

**TSHEKASEKO YA SEBOPEGO, TŠWELETŠO LE MEHOLA YA DIKOŠATŠHABA
TŠA SESOTHO SA LEBOA**

ka

ABLONIA DIHLORISO MALEDU

E TŠWELEDITŠWE GO PHETHAGATŠA DINYAKWA TŠA LENGWALO

la

BONGAKA

ka

LEFAPHENG LA TŠA SETHO

(Sekolo sa Maleme le Dikgokaganyo)

YUNIBESITHI YA LIMPOPO

MOHLAHLI: Prof. SEKGAILA CHOKOE

2021

BOIKANO

Nna, ke lego Ablonia Dihloriso Maledu, ke ikana go re nyakišišo ye ke e tšweleditšego le go e hlagiša go Yunibesithi ya Limpopo ya Grata ya Bongaka bja Thuto ya Maleme a Seafrika, ga se nke ka e hlagiša go Yunibesithi ye goba go ye nngwe. Ke mošomo wa ka wo ke ingwaletšego wona, le gore didirišwa ka moka tšeo di dirišitšwego di tsebagaditšwe.

Maledu, AD (Ms)
Leina

08/10/2020
Letšatšikgwedi

DITHETO

Ditheto ke di lebiša go:

- Yo Godimodimo, Yena mohlodi wa tšohle, yo a mphilego maatla le kgotlelelo gore ke kgone go sepela leeto le la thuto kante le ditšhitišo.
- Batswadi ba ka bao ba šetšego ba ile boyabatho, e lego Phophole Klaas Maledu, Jackina Phuti Maledu le koko Ramokone Kwena Mathebane, ke re le moo le lego gona kgodišo le dikeletšo tša lena ke sa ikgantšha ka tšona.
- Bana, batlogolo, le kgaitšedi ya ka Maledu Thapelo: Le mphile thekgo dinakong ka moka gore ke kgone go fihlelela toro ya ka.

DITEBOGO

Ditebogo ke di lebiša go batho bao ba latelago:

- i. Mohlahli wa ka, Ngaka Sekgaila Chokoe, go thekgo le tlhahlo tšeo a mphilego tšona. Ke be nka se fihle mo ke lego gona ntle le tlhohleletšo le thekgo ya gagwe.
- ii. Yunibesithi ya Limpopo, ge ba nkamogetše go ba moithuti wa bona, le ba Lefapha la Dinyakišišo ka tlase ga taolo ya Ngaka Mabila, menyetla ye ba bego ba fela ba re fa ya bongwadi, e tloga e kgathile tema ye kgolo tšweletšong ya nyakišišo ye.
- iii. Lekgotla la Vlir (Barongwa), ka boikgafo bja lona bja go beakanyetša baithuti ba dithuto tša bongaka menyetla ya bongwadi.
- iv. Bana ba ka bao ba ntlhokilego mo dinakong tše dintši ka ge ke be ke mekamekana le mošomo wo wa nyakišišo.
- v. Bašomi-ka-nna, Mohumagadi Wendy Chauke le Morena Matome Michael Sekhota, ba mphile tlhohleletšo ka dinako ka moka, ba fela ba nkgothatša leetong le re bego re le dikišane la go fetla re fetlolla dipuku.
- vi. Mohumagadi Kgori Rahab Mathebula, o bile le nna dinakong ka moka, a mpha thekgo le dikgothatšo gore leeto la ka le be bobebe.
- vii. Bakgathatema ka moka bao ba ikgafilego go nkgotholela tshedimošo kantle le pelaelo, ke re moya wa Seafrika o ba atele, o ba godiše ba tšwele pele go ruta Mafrika ka ga bohlokwa bja setšo bophelong.

Malebo!

KAKARETŠO

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go maatlafatša Seafrika go Basotho ba Leboa gore ba be le boitshepho setšong sa bona. Ba eletšwa go phethagatša ditumelo tša sebona kantle le pelaelo goba boinyatši. Nyakišišo ye e fa tlhalošo ye e tseneletšego ka ga dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, fao monyakišiši a laetšago gore dikošatšhaba tša sebona di bohlokwa go bona go feta tša ditšhaba tše dingwe, ka ge dikošatšhaba tša bona di rwele motheo wa setšo sa bona. Nyakišišo ye e ithekgile ka setlwaedi sa sebopego sa bomolomo go tšwa go Parry (1930), se thušana le setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo le setlwaedi sa tirišongwalwa.

Nyakišišo e phethagaditšwe ka tšhomišo ya mokgwaboleng wo o matlafaditšwego ke mekgwatlhaolo ya bakgathatema ye mebedi, e lego; tllaolokgonagalo ya mokgwa wa sebokuboku le tllaolotebanyi ya mokgwataeletšo. Go šomišitšwe mekgwa ye meraro ya kgoboketšo ya tshedimošo, e lego; phatadiganong, pogelo, le dingwalwa.

Temogo e bile ya gore dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ga di hwetše thekgo gabotse go tšwa go beng ba tšona. Nyakišišo e hlatholotše tšeo di latelago ka dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa; mehuta, tšweletšo, sebopego gammogo le mehola ya tšona setšhabeng. Go lota dikošatšhaba pukung go tla thuša gore le meloko yeo e sa tlogo e be le lesedi le tsebo ka ga dikošatšhaba tša sebona, ka ge kgonagalo ya gore di timelele e letše le tlhakahlakano ye e bago gona ya merafe mo nageng ya Afrika-Borwa.

MAREO: *Setšo, Setšhaba, Dikošatšhaba, Sebopego, Tšweletšo, Mohola*

DITENG

BOIKANO	i
DITHETO	ii
DITEBOGO	iii
KAKARETŠO	iv
DITENG	v
LENANEO LA DINKATLAPANA	x
LENANEO LA DISWANTŠHO	xi
KGAOLO YA PELE: MATSENOKAKARETŠO	1
1.1 MATSENO.....	1
1.2 TLHAGIŠO YA BOTHATA.....	3
1.3 TEMA YEO E KGATHILWEGO.....	4
1.4 SETLWAEDI SEO SE LATETŠWEGO.....	6
1.4.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo.....	6
1.4.2 Setlwaedi sa mehla le mabaka.....	7
1.4.4 Setlwaedi sa kahlaahlongwalwa.....	8
1.5 MAIKEMIŠETŠO A NYAKIŠIŠO.....	8
1.6 MOKGWANYAKIŠIŠO.....	8
1.6.1 Peakanyonyakišišo.....	8
1.6.2 Tlhaolo ya bakgathatema.....	9
1.6.3 Kgoboketšo ya tshedimošo.....	11
1.6.4 Tshekaseko ya tshedimošo.....	12
1.6.5 Dika tša boleng.....	13
1.7 BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO.....	13
1.8 TLHOMPHO LE TLHOKOMELO YA BOTHO.....	14
1.9 TLHALOŠO YA MAREO.....	15
1.9.1 Setšo.....	15
1.9.2 Dikošatšhaba.....	15
1.9.3 Setšhaba.....	15
1.9.4 Sebopego.....	15
1.9.5 Tšweletšo.....	16
1.9.6 Mohola.....	16
1.10 MAGOMO A NYAKIŠIŠO.....	16

1.11 PEAKANYO YA NYAKIŠIŠO.....	16
KGAOLO YA BOBEDI: TEMA YE E KGATHILWEGO	18
2.1 MATSENO	18
2.2 SETŠO LE DIKOŠATŠHABA	19
2.3 SETLOGO SA DIKOŠATŠHABA.....	22
2.4 TLHOPHO YA DIKOŠATSHABA.....	24
2.4.1 Tlhopho ya dikošatšhaba ka kakaretšo	24
2.4.2 Tlhopho ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa.	28
2.5 SETLWAEDI SA BOMOLOMO.	29
2.5.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo	30
2.5.2 Tlhalošo ya dika tša sebopego sa bomolomo tšweletšong ya dikošatšhaba.....	32
2.6 SEBOPEGO SA DIKOŠATŠHABA.....	35
2.7 MAFETŠO.....	35
KGAOLO YA BORARO: MOKGWANYAKIŠIŠO LE PEAKANYONYAKIŠIŠO	37
3.1 MATSENO	37
3.2 PEAKANYONYAKIŠIŠO	37
3.2.1 Mokgwaboleng.....	38
3.2.2 Mokgwadipalopalo	40
3.3 SEHLOPHA LE TLHAOLO YA BAKGATHATEMA.....	41
3.3.1 Tlhaolo ya bakgathatema.....	41
3.4. KGOBOKETŠO YA TSHEDIMOŠO	44
3.4.1 Mokgwa wa mohlobomong	45
3.4.2 Methopo ya motheo	45
3.4.3 Methopotlaleletšo	48
3.5 TSHEKASEKO YA TSHEDIMOŠO	48
3.6 DIKA TŠA BOLENG	49
3.6.1 Tshephagalo	49
3.6.2 Netefalo.....	50
3.7 TLHOMPHO LE TLHOKOMELO YA BOTHO.....	50
3.8 MAFETŠO.....	52
KGAOLO YA BONE: TSHEKASEKO YA TSHEDIMOŠO	53
4.1 MATSENO	53
4.1.1 Dikarolokgolo le mehuta ya dikošatšhaba.....	53
4.1.2 Dintlha tša tekolo ya dikošatšhaba	54

4.2 DIKOŠA TŠA BOITHABIŠO	54
4.2.1 Tshekaseko ya dikoša tša diletšo	54
4.2.2. Dinaka/Kiba.....	70
4.3 DIKOŠA TŠA BOITHABIŠO KANTLE GA DILETŠO.....	78
4.3.1 Dikoša tša madileng le maitišong	78
4.3.2 Dikoša tša theowedi.....	81
4.3.3 Dikoša tša mokete.....	83
4.3.4 Meaparo ya mokete.....	85
4.3.5 Mmino wa dikoša tša mokete	85
4.3.6 Mehlakelo ya letšatši la mokete	85
4.4 DIKOŠATŠHABA TŠA DITUMELO/BADIMO	86
4.4.1 Malopo	86
4.4.2 Dikoša tša pula.....	90
4.4.3 Dikoša tša dikoma tša basadi.....	93
4.5 DIKOŠA TŠA MOŠOMO	101
4.5.1 Dikoša tša go opelwa ke basadi fela.....	102
4.5.2 Dikoša tša go opelwa ke banna fela.....	103
4.5.3 Dikoša tša bana tša mošomo	103
4.6 DIKOŠA TŠA BANA.....	104
4.6.1 Dikuruetšo	104
4.6.2 Dikošana tša digotlane	106
4.6.3 Dikošana tša bana ba bagolwane.....	106
4.7MAFETŠO.....	112
2	
KGAOLO YA BOTLHANO: SEBOPEGO SA DIKOŠATŠHABA	113
5.1 MATSENO	113
5.2 SEBOPEGONTLE	115
5.2.1 Poeletšo	116
5.2.2 Morumokwano	123
5.3. SEBOPEGOGARE.....	126
5.3.1 Sekai.....	127
5.3.2 Seka	129
5.3.3 Sekapolelo sa tshwantšhanyo.....	130
5.3.5 Mothofatšo.....	131

5.3.6 Pheteletšo.....	132
5.4 SEBOPEGO SA TLHABOŠONTŠU	134
5.4.1 Mošito.....	134
5.4.2 Phetošo ya segalo.....	136
5.4.3 Mohlodi.....	137
5.4.4 Molodi.....	139
5.4.5 Matseno/Matsentšhagae	140
5. 5 MAFETŠO	141
KGAOLO YA BOTSHELA: MEHOLA YA DIKOŠATŠHABA.....	142
6.1 MATSENO	142
6.2 MEHOLA YA DIKOŠATŠHABA TŠA SESOTHO SA LEBOA	144
6.2.1 Dikošatšhaba bjalo ka motheo wa setšhaba.....	144
6.2.2 Dikošatšhaba tša go tloša bodutu.....	147
6.2.3 Dikošatšhaba tša go šidolla mmele.....	148
6.2.4 Dikošatšhaba tša go utolla maikutlo.....	150
6.2.5 Dikošatšhaba tša tshedimošo le temošo	151
6.2.7 Dikošatšhaba tša thuto le tlhahlo.....	152
6.2.8 Dikošatšhaba tša tlhohleletšo.....	154
6.2.9 Dikošatšhaba tša go tliša letseno ka malapeng	155
6.2.10 Dikošatšhaba tša lerato le tšhomišano	156
6.2.11 Dikošatšhaba tša kgodišo ya masea	156
6.3 MAFETŠO.....	157
KGAOLO YA BOŠUPA: KAKARETŠO, DIKUTOLLO, DIKAKANYO LE MAFETŠO	158
7.1 MATSENO	158
7.2 KAKARETŠO YA NYAKIŠIŠO	158
7.3 DIKUTOLLO GO DIKOŠATŠHABA TŠA SESOTHO SA LEBOA.....	160
7.3.1 Polelo	160
7.3.2 Meaparo ya mehuta ya dikošatšhaba	161
7.3.3 Diletšo	164
7.3.5 Tshedimošo.....	165
7.3.6 Melaetša le mehola.....	165
7.4.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo	165
7.4.2 Setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo.....	166
7.4.3 Setlwaedi sa mehla le mabaka	166

7.4.4 Setlwaedi sa tshekaseko ya dingwalwa.....	166
7.5 DIKGOPOLO LE DIKAKANYO TŠA SETŠHABA	166
7.6 MAGOMO A NYAKIŠIŠO	167
7.7 KAKANYO YA TŠWETŠOPELE YA NYAKIŠIŠO	168
7.8 MAFETŠO.....	168
METHOPO	170
KGAOLO YA BOSESWAI: DIMAMARETŠWA.....	181
A. DIPOTŠIŠO TŠA PHATADIGANONG.....	182
B. PEGO YA POGELO.....	183
C. KGOPELO YA BOKGATHATEMA BJA BANA.....	184
D. MEMO YA BOKGATHATEMA.....	185
E. MEHUTA YA DIKOŠATŠHABA.....	186

LENANEO LA DINKATLAPANA

Nkatlapana ya 1.1: Peakanyo ya dikgaolo	16 - 17
Nkatlapana ya 4.1: Dikarolokgolo tša dikošatšhaba	53 - 54
Nkatlapana ya 4.2: Mehuta ya dikoma tša basadi	93
Nkatlapana ya 4.3: Bakgathatema ba dikoma tša basadi.....	94
Nkatlapana ya 4.4: Mediro ya dikomeng tša basadi	95

LENANEO LA DISWANTŠHO

Seswantšho sa 1.1: Mmephe wa dinaga tša Moletši	10
Seswantšho sa 4.1: Sehlopha sa koša ya mmapa	55
Seswantšho sa 4.2: Mehlakelo ya sesadi	59
Seswantšho sa 4.3: Moaparo wa basadi ba mmapadi	63
Seswantšho sa 4.4: Moaparo wa basetsana ba mmapadi	65
Seswantšho sa 4.5: Meropa a dikošatšhaba	66
Seswantšho sa 4.6: Sehlopha sa koša ya dinaka/kiba	70
Seswantšho sa 4.7: Mehlakelo ya senna	73
Seswantšho sa 4.8: Moaparo wa banna ba dinaka/kiba	74
Seswantšho sa 4.9: Mekgabo ya mmimo wa dinaka/kiba	76
Seswantšho sa 4.10: Moaparo wa malopo	87
Seswantšho sa 4.11: Meeta ya go kgaga pula	92
Seswantšho sa 4.12: Dialoga tša koma ya moja	98
Seswantšho sa 4.13: Dialoga tša koma ya bokgopha	100
Seswantšho sa 4.14: Basadi ba le mošomong	103
Seswantšho sa 4.15: Dikošana tša go nama maoto ka lešakana.....	107
Seswantšho sa 4.16: Dikošana tša go ema ka maoto ka lešakana	109
Seswantšho sa 4.17: Papadi ya kgati	110
Seswantšho sa 4.18: Papadi ya diatla	111
Seswantšho sa 6.1: Moaparo wa masakana.....	149
Seswantšho sa 7.1: Moaparo wa basadi ba mmimo wa setepe.....	162
Seswantšho sa 7.2: Moaparo wa setala wa dinaka.....	162
Seswantšho sa 7.3: Moaparo wa dialoga tša koma ya bokgopha.....	164

KGAOLO YA PELE: MATSENOKAKARETŠO

1.1 MATSENO

Dikošatšhaba ke mehuta ya dikoša tšeo di opelwago le go šomišwa ke batho ba setšo se se itšego. Di ukangwa go ba tšeo di se nago bahlami ka ge di itaetša go ba dikoša tša tlhago tšeo di bilego gona go tloga tlhologong ya motho. Dikošatšhaba di opelwa ka molomo gomme tša kwewa ka tsebe, tša bjälwa kgopolong ya motho ofe goba ofe yo a theeditšego. Seo se bolela go re ka tlhago ya tšona ga di a hlolelwa go ngwalwa goba gona go balwa. Tšona di hwetšwa mehlobong ka moka ya lefase go sa kgethwe mmala goba morafe. Go bohlokwa gore merafe e hlomphe dikošatšhaba tša yona ka ge di rwele motheo wa bophelo bja yona merafe yeo.

Go kwešiša dikošatšhaba tša merafe ye e fapanego, go nyakega kgopolo ye e bulegilego ya go se tsinkele fela phapano ya tšona go tša ditšhaba tše dingwe, fela le go kwešiša ka fao di ikgethilego ka gona ge di bapetšwa le tša ditšhaba tšeo. Tša Seafrika ga di tšewe go ba dikoša fela, eupša di fetiša ka fao dikošatšhaba e lego tšona (Chernoff, 1979).

Dikošatšhaba ke mohuta wa dikoša tšeo di humanwago merafeng ya bathobaso, mehlobong goba sehlopheng seo se itšego sa batho ba tletšego boikobo le tlhomphe, ebile di fetišetšwa melokong ka mokgwa wa molomo (Nnamani, 2014).

Dikošatšhaba di na le dika tša bophelo bja batho ba setšo se se itšego ebile ga di na le lefetla la gore di ka batametšwa go dikoša tša Bodikela, ka ge di sa nyalelane (Lasisi, 2012). Ge a tlaleletša ntlha ye e filwego, Aning (1973) o laetša gore dikošatšhaba di ama ditšo tša bathobaso ba Afrika tša mehleng ya pele ga mmušo wa kgatelelo. Ke dikoša tšeo di phonyokgilego meboya ya Bodikela gammogo le mekgwa ye mengwe ya kgatelelo. Di tletše ka dika tša polelo ge di bapetšwa le tša sebjalebja tša go itlhamela.

Tlhalošo yeo e tšweeditšwego ka godimo e ithekgile godimo ga setlogo sa dikošatšhaba gammogo le ketetšo ya tšona bophelong bja motho. Dikošatšhaba di tlile le tlhologo ya motho, di fa tlhahlo kgodišong le magatong ka moka a bophelo go fihla ka letšatši la mafelelo ge motho a široga bophelo. Ka go realo, re ka re dikošatšhaba ke baledi le mašupatsela a mehla le mabaka bophelong bja motho ofe goba ofe, e le taetšo ya go re bophelo bja motho bo ithekgile godimo ga tšona.

Dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, go swana le tša merafe ye mengwe, di a akaretšwa tlhalošong le mehuteng yeo e tšweleditšwego. Serudu (2006: 40) mabapi le dikoša tša Sesotho sa Leboa, o re: “Gantši dikoša tša setšhaba ga di na bahlami ba ba tsebjago. Di fetišetšwa melokong ka go opelwa mabakeng a go fapana a meletlo ya setšhaba.”

Setsopolwana se se latelago se tšwa košeng ya mošomo yeo e opelwago ge go rapilwe letšema. E thuša bašomi gore ba hlokomologe bontši bja mošomo gomme ba bee šedi ya bona košeng, mola ka go le lengwe e kgala bobodu. Ge e opelwa le sebotu se ntšha ka ga tšhwene gore se ipee maamong a makaone go bapetšwa le ba bangwe.

Mainama wee,
Mainamologa,
Mmagwe ke moloji.
Ke moloji wa bošego wee
Wa go loya batho,
Mmagwe ke moloji.

Dikošatšhaba di ka sekasekwa go ya ka sebopegontle le sebopegogare ka go šomiša dikokwana tša tshekaseko ya sereto, ka ge dikošatšhaba le direto e le ditšweletšwa tša legoro le letee. Setsopolwana se se latelago ke karolwana ya košana ya dikuruetšo yeo e hlatselago go ba gona ga sebopego sa dikošatšhaba. Sona se laetša poeletšotumammogo ya / bjalo ka sebopegontle sa methalotheto. Ka go le lengwe sebopegogare se bonala mothalotheong wa boraro ge go thwe “Le lla ka mohla’ pula” mola go bolelwa ka ‘lehlaka’ etšwe le ka se lle ka ge e se motho. Go šomišitšwe sekapolelo sa mothofatšo.

Ka ipelegela lehlaka,
Lehlaka le le sa llogo,
Le lla ka mohla’ pula,
Mohla’ pula le diphefo.

Sekapolelo sa mothofatšo ke seo go sona selo se e sego motho se fiwago seka sa botho. Bohlatse bja seo bo hwetšagala mothalading wa pele le wa boraro. Go mothaladi wa pele, moopedi o re a ka belega lehlaka go ena le gore a belege ngwana yo a llogo. Lehlaka bjalo ka kutu ya mohlare ga le belegwe ka mokokotlong ka ge e se motho. Ka go realo, moopedi o fa lehlaka seka sa botho. Ge go lebelelwa mothalading wa boraro, moopedi o bolela gore lehlaka le lla ka mohla wa pula. Seo e sa le seka sa botho ka gore go lla ke ga motho goba diphoofolo, e sego lehlaka.

1.2 TLHAGIŠO YA BOTHATA

Basotho ba Leboa matšatšing a lehono ga ba sa hlankela dikošatšhaba tša bona ka swanelo, e le taetšo ya gore ba furalela setšo sa bona ba godiša ditšo tša merafe ye mengwe. Kamegompe e hlolwa ke ge šedi ye kgolo e fiwa dikoša tša Bodikela, tšeo go thwego ke tša sebjalebja le tlhabologo. Dikošatšhaba tša bona di thomile go tšea sebopego se šele seo se amago le setlwaedi sa tšweletšo ka mo go sa swanelago. Batho ba loba bohlokwa bjo dikošatšhaba di ba swaretšego bjona gomme di fetše di bonala eke ga di na mohola bophelong. Tlhomphano, kgotlelelano le maitshwaro setšhabeng di thomile go hlobaetša mola bana le bona ba se na maikemišetšo bophelong, ba etišitše dikgogakgogano le lenyatšo pele. Seo se hlolwa ke tahlegelo ya boitshepo, le nyenyefalo ya setšo sa bona ka ge ba sa fihlelele dinyakwa tša sona.

Temogo ya kgatelelo ya dikanegelotšhaba e tšweletše le go dikošatšhaba tša setšo sa Sevenda tšeo go thwego di amegile gampe ka ge bao ba di hlankelago ba bonwa bjalo ka batho ba go se hlabologe. Bafsa ba bea šedi ya bona ye ntši go dikoša tša Bodikela, go thwego di na le taetšo ya tlhabologo (Nemapate, 2010).

Go bohlokwa gore Basotho ba Leboa ba tsebe gore go swana le dikoša tša Bodikela goba tša sebjalebja, dikošatšhaba tša bona di na le sebopego, tšweletšo le mohola. Sebopego sa koša se na le taetšo ya ka fao koša e swanetšego go tšw eletšwa ka gona, gammogo le thomelo ya molaetša bathong, tšeo di tlišago mohola wo o itšego setšhabeng. Batho ba swanetše go tseba gore tša bona dikošatšhaba di na le modu wa sebona gammogo le tlhohleletšo ya ditumelo tša setšo sa bona. Banyakišiši bao ba šetšego ba kgathile tema ba lebeletše dikarolo tša go fapana; go swana le mehuta, setlogo, mola ba bangwe ba file sebopego gammogo le mehola ka boripana.

Nyakišišo ye e gateletše tlhathollo le tlhalošo yeo e nabilego ka ga mehuta, sebopego sa tšweletšo le mehola ya dikošatšhaba. Tlhathollo ya tswalano magareng ga sebopego, tšweletšo le mohola, e tla fiwa ka go otloga dikgaolong tšeo di tlogo latela, e le taetšo ya gore boraro bjo košeng ga bo kgaogane. Seo se thekgwa ke kutollo ya setlwaedi sa sebopego sa tšweletšo go mehuta ye e fapanago ya dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, gore setšhaba se lemoge bobotse le bohlokwa bja dikošatšhaba tša bona.

1.3 TEMA YEO E KGATHILWEGO

Nnamani (2014), nyakišišong ya gagwe o file tlhalošo ya dikošatšhaba ka go akaretša botšo, dika, gammogo le tlhago ya tšona. Mabaka a tšweletšo le mehlala go tšwa go dikošatšhaba tša mohlobo wa Maigloo wo o lego lefaseng la Nigeria, di laeditšwe. O laeditše diletšo tša tšweletšo le ge go se na tlhalošo ya go tsenelela ka ga tšhomišo ya tšona nakong ya tšweletšo ya dikošatšhaba.

Ba bangwe ba banyakišiši go swana le (Lasisi, 2012) le (Aning, 1973) ba hlaloša dikošatšhaba ba beile šedi ya bona go setlogo sa tšona. Go thwe dikošatšhaba di bile gona go tloga kgale pele ga ge naga e ka šwahlelwa ke mmušo wa Bokoloniale. Dikošatšhaba tše di fentše diphefo le madimo a Bodikela, ke ka fao di sa swerego setšo sa batho bao di ba šomelago. Bobedi banyakišiši ba tlhalošong ya bona ka ga dikošatšhaba, ba gateletše mehola ya tšona yeo e lebišitšwego ditšong tša badudi ba naga ya Nigeria.

UNISA-AFL4803 (2011) le Serudu (2006) ba arogantše dikošatšhaba ka dikarolokgolo tše tharo, e lego tša: boithabišo le boiketlo, mehla le mabaka, le tša sentšwelakae. Karogantšho ya bona ya dikošatšhaba e bohlokwa le ge e le gore mehlaleng ya bona ga se ba akaretše mehuta ye mengwe ya dikoša, fela tše di tšweleditšwego di kgathile tema ye bohlokwa kagong le tšweletšong ya nyakišišo ye.

Nemapate (1999) le Nemapate (2010) tlhalošong ya dikošatšhaba ba lebeletše dikoša tša Sevenda ka kakaretšo. Ba beile šedi ye kgolo go sebopego sa tšweletšo ka go hlaloša tšhomišo ya dika tša mmele gammogo le diletšo go ya ka mafapha a batšweletši. Ga se ba ale tshekaseko ya sebopego go ya ka dika tša theto le tlhabošontšu, e lego ye nngwe ya dikarolwana tše di gateletšwego nyakišišong ye.

Nyakišišong ya gagwe Mabitsela (2005), o file šedi go sebopego le mehola ya dikošana tša bana tše di arotšwego borarong; e lego tša masea, tša digotlane le tša bana ba bagolo tše di tšwelelago dipapading tša bona tša setšo. Mehola ya go swana le go ruta bana go bala, maitshwaro le tlhompho e a tšwelela nyakišišong ya gagwe. O laeditše le tshekaseko ya sebopego sa dikošana tša bana, eupša o phaetše thoko tša batho ba bagolo, e lego tše nyakišišo ya bjale e yago go di akaretša. Nyakišišo ya Mabitsela e bile keletšo ye bohlokwa ka ge dika tše dingwe tša yona di šomišitšwe go aga nyakišišo ye.

Dikošana tša bana tšeo di tšwelelago dinonwaneng, di opelwa bošego mola bana ba itišitše le bomakgolo'a bona. Mabapi le mehuta ye ya dikošana, Mashabela (2005) o file mehola yeo e tšweletšwago ke tše dingwe tša dikošana tšeo, go swana le go kgala boikgogomošo, go hlohleletša go šoma ka maatla ge motho a nyaka selo le go kgotlelela mathata. Ye mengwe ya mehola yeo e tšweletšwago ke mehuta ye ya dikošana tša dinonwane e bohlokwa le go batho ba bagolo, ka go realo, e akareditšwe kagong ya nyakišišo.

Finnegan (1970) o sekasekile direto le dikoša tša setšo sa Seafrika, a ba a di akaretša le go di lebelela ka leihlo le tee. Seo se hlohleletšwe ke ge nyakišišong ya gagwe a lebeletše mehlobo ya go fapana ka nako ye tee. O hlokile šedi ya go lemoga ge Maafrika a fapana ka ditšo, le ge go na le go nyalelana mola le mola. O bontšhitše tswalano ya dikoša le direto ka go di tlemaganya tlhalošong go laetša go ba selo se setee. Tlhalošo, mehuta gammogo le diletšwa tša nakong ya tšweletšo di adilwe ka bothakga. Le ge a lekile go akaretša mafapha a mmalwa, go na le mehuta ya dikoša yeo a sego a bolela ka yona ka ge a be a topa mola le mola a sa tloge a lebišitše go mohlobo wo o itšego. Dika tše dintši nyakišišong ya gagwe di bile bohlokwa go ka thuša tšweletšong ya nyakišišo ye; go swana le mehuta ya dikošatšhaba gammogo le mokgwa wa tšweletšo.

Tlhalošo ya gagwe ka ga direto le dikoša tša Sevenda, Milubi (1997) o bolela ge e le ditšweletšwa tšeo di fetišetšwago melokong ye mengwe ka mokgwa wa molomo. O arotše dikoša tša bana ka dihlopha tše tharo, e lego; dikuruetšo, tša digotlane, le tša bana ba bagolo. O laeditše tshekaseko ya dikošana ka tirišo ya dikokwana tša tshekaseko ya direto a lebeletše sebopegontle le sebopegogare. Tshedimošo go tšwa go Milubi ebile ya bohlokwa go nyakišišo ye ka ge e file tlhahlo go tšweletšo le phethagatšo ya dikarolo tše dingwe tša yona.

Kaschula (1993), o hlaloša tswalano ya dikošatšhaba le thetotumišo. O lebeletše direto tša Sezulu le mehuta ya dikošatšhaba tša Sengoni tšeo a di arotšego ka mehuta ye senyane go tloga go tša masea go ya go tša batho ba bagolo, go ya ka go fapana ga mešomo ya tšona. Nyakišišong ya gagwe o file tlhahlo ye botse go seo monyakišiši a bego a swaragane le sona mabapi le dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa. Le ge a

šomišitše dikoša tša Sengoni, dika tše dintši di bile le mohola peakanyong le kagong ya nyakišišo ye.

Dikošatšhaba tša Embu (Kenya) di arotšwe ka mehuta ye seswai yeo go yona go tšamago go eba le dikarolwana tše dinyane gammogo le mehlala (Mwaniki, 1986). Se se thuša gore go se be le mohuta wo o šalelago morago ka ge di beilwe ka go otloga. Go mehuta ya gagwe (Mwaniki, 1986), go na le tšeo a di bitšago dikoša tša maadingwa, mola e se tshwanelo gore dikošatšhaba di adingwe ka ge di rwele dika tša setšo sa batho ba ba itšego. Nyakišišo ya gagwe e bile phahlošo le tshedimošo go monyakišiši ka ge monyakišiši a kgonne go gatelela fela dikoša tša setšo sa Basotho ba Leboa nageng ya Moletši, a tlogela tša ditšo tše dingwe.

Nyakišišong ya Ntuli (1984), go beilwe šedi go thetotumišo le dikuruetšo tša mohlobo wa ba gaZulu. Go laeditšwe dikokwane tša tshekaseko ya sebopego sa theto, e lego; sebopegontle le sebopegogare. Dikokwane tšeo di tšwelelago nyakišišong ya Ntuli di bile tshedimošo ye bohlokwa kagong le tšweletšong ya sebopego sa dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, ka ge di tsenelana gabotse le tšona.

Banyakišiši bao ba laeditšwego karolwaneng ye ya tema ye e kgathilwego, ba beile šedi ya bona go tlhalošo, mehuta le mehola ya dikošatšhaba. Ga se go be le taetšo ya sebopego sa tšweletšo, e lego ye nngwe ya dikarolwana tše bohlokwa tša sebopego sa dikošatšhaba yeo monyakišiši a e gateletšego nyakišišong ya gagwe.

1.4 SETLWAEDI SEO SE LATETŠWEGO

Nyakišišo ye e latetše setlwaedi sa sebopego sa bomolomo seo se ithekgilego ka ditlwaedi tše mmalwa tšeo di hlahlwago ke maikemišetšo le mokgwaboleng wo o kgethilwego. Ditlwaedi di šomišitšwe ka togaganyo tlhalošong le tlhathollong go tšweletša tshedimošo ye e maatlafetšego ka ge go se setlwaedi seo se kago kgona go ikema ka noši.

1.4.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo

Nyakišišo e theilwe godimo ga setlwaedi sa sebopego sa bomolomo, seo se fago tlhalošo le tlhathollo ka ga sebopego sa tšweletšo ya dikošatšhaba, gammogo le mehola yeo e hwetšwago go tšona. Setlwaedi se se utolotšwe ke Parry (1930), a

lebeletše tshekaseko ya sebopego sa theto ya molomo gammogo le mokgwa wa tšweletšo. Go laeditšwe gore dikanegelotšhaba di be di tšweletšwa kantle le go ngwalwa goba go balwa, go akaretšwa le tšona dikošatšhaba. Moamogedi wa tšweletšo o be a tšea ka tsebe fela. Maikemišetšo a setlwaedi se ke go lekola phapano magareng ga theto ya go ngwalwa le ya go se ngwalwe. Mokgwa wo o šomišitšwego e bile wa go bogela diopedi ge di tšweletša dikošatšhaba le theto, go lekola gore ba kgona bjang kantle ga go ngwala le go bala ditšweletšo tša bona (UNISA-AFL4803, 2011).

1.4.2 Setlwaedi sa mehla le mabaka.

Setlwaedi se se logagantšwe le setlwaedi sa sebopego sa bomolomo. Sona se hlaloša gore dikanegelotšhaba ga di lebelele fela polelo yeo e šomišwago, eupša di lebeletše le mabaka a nako ya tšweletšo. Setlwaedi se se šeditše le kamano yeo e bago gona bathong, yeo e hlohleletšago dika tše di itšego tša tšweletšo, ka ge bophelong go fela go eba le diphetogo tša mabaka tšeo di tšwelelago letšatši le lengwe le le lengwe ge batho ba le gare ba phedišana (LoBiondo-Wood le Haber, 1990). Dikošatšhaba le tšona di laolwa ke ona mabaka ao a tswalago diphetogo tša tšweletšo. Setlwaedi se se hotše nyakišišo ye ka go hlohleletša kutollo ya sebopego sa tšweletšo le mehola ya tšweletšo.

1.4.3 Setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo

Setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo ke mohuta wa setlwaedi wo o nyalelanago le mehuta ye mebedi yeo e šetšego e filwe. Se lebeletše polelo le thomelo ya molaetša bathong, yeo e dirwago ka ditsela tšeo di fapanego. Molaetša ka mokgwa wa setšo o ka romelwa bathong ka polelo, direto goba tšona dikošatšhaba. Setlwaedi se se utolotšwe ke Hymes (1962), a lebeletše kgokagano go batho ba mohlobomong. Sona se kgathile tema ye bohlokwa tshekasekong ya mohola wa tšweletšo ya dikošatšhaba ka ge e le tsela yeo dikoša di bolelago le batho ka gona mabakeng a go fapana. Ka setšo go bolela le go opela ke selo se setee, phapano e ba fela mokgwa wa tšweletšo ya molaetša ka ge koša le theto di šomiša lebelwana, mola go bolela go se na lebelo le mošito wa go goka tsebe. Setlwaedi sa Hymes se lebeletše polelo ya setšhaba, le go bea šedi go dipelo tšeo di hwetšagalago nakong ya kgokagano. Se gatelela gore kgokagano setšong e ka ba ka tsela ya polelo goba ka kopelo (Hymes, 1962).

1.4.4 Setlwaedi sa kahlaahlongwalwa.

Go tlaleletša ditlwaedi tše di boletšwego, setlwaedi sa kahlaahlongwalwa se hlatsela tšhomišo ya mohlwaela wa dingwalwa tša banyakišiši bao ba šetšego ba kgathile tema mohuteng wo wa nyakišišo, go utolla dintlha tše bohlokwa tše di ka thušago kagong ya nyakišišo (Rabothata, 2005). Setlwaedi sa kahlaahlongwalwa se thekgile monyakišiši go fatolleng le go sekasekeng dingwalwa go utolla tshedimošo ye e tseneletšego ka ga sebopego, tšweletšo le mehola ya dikošatšhaba. Setlwaedi se se amantšwe le mokgwatlaleletšo wa kgoboketšo ya tshedimošo wa kahlaahlongwala ka ge bobedi di šoma ka phatollo ya tshedimošo go tšwa go dingwalwa.

1.5 MAIKEMIŠETŠO A NYAKIŠIŠO

Maikemišetšo a nyakišišo ke go sekaseka sebopego, tšweletšo le mehola ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa. Go kgotsofatša maikemišetšo a, nyakišišo e hlahlilwe go fihlelela ditebanyi tše di latelago:

- Go laetša sebopego go mehuta ya go fapana ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa.
- Go hlaloša le go hlatholla setlwaedi seo se amanago le tšweletšo ya dikošatšhaba.
- Go utolla mehola ya dikošatšhaba go tšwa go sebopego le tšweletšo.

1.6 MOKGWANYAKIŠIŠO

1.6.1 Peakanyonyakišišo

Peakanyonyakišišo ke peakanyo yeo e ithekgilego godimo ga dikgopolokgolo tše nne. Sa pele ke mokgwanyakišišo; sa bobedi ke mareo; sa boraro ke hlogotaba ya nyakišišo; sa mafelelo, e lego sa bone ke mokgwa wa kgoboketšo le tshekaseko ya tshedimošo (Punch, 2014; Gray, 2009; Terre Blanche, Durrheim le Painter, 2006).

Peakanyonyakišišo ke lenaneo la thutamahlale leo le hlahlago monyakišiši go kgoboketša, go sekaseka le go hlatholla tshedimošo ka go latela magato ao a itšego a nyakišišo (Bless le Higson-Smith, 1995).

Nyakišišo ye e latetše mokgwanyakišišo wa boleng, lebaka e le ge monyakišiši a lebeletše taba ya dikošatšhaba ka ge a tlo hwetša tshedimošo go bakgathatema ka bobona. Denzin le Lincoln (2003) ba hlaloša go re mokgwanyakišišo wa boleng o tiišeletša boleng bja dilo tša boikgetho, magato a tshepetšo, gammogo le ditlhalošo

tšeo di sa nyakego dikutollo tša boramahlale goba ditekanyetšo tša dipalopalo. Ka go le lengwe, mokgwanyakišišo wa boleng o bonwa bjalo ka mokgwa wa go tiišetša tšhomišo ya mantšu go kgoboketša le go sekaseka tshedimošo, go feta mokgwa wa dipalopalo (Bryman, 2008). Mokgwa wo o šomišwa go nyakišiša ditiro tša batho ka go etela mo ba dulago gona ka mehla, gomme tshedimošo ya tšewa go bakgathatema ka bobona gore monyakišiši a be le kwešišo ye e tebilego ka ga bothata bja nyakišišo (Babbie le Mouton, 2014).

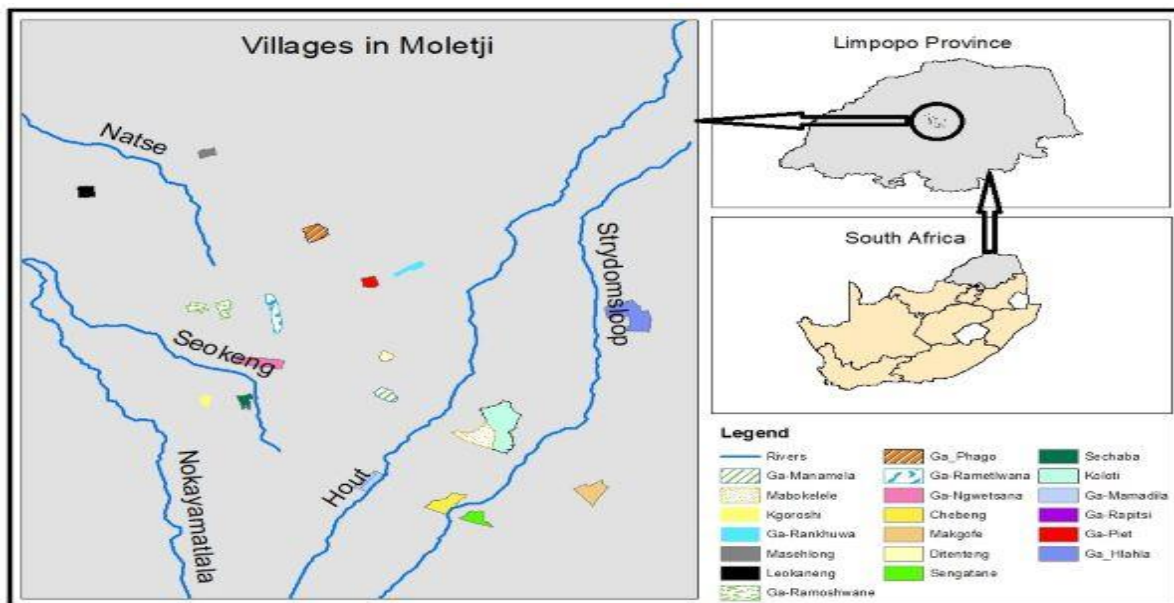
Monyakišiši o bile mokgathatema nyakišišong ye ka ge a ile a tšea nako ye ntši a le lefelong la nyakišišo go lemoga ditlwaelo le maitshwaro a bakgathatema ba gagwe. Nyakišišo e utolotše mehuta ya dikošatšhaba, sebopego, tšweletšo gammogo le mehola ya tšona setšhabeng. Mokgwanyakišišo wa boleng o sepelelana le mokgwanyakišišo wa histori ya molomo ka ge bobedi di lebeletše tlhalošo le tlhathollo ya molomo go tšwa go basedimoši, go feta tšhomišo ya dipalopalo.

Mokgwanyakišišo wa boleng o ithekgile ka tlhalošo ya molomo yeo e utollago mararankodi a ditiragalo go feta tšhomišo ya diteko tša thutamahlale (Patton, 2002). Wona o logagantšwe le mokgwa wa mohlobomong wo o lego bohlokwa nyakišišong ya ditiragalo tša bosetšhaba ka ge o kgonne go fatišiša ka go tsenelela tshedimošo yeo monyakišiši a bego a e lebeletše setšhabeng; e lego setšo, ditlwaelo le ditumelo. Mokgwa wa mohlobomong ke mokgwa wo o amanago le setšo gammogo le dika tša bophelo bja ka mehla tšeo di hwetšwago bathong ba mohlobo wo o itšego (Babbie, 2010; Nunan, 1992).

1.6.2 Tlhaolo ya bakgathatema

Lefase la Moletši le na le dinaga tša go feta tše masometharo. Monyakišiši ge a dira tlhaolo ya dinaga tša bokgathatema o šomišitše karoganyo ya lesome-lekgolong (10%), fao a hlaotšego dinaga tše tharo (3) go ba tšeo di kgathago tema nyakišišong ya gagwe.

Mmepe wo o latelago o laetša peakanyo ya tše dingwe tša dinaga-selegae tšeo di humanwago lefelong la Moletši.



Seswantšho sa 1.1 Mmepe wa dinaga tša Moletši

Bahlaolwa e bile batho ba mohlobo wa setšo sa Basotho ba Leboa bao ba hwetšagalago dinageng-selegae tša Moletši, bjalo ka ge go laeditšwe go (Seswantšho sa 1.1), seterekeng sa Capricorn, Phorofentsheng ya Limpopo. Go naga ye nngwe le ye nngwe yeo e hlaoletšwego bokgathatema, go ntšhitšwe bakgathatema ba bararo (3) go ya ka go fetana ka bogolo, gammogo le baleloko ba bararo (3) go tšwa dihlopheng tša go fapana tša go tšweletša dikošatšhaba. Tlhaolo e šeditše gape le dikošana tša bana tšeo di arotšwego borarong go ya ka go fetana ga bona, bjalo ka: dikuruetšo, tša digotlane le tša meraloko ya ba bagolwane.

Go šomišitšwe mekgwatlhaolo ye e latelago:

1.6.2.1 Mokgwakgonagalo

Mokgwakgonagalo o bolela gore batho ka moka lefelong leo le itšego ba na le kgonagalo ya go ka ba bakgathatema nyakišišong (Babbie le Mouton, 2014; De Vos, Strydom, Fouche le Delpont, 2011). Go tšwa go mokgwakgonagalo, monyakišiši o ile a latela mokgwa wa sebokuboku, gomme a kgetha batšeakarolo go ya ka palo yeo e nyakegago gore ba be baemedi ba setšhaba ka kakaretšo. Go ya ka nyakišišo ye, tlhaolo e lebeletše lehlakore le le latelago:

- Lefelo la Moletši fao badudi ba gona ba latelago setšo sa Basotho ba Leboa, go la Limpopo, seterekeng sa Capricorn, bjalo ka ge lefelo le laeditšwe go (*Seswantšho sa 1.1, letl:10*).
- Tlhaolo e akareditše bana le bathobagolo go tšwa dinageng tše tharo tšeo di hlaoletšwego nyakišišo.
- Tshedimošo e kgobokeditšwe go tšwa go bakgathatema ka o tee ka o tee ge go tšweletšwa phatadiganong, goba go sehlopha ka moka nakong ya pogelo mola ye nngwe tshedimošo e utolotšwe dingwalweng.

1.6.2.2 Mokgwatebanyi

Go tšwa go mokgwatebanyi, monyakišiši o šomišitše mokgwataeletšo gore a fihlelele bakgathatema ba bangwe bao go sego bonolo go ka ba fihlelela go ya ka dinyakwa tša nyakišišo. Seo monyakišiši o se phethagaditše ka go šomiša bakgathatema ba bangwe go mo laeletša go bangwe-ka-bona. Mokgwa wo o kgathile tema ye bohlokwa go nyakeng dikoša le meragelo, tšeo bakgathatema ba tšona e lego makabakabana mo nageng, go swana le dikoša tša malopo, le tša dikoma. Ka go realo, monyakišiši o ile a laeletšwa batho bao ba phethagatšago ditumelo tšeo tša setšo gomme ba mengwa go ba bakgathatema nyakišišong ya gagwe. Seo e bile go latela keletšo ya (Babbie le Mouton, 2014).

1.6.3 Kgoboketšo ya tshedimošo

Tshedimošo ya nyakišišo ye e kgobokeditšwe ka tšhomišo ya mekgwa yeo e latelago:

1.6.3.1 Mokgwa wa mohlobomong

Gore monyakišiši a fihlelele tšweletšo le bohlokwa bja dikošatšhaba, mafelo a mohlobo wa Basotho ba Leboa go la Moletši a ile a etelwa, fao badudi ba bego ba diragatša dikošatšhaba bjalo ka setlwaedi sa bona. Monyakišiši o ithutile tše dintši go tšwa go ditlwaelo tša badudi. Cresswell (2014), o hlaloša mokgwa wa mohlobomong go ba wo o bolelago ka setšo goba setšhaba se se itšego. Wona o hlohleletša pogelo, ka fao monyakišiši o ile a fetša nako ye ntši a le setšhabeng seo a dirago nyakišišo go sona. Go mohuta wo wa kgoboketšo ya tshedimošo, monyakišiši o lebelela batho bao ba nago le dika tša nyakišišo ya gagwe, bao ba bago lefelong leo nako ye telele gomme a kgopela bona bokgathatema. Seo se tla dira gore monyakišiši a fihlelele

ditlwaelo, ditumelo, le dika tše dingwe tša phedišano ya bona ge ba le gona fao setšhabeng (Leedy le Ormrod, 2005).

1.6.3.2 Methopo ya motheo

Go fihlelela methopo ya motheo kgoboketšong ya tshedimošo, monyakišiši o šomišitše mokgwa wa phatadiganong le wa pogelo. May (2011), o bolela gore monyakišiši o tla etela mafelo a nyakišišo le go ikamanya le bakgathatema ba gagwe nako le nako. Methopo ke yeo e latelago:

Phatadiganong

Phatadiganong ke mokgwa wa kgoboketšo ya tshedimošo wo go wona monyakišiši a lebelelanago le bakgathatema ba gagwe ka mahlong gomme a ba botšiša dipotšišo gore a hwetše tshedimošo mabapi le nyakišišo ya gagwe (Babbie, 2010). Phatadiganong e bile magareng ga monyakišiši le bakgathatema bao ba hlaoletšwego nyakišišo. Yona e bile yeo e sa beakanywago, gomme e kgonne go lokolla monyakišiši gore a kgone go hwetša tshedimošo ye e tseneletšego.

Pogelo

Ke mokgwa wa kgoboketšo ya tshedimošo moo monyakišiši a etelago mafelo a bakgathatema ba gagwe go yo bogela tshepetšo ya bophelo bja bona bja letšatši ka letšatši (Babbie, 2010). Monyakišiši, ka go etela mafelo ao a hlaoletšwego nyakišišo, o kgonne go bogela bakgathatema ge ba le gare ba opela le go binela dikoša gore a kgone go kgoboketša ka botlalo tshedimošo ya malebana le nyakišišo ya gagwe. Ditšweletšwa tšeo di bogetšwego di ile tša gatišwa ka segatišatiragatšo gomme tša thuša monyakišiši nakong ya tshekaseko ya tshedimošo.

1.6.3.3 Methopotlaleletšo

Mohlwaela wa dipuku le diathikele o šomišitšwe nakong ya go fata tshedimošo go fa tlhahlo nyakišišong ye.

1.6.4 Tshekaseko ya tshedimošo

Tshekaseko ya tshedimošo e latetše mokgwa wo o utolotšwego ke Tesch wa tshekaseko ya tshedimošo ya mokgwanyakišišo wa boleng, wo o adilwego go Punch (2014). Ge a tšwela pele Punch, o bolela gore maikemišetšo a tshekaseko ya

tshedimošo ke go fokotša tshedimošo ka go kgetha dintlha tše bohlokwa tša maleba gore e kgone go laolega. Tshedimošo ya phatadiganong yeo e kgobokeditšwego ka segatišantšu e theeditšwe ka kelohloko, ya ngwalwa le go balwa ka tsitsinkelo gore monyakišiši a be le kwešišo ye e tseneletšego ka ga yona. Tshedimošo ka moka yeo e kgobokeditšwego ka go ngwalwa go tšwa go mokgwa wa pogelo, phatadiganong le go methopo ya dingwalwa, e ile ya lekolwa, ya arolwa le go beakanywa go ya ka dintlhakgolo le dintlhatlaleletšo tšeo di agilego le go godiša nyakišišo.

1.6.5 Dika tša boleng

Dika tša boleng go ya ka Bless le Higson-Smith (1995), ke tsela ya go netefatša le go kgonthišiša boleng bja nyakišišo go lebeletšwe ka fao e swanetšego go tšwelela go baamogedi. Diteng di beakantšwe ka tsela ya go:

- kgodiša le go tshepiša.
- amogelega ntle le pelaelo le tsholo.
- laetša mohola le tlhahlo ya maleba go bao ba di hlokago.
- fa bohlatse bja nnete go tšwa tshedimošong.

1.7 BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO

- Nyakišišo e tla utolla setlwaedi sa tšweletšo ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa. Seo se tla thuša gore setšhaba se be le moya wa boitshepho ka ge ba tla be ba tšweletša dikoša tša bona ka go gatelela mekgwa ya maleba ya tšweletšo.
- Setšhaba se tla hlohleletšwa go šomiša dikošatšhaba ka mehla gore se kgone go hwetša mehola yeo e lego go tšona mabapi le bophelo bja sona. Mehutahuta ya dikošatšhaba tšeo di tšweletšwago mabakeng a go fapana a bophelo e tlo alwa nyakišišong ye. Se se tla fokotša tšhomišo ya dikoša tša merafe ye mengwe ka ge Basotho ba Leboa ba tla be ba tseba tša setšo sa bona.
- Dikošatšhaba di etetšana le go bina goba dipapadi tša bana, ka go realo, nyakišišo ye e tla atiša boitšhidollo setšhabeng gore batho ba be le bophelo bjo bokaone.
- Nyakišišo e tla lota tše dingwe tša dika tše bohlokwa tša setšo sa Basotho ba Leboa ka ge dikošatšhaba di tla ngwalwa pukung, go thibela kgogolego yeo e

kago tlišwa ke tlhakahlakano ya merafe. Seo se tla thuša gore le meloko ka moka gammogo le yeo e sa tlogo e hwetše tshedimošo mabapi le dikošatšhaba tša segagaboyona.

- Nyakišišo e tla fokotša moya wa tšhomišo ya dipolelodišele ka ge bana le batho ba bagolo ka nako ye ntši ba tla be ba opela dikoša ka polelo ya Sesotho sa Leboa go feta dipolelo tša maadingwa. Seo se tla tliša kgodišo ya leleme la bona gammogo le setšo sa bona.
- Nyakišišo e tla hola Lefapha la Setšo le Bokgabo ka ge boemedi bja dikošatšhaba tša setšo sa Basotho ba Leboa bo tla golela godimo go swana le bja merafe ye mengwe. Seo se tla tliša tlholego ya mešomo le go godiša ditseno nageng ka bophara.
- Nyakišišo e tla ba bohlokwa go Lefapha la Thuto ya Motheo ka ge bana ba tla rutwa tšweletšo ya maleba ya dikošatšhaba e sa le ba banyenyane. Seo se tla dira gore ba gole ba swere tsela ya maleba yeo e tlogo fetišetšwa melokong ye mengwe.

1.8 TLHOMPHO LE TLHOKOMELO YA BOTHO

Go tšwa go Glesne (2011), Floyd le Fowler (2014), go laeditšwe dika tšeo monyakišiši a swanetšego go di hlokomela le go di latela ge a šomišana le bakgathatema go hwetša tshedimošo go bona. Se se gatelela tšhireletšo yeo monyakišiši a swanetšego go e laetša go bakgathatema ka dintlha tšeo di latelago:

- Tlhaolo ya maleba: Se monyakišiši o se fihleletše ka go efoga kgethologanyo. Badudi ka moka mafelong ao a kgethilwego ba bile le kgonagalo ya go ka kgatha tema nyakišišong le ge go bile le tlhaolo ya baemedi ba setšhaba.
- Tlhohleletšo ya boithaopo: Bakgathatema ba ile ba hlalošetšwa ka maloka a bona a go ka ikogela morago ntle le pelaelo ge ba se sa kgotsofala ka ga tshepetšo ya nyakišišo.
- Tlhalošo ye e tseneletšego: Bakgathatema ka moka ba filwe tlhalošo yeo e feleletšego ka ga diteng, maikemišetšo le bohlokwa bja nyakišišo. Ba tsebišitšwe le go re tshedimošo ya bona e tla šomela maikemišetšo a nyakišišo ye fela. Bakgathatema ba saenne dipampiri tša boitlamo bja bosedimoši.

- Sephiri: Maina gammogo le ditshedimošo tša bakgathatema di tsebja ke monyakišiši fela. Tshedimošo yeo e kgobokeditšwego ka segatišantšu le segatišatiragatšo e utilwe ka go notlelelwa ka gare ga sebaledi gore e fihlelelwe ke monyakišiši fela.
- Tšhireletšo: Bakgathatema ba šomile ka tlase ga tšhireletšo yeo e matlafetšego ya monyakišiši, gore go se be le kamegompe mebeleng le meboyeng ya bona. Bakgathatema ba swerwe ka tlhomphe go hlohleletša moya wa polokego.

1.9 TLHALOŠO YA MAREO

1.9.1 Setšo

Setšo ke dikgopolo, ditumelo gammogo le mekgwa ya bophelo yeo e latelwago ke batho ba lefelo le le itšego (Soanes le Stevenson, 2005; Hudson, 1980). Setšo ke maitshwaro a boikgetho ao a kgethologanyago batho ba mohlobo wo o itšego go mehlobo ye mengwe, go lebeletšwe ka tsela yeo ba phelago ka gona (Mbiti, 1975).

1.9.2 Dikošatšhaba

Dikošatšhaba di tsebega bjalo ka dikoša tša setšo tšeo di tlogago molokong wo mongwe di fetetšwa go wo mongwe ka mokgwa wa molomo. Ka nako ye ntši motšweletši o utolla maikutlo a gagwe ka ga bophelo, fao go bonagalago gore o laolwa ke maatla ao e sego a lefase leno goba yona tlhago yeo go sego motho wa nama yo a kago e hlaloša le go e hlatsela (Heese le Lawton, 1975).

1.9.3 Setšhaba

Setšhaba ke batho bao ba phelago nageng e tee, ba ithekgile ka mmušo o tee, (Newmann, 2006). Seo se hlalošwa ka batho ba go dula dinageng goba dileteng tšeo di fapanago, di arotšwego ka bodulo, tumelo, meragelo, makgotla gammogo le mellwane (Stewart le Zaيمان, 2015; Harris, 1993). Mohlala e ka ba, Basotho ba Leboa, Batsonga, Bavenda bao ba lego Phorobentsheng ya Limpopo ba laetšwago bjalo ka ditšhaba tšeo di fapanago ka ge ditšo le meragelo ya bona di fapana.

1.9.4 Sebopego

Sebopego ke tsela yeo e latelwago ge go tšweletšwa dikošatšhaba. Ka go le lengwe sebopego sa dikošatšhaba go ya ka nyakišišo ye, ke peakanyo ya go bonwa ka mahlo goba yeo e khutilego polelong e kago utollwa ka tshekaseko ya diteng ka go šomiša dika tša theto. Go akaretšwa le sebopego sa tlhabošontšu ya nako ya tšweletšo.

1.9.5 Tšweletšo

Tšweletšo ya dikošatšhaba ke mokgwa goba manka ao a latelwago a tiragatšo ge go opelwa le go binelwa mehuta ya go fapana ya dikošatšhaba.

1.9.6 Mohola.

Mohola ke boleng bjo bo tšweletšwago le go fiwa motho goba selo se se itšego. Go nyakišišo ye go tlo lebelelwa boleng bjo dikošatšhaba di bo fago batho bao ba di tšweletšago.

1.9.7 Sesotho sa Leboa/Basotho ba Leboa

Sesotho sa Leboa ke polelo ye e bolelwago ke Basotho ba Leboa bao e ka bago diperesente tše 54 tša badudi ba Phorofentshe ya Limpopo. Yona polelo ye e na le dipolelosemmotwana tše mmalwa bjalo ka: Setlokwa, Khelobedu, Sekopa, le tše dingwe. Go nyakišišo ye, Basotho ba Leboa ke batho bao ba tšwago nageng ya Moletši fela.

1.10 MAGOMO A NYAKIŠIŠO.

Go dikanegelotšhaba ka kakaretšo, go kgethilwe fela dikošatšhaba gore go dirwe nyakišišo ka tšona. Bakgathatema e bile fela Basotho ba Leboa, nageng ya Moletši.

1.11 PEAKANYO YA NYAKIŠIŠO.

Nyakišišo ye e arotšwe ka dikgaolo tše šupa go ya ka fao di laeditšwego ka gona go nkatlapana ye e latelago:

Kgaolo	Tihalošo
Kgaolo ya Pele	Kgaolong ye go laeditšwe matsenokakaretšo a nyakišišo, fao go utolotšwego tlhohleletšo le maikemišetšo a nyakišišo.
Kgaolo ya Bobedi	Kgaolo ye e mabapi le tema ye e kgathilwego le setlwaedi se se kgethetšwego nyakišišo. Go lebeletšwe tshedimošo go bangwadi ba go fapana.
Kgaolo ya Boraro	Ke kgaolo yeo e hlalošago ka ga mokgwanyakišišo, go lebeletšwe magato a peakanyonyakišišo.
Kgaolo ya Bone	Kgaolo ye e mabapi le tshekaseko ya tšweletšo go mehuta ye e fapanego ya dikošatšhaba. Go šomišitšwe

	tshedimošo ye e kgobokeditšwego ka tšhomišo ya pogelo, phatadiganong le dingwalwa.
Kgaolo ya Botlhano	Kgaolo ye e mabapi le tshekaseko ya sebopego sa dikošatšhaba go ya ka dikokwane tša theto, ka go šomiša tshedimošo ya go tšwa go pogelo le go dingwalwa.
Kgaolo ya Botshela	Kgaolo ye e mabapi le kahlaahlo ya mehola ya dikošatšhaba le mehlala go ya ka mehola ya go fapana.
Kgaolo ya Bošupa	Kgaolong ye go tšweleditšwe kakaretšo, dikutollo, dikakanyo le mafetšo.
Kgaolo ya Boseswai	Ke kgaolo ye e nago le dimamaretšwa tše di hlahlago lenaneo la nyakišišo, bjalo ka: Dipotšišo tša phatadiganong, kelo ya pogelo, le mangwalo a dikgopelo tša bokgathatema.

Nkatlapana ya 1.1: Peakanyo ya dikgaolo

KGAOLO YA BOBEDI: TEMA YE E KGATHILWEGO

2.1 MATSENO

Tema ye e kgathilwego ke karolo yeo go yona monyakišiši a itswalanyago le go boledišana le bangwadi le banyakišiši ba bangwe ka mokgwa wa go etela ditšweletšwa tša bona. Lebaka ke go nyaka go hwetša tlhahlo le tsebo go tšwa dikgopolong tša bona, mabaka a bona, gammogo le boikarabelo bja bona go nyalelana le hlogotaba ya nyakišišo. Cassim (2015) o hlaloša morero wa tema ye e kgathilwego a lebeletše gore e fa seswantšho sa bjale sa mabapi le bothata le maemo a nyakišišo ye e lebeletšwego ka go laetša diphihlelelo tša banyakišiši ba bangwe.

Go ya ka fao dinaga di kgokaganago ka gona matšatšing a lehono, go ba boima ka tsela yeo ditšo di amegago gampe ka gona. Tiragatšo ye e hlolwa ke go se dudišege ga batho dinageng tša bona. Lebaka la leemaema ke go tšama ba nyaka bophelo bjo bokaone mo ba fetšago ba tshela dinoka le mawatle ba eya dinageng tša boditšhabatšhaba. Gona kgabagareng yeo ditšo le tšona di itemogela mathata ka ge di tšama di gogoišwa le go kwešwa bohloko ke yona tlhakahlakano yeo ya merafe. Seo se gogile šedi ya banyakišiši ka bontši fao re bonago go dirwa mohlwaela wa dinyakišišo go ya ka kamegompe ya setšo go mafapha ka kakaretšo, go šeditšwe le tšona dikošatšhaba. Go bile le dinyakišišo tšeo di tšweleditšwego mabapi le dikošatšhaba tša Afrika fela bontši bja banyakišiši e bile Batšwabodikela bao ba ilego ba ikgaša nageng ye mengwageng ye mentši ya go feta, nakong ya mmušo wa Bokoloniale.

Go tloga mola dinyakišišo ka ga dikošatšhaba di gokago bonyakišiši, tša Afrika di hweditše phalalelo ye kgolo go borammimo ba boditšhabatšhaba ba lebakanyana le ba sammaruri bao ba tlilego ka seriti sa baruti-ba-thomo, barutiši, borammimo le borabokgobammimo, (Nketia, 1986). Banyakišiši ba go swana le Blacking (1967) ba kgonne go tšweletša mareo ao a amanago le dikošatšhaba. Sa bohlokwa ka mareo ao ke go thuša banyakišiši ba bjale tšweletšong ya dinyakišišo tša bona; go swana le mmimo, diletšo, tšweletšo le tše dingwe. Le ge go dirilwe dinyakišišo ka ga dikošatšhaba tša Afrika ka bophara gammogo le yona Afrika-Borwa, nyakišišo ka ga dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa e sesefetše kudu. Banyakišiši ba lebeletše kudu dikoša tša Seveda, Xitsonga le Sezulu. Seo se laetša tlhaelelo ya tsebo le kwešišo

ya ge mehlobo ka moka e na le setšo sa boikgetho seo se hlalošago go tsenelela ka ga bophelo bja mehlobo yeo bja ka mehla.

Kgabagareng yeo ya dinyakišišo tša batšwa-Bodikela, Maafrica a ile a fiwa seswantšho sa gore setšo gammogo le ditumelo tša bona ga di na mohola, gomme ba hlohleletšwa go di fura lela. Seo se hlotšwe ke go ba gona ga mmušo wa kgatelelo wo o bego o eteleditše pele dikgahlego le ditumo tša Bodikela, tšeo beng ba tšona ba bego ba šwahletše naga, gwa fetša go bile le tahlegelo ye kgolo ya ditšo tša Maafrica. Bohlatse bja seo re bo hwetša ka go tsopola mmolelwana wo o hlalošago go re ditiro le dikgahlego tša Bodikela gore di tšwelele, go ile gwa gatelelwa tša bengnaga e lego ona Maafrica gomme gwa buša tša bagateledi (Wilson: 2014).

Tshekaseko ya dingwalwa tše di fapanego e utolotše dintlha tše di hlohleletšago kahlaahlo ya dika tše itšego ka ga dikošatšhaba. Monyakišiši o kgonne go lemoga ditlhohlo le tlhalelo ya dika tšeo go tšwa bangwading ba bangwe, tšeo moreromogolo e lego go di utolla nyakišišong ye. Tlhohleletšo yeo e lego gona tšweletšong ya nyakišišo ye ke go leka go goka le go gogela Basotho ba Leboa setšong sa bona. Dikošatšhaba di etetša batho tseleng ya go buša kgwerano ya bona le setšo sa bona. Gore go be le tlhahlo ye botse nyakišišong ye, go tla hlathollwa le go hlalošwa dikarolwana tša go amana le dikošatšhaba, gammogo le ditlwaedi tšeo di kgethetšwego nyakišišo.

2.2 SETŠO LE DIKOŠATŠHABA

Setšo ke motheo wa bophelo bja setšhaba se sengwe le se sengwe. Setšhaba se ba le tsela yeo se phelago ka gona ka go latela ditumelo le ditlwaelo tšeo di itšego. Se thuša gore go bonale phapano magareng ga batho, kudu bao ba hwetšwago mafelong ao go nago le tlhakahlakano ya merafe; go swana le mafelong a mošomo. Ka sona setšo, go kgona go ba le taetšo ya phapantšho ya merafe. Setšo se thuša gore go be le tsela yeo e amogelelegago ya bophelo le phedišano setšhabeng. Ge a hlaloša setšo, Mbiti (1975) o bona e le tsela ya batho ya boitshwaro go lebeletšwe le didirišwa tša go swana le dikošatšhaba. O tlaleletša ka go re, setšo ke maitshwaro ao a latelwago ke setšhaba se se itšego, ao a se farologantšhago le ditšhaba tše dingwe.

Go na le dika tše dintši tšeo di bonwago bathong go laetša setšo sa bona, go swana le; polelo, dijo, ditumelo, meaparo, didirišwa, tshepedišo ya manyalo, gammogo le

dikoša (Lebaka: 2014b). Go tlaleletša mmolelwana wo, Hallo le Diallo (1989) ba re setšo se bonagatšwa košeng eupša sa go nyamiša ke ge bafsa ba iphanya le setšo le ditumelo tša segagabobona. Ke maikarabelo a bagolo gore ba gokele bana setšong le go ba ratiša sona.

Setšo ke motheo wa bophelo bja motho mang le mang yo a ikhwetšago a wela setšhabeng se se itšego. Seo ke taetšo ya gore se bile gona go tloga mathomong a go ba gona ga bophelo. Ka go realo, re ka re ga go na motho yo a kago ipetha sefega a re yena ke mohlodi wa setšo sa setšhaba se se itšego. Ka boripana re ka re setšo ke kakaretšo ya tsela ya bophelo bathong, e le ge se bonwa bjalo ka kakaretšo ya ditumelo, botaki, gammogo le polelo, e lego didirišwa tšeo batho ba di hlakanelago ge ba phela mmogo bjalo ka setšhaba (Taylor, 2011).

Seema sa Sesotho sa Leboa se re 'motho ke motho ka batho', e le taetšo ya gore motho a ka se iphethe a le tee ntle le thekgo ya maloko a mangwe a setšhaba. Ka molao wa setšo, botho bo kgatha tema ye kgolo bophelong bja batho. Botho bo hlatselwa ke ge motho a kgona go phedišana le ba bangwe; e ka ba ba setšo sa gabo goba ba ditšo tše dingwe ka thuto yeo a e filwego setšong sa gabo. Mothemela (2013:17) mabapi le setšo, o hlaloša go re:

Ge motho a phetha setšo ka go nagana, go abelana dikgopolo le ba bangwe, go bolela, go opela, go dira le go latela melao; ga a dire a le noši sekhutlwane sa gagwe, eupša o dira le ba bangwe. Bao e ka ba meloko ya lapa, bagwera, bašomimmogo, goba setšhaba ka kakaretšo.

Bana le bafsa, ba kgona go ba le tsebo le kwešišo ya dikošatšhaba ge fela batswadi le bagolo ba bona ba ipha nako ya go ba ruta. Seo ba ka se kgona ge ba ka dira dikošatšhaba karolo ya bophelo bja bona bja letšatši le lengwe le le lengwe. Karolo ye nngwe le ye nngwe ya bophelo bja motho e ithekgile godimo ga dikošatšhaba. E ka ba dipapading, meletlong, ditumelong, mešomong, madišong le mabakeng a mangwe a setšhaba. Sa bohlokwa ke gore batho ba phethe ka mo go swanetšego mabapi le tšhomišo ya dikošatšhaba, gore ba se tekateke setšong. Ge batho ba sa

latele setšo sa bona ba tla fekeetšwa ke ditšhaba tše dingwe. Go hlohleletša tlhalošo ye e filwego, Kidula (2006) o bona dikošatšhaba tša Seafrika bjalo ka motheo wa thutakoša. Keletšong ya gagwe o re dikoša tša Bodikela di swanetše go beelwa thoko gore go fiwe šedi tša Seafrika. Seo se tla thuša gore Maafrica ba hlokomele dikoša tša bona ba tlogele go falalela go tša Bodikela. Go tlaleletša tshedimošo ya ditsebi tše di šetšego di tsopotšwe, Henry (1993) o re batho ke bakgathatema ba ditaetšo tša ditumelo tša bona, mola setšo e le sefala seo motho a belegelwago ka gare ga sona. Ge a tiišeletša tlhalošo, Storey (1976) o re setšo ke tshepetšo ya bohlae, ditumelo le bokgabo bja batho, gammogo le tsela ya bophelo ye e ikgethilego.

Batho bao ba latelago setšo sa bona ba na le tsebo ya motheo wa tshepetšo ya maphelo a bona. Tšona dika tše go thwego ke tša go hlaloša setšo sa bona, di ithekgile godimo ga tsebo yeo ba ithutago yona setšhabeng seo ba phelago go sona ka mokgwa wa molomo; go swana le dikoša, dijo, meaparo, tlhokomelo ya tša maphelo le dikalafi, kgodišo ya bana, manyalo le meletlo. Ga go ka tsela yeo setšo se kago arogana le tsebo ya motheo ka gona. Seo se ka hlatselwa ke mmolelwana wo o rego, tsebo ya motheo ke yeo motho a e anyago phedišanong ya gagwe le batho ba bangwe ba le lefelong la bona la ka mehla. Ka Seafrika, tsebo ya motheo ke karolo ya setšo le botšo bja setšhaba, tše bobedi di thušago go hlatha seo ba lego sona gammogo le go tiišeletša dikgahlego tša bona bjalo ka setšhaba (Chisa, 2012).

Impey le Nussbaum (1996) ba bea dintlha tše nne tša bohlokwa go hlaloša seo setšo e lego sona. Go thwe setšo ke:

- Tsela ya bophelo.
- Maitshwaro ao a amogelagago setšhabeng.
- Ditsela tša go kgona go upa meoya ya go tla le merafe e šele.
- Peakanyo le tatelo ya melao ya setšhaba ya boikgetho ya go farologantšha setšhaba se se itšego go ditšhaba tše dingwe.

Ge go lebeletšwe ditšong tša bathobaso, koša le mmimo di rwele motheo wa bophelo bja bona. Di kgona go utolla bomotho, bomerafe, lefelo le botšo. Di a tsošološa, tša ruta molao le setšo gammogo le go boloka polelo (Rambau, 2015).

2. 3 SETLOGO SA DIKOŠATŠHABA

Motimele le Motimele (2007:27), ba fa tlhalešo ya setlogo sa dikošatšhaba ka go hlatholla botšo bja tlhalešo ya polelo tšweletšong ya dikošatšhaba, ka go re:

Koša e tlile le motho go tloga tlhologong ya gagwe. Kgopolo ke yona ye e boditšego motho gore a thome mantšu, mantšu a bope mafoko, mafoko a bope polelo gore batho ba kwane. Motho a re go kgona polelo mogopolo wa re go thakgala wa thoma go tliša mantšu a lethabo ka medumo ya go fapana ka gare ga bjoko bja motho. Medumo ya go fapana ya tsikiditla motho, a re go tagwa ke lethabo a ntšha medumo yela ka lentšu, gwa napa gwa thwe ke mmino.

Mmolelwana wo o filwego o hlaloša gore dikošatšhaba ke polelo yeo ka yona moopedi a romelago molaetša bathong, go no swana le ge mmoledi a bolela ka lentšu la go lokologa. Moreromogolo wa dikošatšhaba ke go fihliša molaetša ditsebeng tša motheeletši.

Dikošatšhaba le theto ke monwana le lenala ka ge bobedi di le legorong le letee la dikanegelotšhaba. Di na le dika tšeo di swanago mola phapano e le fela mokgwa wa tšweletšo ka ge dikoša di opelwa mola direto di retwa. Go hlatsela mmolelwana wo, Finnegan (1970) o tswalantšha dikošatšhaba le direto ka go hlaloša ge bobedi bja tšona e le dika tša bomolomo, tša go kwewa go feta go balwa. Go swana le mebolelwana ye mengwe ya setšo, dikošatšhaba di laolwa ke phetogo ya mabaka ao di tšweletšwago ka fase ga ona, ao a laolago mokgwa le polelo ya tšweletšo. Ge a tšwela pele Finnegan, o tswalantšha dikošatšhaba le bophelo bja selegae bja go tlala ka setšo, fao batho ba gona ba sa kgonego go ngwala, ba hlokago tlabologo. Ka ge go hlalošitšwe gore theto le koša ke selo se tee setšong sa Maafrika, monyakišiši o tla fela a šielanya mahlakore a mabedi a ka ge tše dingwe dika di hlalošega gabotse ka lehlakoreng la theto.

Dikošatšhaba di tsebega bjalo ka didirišwa tša setšo tšeo di tlogago molokong wo mongwe di fetela go wo mongwe ka mokgwa wa molomo. Tlhagong le setlogong sa

tšona ga di ngwalwe, di opelwa ka molomo gomme tša amogelwa ka tsebe fela. Matšatšing a lehono go na le gona gore di ngwalwe, lebakalegolo e le go di lota dišegong tša dipuku gore di se nwelele ka gare ga tlhakahlakano ya merafe yeo e aparetšego dinaga tša lefase ka bophara. Kgopolo ye e matlafatšwa ke mmolelwana wa Wilson (2014), wo o lebeletšego gore tekololefsa ya setšo e swanetše go phethagatšwa setšhabeng, e sego fela ka lebaka la go ba beng ba setšo seo, eupša le go se šireletša go merafe ye mengwe gore se se utlautlege. Ge a tšwela pele (Wilson) o bolela ge theto e le setšweletšwa sa bomolomo kantle ga boitokišetšo bjo bo itšego bja sereti fao tlhamo ya methalotheto le ditematheto e dirwago sereti se le gare ka tšweletšo. Go tlaleletša seo, Cuddon (1977) o re theto ya setšo e hlangwa nakong ya tšweletšo ka go opelwa goba go retwa, le gona e itaetša go ba motheo wa theto ka ge e bonala e bile gona pele ga bongwadi.

Dikošatšhaba di akaretša mmino le theto, e lego tšeo di amago batho bao setšo sa bona se sa ngwalwego eupša se fetišetšwago melokong ka mokgwa wa molomo. Dikošatšhaba ke karolo ya setšo yeo e lebeletšego lehlakore le le itšego la bophelo. Tšona di bonwa bjalo ka botaki bjo batho ba tšeago karolo go bjona ka bontši go feta go dikoša tšeo di hlamilwego le go ngwalwa ke batho ba ba itšego (UNISA-AFL4803, 2011).

Mabapi le tšweletšo ya dikošatšhaba, go bolelwa gore dikošatšhaba di fetišetšwa melokong ka mokgwa wa molomo (Nnamani, 2014; Mabitsela, 2005; Mojalefa, 2002; Milubi, 1997). Dikošatšhaba tša Mafrika di hlotšwe go tšwa botšong bja Seafrika, di šika le batho ba gona mabakeng ka moka a bophelo, go tloga matswalong go fihla mafelelong a bophelo, le gona ga di na lefetla la Bodikela (Lasisi, 2012).

Temošo ye e bago gona ke ya gore dikošatšhaba di bile gona go tloga bogologolong, nakong yeo go bego go se na bongwadi, e lego pele ga ge dikolo di hlongwa. Batho ba be ba inaganela ka tokologo ba sa laolwe ke melao efe goba efe ya tšweletšo yeo lehono e bitšwago ya tšhabologo. Ge a efa tlhalošo ka ga bahlami le batšweletši ba dikošatšhaba, Malcolm X (1967), o re ba ithekgile godimo ga Seafrika ka ge ba latela mokgwa wa tšweletšo wa bomolomo go feta bongwadi.

Go ya ka Nnamani (2014), dikošatšhaba di bitšwa go ba tša setšhaba bjalo ka ge di rwele setšo sa setšhaba se se itšego, ebile di na le tlhamo ya tlhago ya mohlami yo a sa tsebjego, ge di bapetšwa le tšeo batho ba itlhamelago le go di tšweletša sefaleng.

Aning (1973) le Krappe (1965), ba fa tlhalešo ya dikošatšhaba ba beile šedi ya bona go setlogo sa tšona le go tia ga tšona maemong a go ba gona go ya go ile bophelong. Ba bolela ge dikošatšhaba di bile gona go tloga kgale, pele ga ge naga e ka šwahlelwa ke mmušo wa Bokoloniale, le gore di phonyokgile diphefo le madimo a Bodikela, ke ka fao di sa swerego setšo sa batho bao di ba šomelago. Dikošatšhaba di hloletšwe go tšewa ka tsebe go feta go ngwalwa goba go balwa. Di šoma go fetišetša setšo, bohwa le bohlale bja bagologolo bja bomolomo go meloko ka moka ka go latelana ga yona (Mugambi, 2005; Mugenda le Mugenda, 1999).

Dikošatšhaba di ama merafe ka moka ya lefase, ke ka fao dinyakišišo mabapi le dikošatšhaba di akaretšwago ditšhabeng ka bophara le ge phaphano e tšwelela ka gore šedi e tla be e lebišitšwe kae ka nako yeo ya nyakišišo. Nyakišišong ya gagwe, Mathangwane (2009), o beile šedi go dikoša tša Zimbabwe tša morafe wa Bakgalaka. Ge a efa tlhalešo go tlaleletša bangwadi ba bangwe ka ga mehola ya dikošatšhaba, Mathangwane o re dikošatšhaba di laetša setšo, ditlwaedi le ditumelo tša Bakgalaka. Ge e le Reeves (2004), o bolela ge theto e bile gona go tloga tlhologong ya motho, le gore e goga šedi ya batho dinageng tša lefase ka bophara.

Dikošatšhaba le ge di hlalošitšwe ke banyakišiši ba go fapana ka ditsela tša go fapana, ditlhalešo tša bona di a nyalelana. Taba yeo e tšweletšwago ke ya go re setlogong sa tšona dikošatšhaba ga di na bahlami, ke ka fao motho ofe goba ofe a bago le maatla a go di tšweletša ntle le poifo. Di tsebja ke setšhaba ka moka, ebile di itaetša go ba di tlile le motho nakong ya tlhologo ka ge go se moleloko wa setšhaba yo a sa di tsebego. Bohlokwa bjo bo tšweleditšwego ke bja ge di šika le motho magatong a bophelo ka moka go raloka karolo ye e itšego. Bangwadi ka moka ba kwana ka taba ya gore dikošatšhaba di fetišetšwa melokong ya go fapana ka mokgwa wa molomo, le go fa molao wa tshepetšo ya bophelo setšhabeng.

2.4 TLHOPHO YA DIKOŠATSHABA

2.4.1 Tlhopho ya dikošatšhaba ka kakaretšo

Banyakišiši go tšwa lefaseng ka bophara ba hlophile dikošatšhaba go ya ka dinyakwa le ditlwaelo tša ditšhaba tša gagabobona. Karogantšho ya dikošatšhaba e ithekgile godimo ga mabaka, mešomo goba dipapadi tšeo batho ba ikhwetšago ba le go tšona.

Tomassoni le Fusso (2009) ba laeditše mmino wa *'Ballet'* go ba mmino wa setšo sa bona sa Buddhist le Shinto.

Malcolm X (1967), o hlophile dikošatšhaba tša Seafrika ka kakaretšo ka dikarolokgolo tše tharo, e lego;

- Tša meletlo.
- Tša ditumelo.
- Tša sepolotiki.

Go merafe ye mengwe, dikošatšhaba ke palo ye ntši yeo e sa laolegego, go swana le dikošatšhaba tša Ruanda (Burundi) tše di ka fihlago tše masomepedinne ka palo.

Go dikošatšhaba tša Embu (Kenya), Mwaniki (1986) o beakantše dihlopha tše seswai tše go tšona go tšamago go eba le dikarolwana gammogo le mehlala. Se se thuša gore go se be le mohuta wo o šalelago morago ka ge di beilwe ka go otlologa. Go mehuta ye a e filego Mwaniki, go na le tše a di bitšago dikoša tša maadingwa. Ga se tshwanelo gore dikošatšhaba di adingwe merafeng ye mengwe ka ge di rwele dika tša setšo sa batho ba ba itšego. Aning (1973), o arotše dikošatšhaba tša Nigeria le Ghana ka dikarolo tše tshela go ya ka mabaka a tšweletšo, e lego:

- Tša magato a bophelo. Ke dikoša tše di lotago motho mabakeng ka moka a kgolo ya gagwe, go tloga a sa tšwa go belegwa go fihlela lehung.
- Tša mošomo: Mohuta wo o ka tšweletšwa ke motho o tee goba sehlopha sa batho ge ba le gare ba šoma; go swana le go buna, go hlagola, go rita bjälwa, le mešomo ye mengwe.
- Tša ditumelo: Ke tše di opelwago ke badumedi le balatedi ba tumelo ye e itšego ge ba laetša botshepegi bja bona go yo ba mo khunamelago.
- Tša dipolotiki: Ke mohuta wo o šomišwago go rera melato kgorong goba go ipelaetša go bagolo ba naga, ge badudi ba sa kgotsofatšwe ke tše dingwe tša go ama maphelo a bona.
- Tša setšo le boithabišo: Ke dikoša tša dihlopha tše di amago batho ka moka setšhabeng.
- Tša sebjalebja: Ke dikoša tša setšo tše di hlabotšwego gore di sepelelane le mabaka a sebjalebja. Seo se hlohletšwa ke gore batho ba thomile go holega ka ge ba opelela mašeleng. Ba kgona go di fetola go ya ka mabaka

gore di kgahle babogedi ba nako yeo. Le ge go le bjalo, ga di fetole mohola wa tšona.

Lasisi (2012), o arotše dikošatšhaba tša Yoruba ka dikarolokgolo tše pedi, e lego:

- Tša ditumelo: Ke dikošatšhaba tšeo di amago ditumelo tša setšhaba, di somišwago ka nako ya meletlo ya go phasa badimo le go thabiša baeti.
- Tša dikopano tša setšhaba: Ke mohuta wa dikošatšhaba tša go tloša bodutu tšeo di opelwago le go binelwa nakong ya dikopano tša setšhaba.

Nnamani (2014), o laeditše mehuta ye seswai ya dikošatšhaba tša Nigeria go ya ka mabaka a tšweletšo, e lego:

- Tša boitšhidollo
- Tša kalafo
- Tša bokgabo
- Tša lehu
- Tša mošomo
- Tša kgegeo
- Tša ditumelo
- Tša matswalo.

Nyakišišong ya gagwe, Ampene (2005) o file šedi ye kgolo go dikošatšhaba tša basadi tšeo di bitšwago Nwokoro, tša go hwetšagala go la Ghana, morafeng wa Akan. Ge a bolela ka setlwaedi sa dikošatšhaba tša Akan o hlaloša go re mohlabeletši o kgona go fetola molaetša wa koša a lebeletše mabaka ao a ikhwetšago a le go ona ka nako ya tšweletšo. Setlogong sa tšona dikošatšhaba, di be di opelwa go sa latelwe melawana ye e itšego ya go bala le go ngwala, eupša matšatšing a selehono di na le khuetšo ya ditiragatšo tša bjale tša go hlatselwa le ke tšhomišo ya diletšo tša mehlobo ye mengwe. Go na le ditlhopho tšeo di latelago:

- Tša moruo
- Tša lehu
- Tša meletlo

Nyota le Mapara (2008); Chiwome (1992) le Kwami (1992), dinyakišišong tša bona ba lebeletše dikoša tša bana. Le ge ba etšwa merafeng ya go fapana, diphihlelelo tša bona di a nyalelana. Ba kwana gore go na le dikoša tšeo bana ba di šomišago, e lego:

- Tša dipapadi
- Tša mešongwana ya bobjana
- Tša maitišong

Ba laeditše bohlokwa bja dikošana tša bana, go swana le go ba abela thuto, go ba ruta setšo, gammogo le go ba tiiša mebele ka ge dipapadi tša bona di felegetšwa ke dikoša ge ba tla be ba fofafofa mekgotheng.

Gillis (1981) o hlophile dikoša go ya ka batšweletši ka go di laetša ka tsela yeo e latelago:

- Tša banna
- Tša basadi
- Tša kgodišo ya bana
- Tša manyalo
- Tša ditlhobošo

Go sengwalwana sa Finnegan (1998), go laeditšwe mehuta ye mebedi ya dikošatšhaba: tša dikanegelo le tša dipolotiki. Seo se bolela gore dikošatšhaba di na le kgwekgwe yeo moopedi a ratago go e hlagiša bathong. Lenher (1964) o tšweleditše nyakišišo ka ga dikošatšhaba tša Bakgalaka (Zimbabwe) tšeo di bolelago ka ga dintwa le histori.

Go tlaleletša ditlhopho tšeo di šetšego di filwe, Mathangwane (2009) o hlophile dikošatšhaba tša Bakgalaka ka tsela yeo e latelago:

- Tša bokgabo le boithabišo
- Tša dihlopha
- Tša pula
- Tša kalafo

Milubi (1997), o arotše dikošatšhaba tša bana tša Bavenda ka dikarolo tše tharo, e lego:

- Tša masea
- Tša digotlane
- Tša bana ba bagolo tša dipapadi

2.4.2 Tlhopho ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa.

UNISA-AFL4803 (2011) le Kgobe (1994 & 1997) ba hlophile dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ka dikarolokgolo tše tharo, e lego;

- Tša boitapološo
- Tša mehla le mabaka
- Tša sentšwelakae

Go arola dikošatšhaba ka magoro go dira gore di kgoboketšwe di kgone go laolega. Nyakišišong ya Lebaka (2014b), šedi e lebišitšwe go dikoša tša ditumelo tše pedi tšeo di fapanego. O bolela ka tumelo ya Sekeresete, e lego tumelo yeo e tlilego le batšwa-Bodikela ya go thekga setšo sa bona seo se fapanago le sa Seafrika. Go yona o sekasekile dikošana tša bana tša kereke. Go ye nngwe nyakišišo, Lebaka (2014a), o ahlaahlile dikoša tša malopo tšeo e lego tša tumelo ya Seafrika le gona ya Basotho ba Leboa. Ke tumelo yeo go yona go dumelwago le go latelwa ga ditaba tša badimo.

Mabapi le dikoša tša ditumelo, Mojalefa (2002) o lebeletše direto tša dikoma tšeo bahlami le bareti ba di abelanago ka mokgwa wa bomolomo le tsebe. Ke yona tsela yeo dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa di sepetšwago ka gona setšhabeng gore di kgone go fihlelela meloko ka moka go ya ka go fapana ka bogolo le bong.

Rafapa (2009) a hlaloša dikoša tša go kgaga pula go tšwa merafeng ye mebedi ya Afrika-Borwa; e lego;

- Balobedu go la Limpopo, ga Kgošigadi Modjadji
- Mamaala go la Kapa-Bohlabela (Langa)

Go merafe ye mebedi ye go lebeletšwe tema yeo e kgathwago ke dikošatšhaba ge go etla nako ya go kgopela le go kgaga pula. Go tlaleletša seo, Joubert (2011) o hlaloša ka tsela yeo dikoša tša Balobedu tša go kgopela pula di tšweletšwago ka gona. O

bolela ge tema ye kgolo e kgathwa ke basadi ba bakgekolo, basetsana bao ba sego ba kgathwa ka tša thobalano gammogo le bašemanyana.

Nyakišišong ya gagwe, Mabitsela (2005) o hlophile dikoša tša bana ka magoro a mararo, e lego;

- Tša masea: Ke tšeo di šomišwago go kuruetša bana ba masea ge ba lla gore ba homole goba ba robale.
- Tša digotlane: Ke tša bana bao ba ralokago kgauswi le batswadi, ba felago ba opelelwa dikošana go ba ruta le go ba hlohleletša gore ba tsebe dilo tše dingwe tša motheo ka ga bophelo, go swana le meloko le dijo.
- Tša dipapadi. Ke dikošana tša go opelwa ke bana ba bagolo tšeo ba di šomišago go thekga dipapadi.

Banyakišiši ba utolotše dikošatšhaba tša ditšo tša bona ka go fapana ga tšona. Seo ke sešupo sa gore ditšhaba di ithekgile ka dikošatšhaba tšeo di ba hlahlago nako le nako ge ba le dinageng tša bona. Tšeo ba nago le tšona dikošatšhaba ba di hlopha go fapana go ya ka mabaka a segagabobona a tšweletšo.

2.5 SETLWAEDI SA BOMOLOMO

Karolwana ye ya nyakišišo e fa tlhalošo le tlhathollo ya ditlwaedi tšeo di bago gona tšweletšong ya mebolelotšhaba go akaretšwa dikošatšhaba le direto. Setlwaedi sa bomolomo se ithekgile godimo ga polelo. Polelo ke setlabelo sa go hlohleletša le go aga kgokagano setšhabeng ka dinako tšohle.

Banyakišiši ba bangwe ba bona polelo bjalo ka motheo wa setšo wo setšhaba se ka se kego sa bonwa se ipheditše kante ga wona. E ka ba polelo ya molomo goba ya go ngwalwa, eupša sa bohlokwa ke ge batho ba ka kgona go e šomiša go tšweletša dikgopolo tša bona gore di kwewe le go kwešišwa ke maloko a mangwe a setšhaba (Kelle & Kovalson, 1973).

Polelo ke kgoboketšo le tšhomišo ya mantšu ka bothakga le kwešišo ya seo motho a se bolelago go ba bangwe ge a ntšha maikutlo le dikgopolo. Bohlokwa ga se fela go bolela polelo letšatši ka letšatši, eupša le go e šomiša go lota setšo sa setšhaba go meloko ka moka le yeo e sa tlogo (Boyd, 1974). Mabaka ao a fapanago a bophelo a

nyaka dikgopolo tšeo di ikgethilego gammogo le mantšu a maleba a go kgona go hlaloša wona mabaka ao. Diboledi di kgona go šomiša polelo go nyalelana le mabaka ao ba lebanego le ona, ke ka fao ka nako ye ntši ba hlalošago maikutlo ao a fapanego, e ka ba a go thabiša, go nyamiša, tlhompho, le a mangwe (Armstrong le Ferguson, (nd)).

Setšhaba se na le ditsela tša tlwaelo tšeo di latelwago ge batho ba gona ba boledišana goba ba kgokagana. Go ba le setlwaedi sa poledišano setšhabeng sa setšo se setee, seo se thekgwago ke mekgwa ye e fapanego ya poledišano, go balwa le tšhomišo ya dikošatšhaba le theto bophelong bja batho ba setšo se se itšego. Nyakišišo ye e ya go sekamela tšhomišong ya polelo ya dikošatšhaba ka lehlakoreng la Basotho ba Leboa. Go tla lekolwa tswalano magareng ga setšhaba le mekgwa ya poledišano go kgabaganya magoro ka moka a setšhaba, le ka tsela yeo polelo e kago angwa ke maemo ao a itšego setšhabeng, ao a kago hlolwa ke mehla le mabaka ao ba ikhwetšago ba le go ona.

2.5.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo

Ke mohuta wa setlwaedi wo o rwelego moko wa nyakišišo ye. Mohuta wo wa setlwaedi o utolotšwe ke kgapampshikela, Parry (1930), ge a be a sekaseka direto tša '*Homeric*', moo a ilego a lemoga gore di hlangwa le go fetetšwa go batheeletši ka mokgwa wa molomo fela kante le go ngwalwa. O bile le temogo ya gore ka nako ya tšweletšo ya direto, diphošwana tšeo di bago gona di bjalo ka tšeo di tlwaelegilego go batšweletši bafe goba bafe, go no swana le ge batheeletši ba efa tlhalošo ye e itšego go mmolelwana wa sereti mola sereti sona se lebešitše go se sengwe, (Reece, 1999).

Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo se hlaloša gore batho ba bolela le go theeletša polelo, e sego dikarolwana tša go swana le dinoko le mantšwana ao a hlokago tlhalošo. Tšweletšong ya polelo go kwagala molokoloko wa mantšu bjalo ka dikafoko, mafoko le ditemana tšeo motheeletši a kago kgona go di fa tlhalošo go ya le maikemišetšo a sereti goba seopedi. Ka mongwalo, babadi ba kgona go sekaseka sengwalwa gomme ba utolla tlhalošo, mola ka polelo tlhalošo e dirwa le semeetseng moreti a le gare a reta (Reece, 1999). Se se hlaloša gore go ngwala le go bala go ama gampe bomolomo ka ge bo hloka tokologo ya tlhago ya tlholego ya bjona, yeo e tagago polelong go feta pukung. Ka go realo, bomolomo bo a gatelelwa le go tapišwa

ke go tswalelelwa sekhutamoyeng sa dipuku. Seo sereti sa theto ya setšo se se boelago lehono e ka se be sa letšatši leo le fetilego goba leo le latelago, ka go realo, bomolomo bo na le tokologo ye kgolo ya go hlohleletša boitlhamelo. Diphetogo tšeo di tšweletšwago nakong ya bomolomo bja theto goba koša, di laolwa ke mehla le mabaka a nako ya tšweletšo.

Nyakišišong ya gagwe, Malcolm X (1967) o akareditše tšweletšo ya dikošatšhaba tša Afrika, ka dintlha tše nne tša bohlokwa, e lego;

- Mošito le tlhabošontšu.
- Diletšo tša mehutahuta le mebalabala, tša go letšwa ka botee goba ka bontši.
- Molodi wa mahlakoremabedi, e lego; mohlabeletši le bagobedi ba koša bao ba nago le tlhabošontšu ye e fapanego.
- Modumo le dika tša mmele.
- Tsenelano ya mantšu a go fapana a tlhabošo le mogobelo.

Mojalefa (2002), o hlaloša gore moreti wa thetotumišo ga a be le magomo nakong ya tšweletšo, gomme seo se mo fa maatla a go elela ge a reta. Ge a tšwela pele (Mojalefa) o laeditše dika tša setlwaedi sa sebopego sa bomolomo tša nako ya tšweletšo tšeo di rwelego mooko wa tshekaseko ya theto, bjalo ka:

- Morumokwano
- Mahlalošetšagotee
- Mohlodi
- Kgatelelontšu.

Aning (1973), o file dintlha tša tšweletšo tšeo di lego go dikošatšhaba tša Nigeria le Ghana. Tšona di kwagala ge motho goba sehlopha se opela dikošatšhaba ka thekgo ya diletšo tša setšo. Di thekga koša gore e be yeo e atlegago tšweletšong. Tšona ke:

- Mošito
- Molodi
- Dihlopha
- Diletšo.

Nnamani (2014) o file dintlha tše pedi tša sebopego sa tšweletšo ya bomolomo, e lego:

- Pitšo le karabo
- Koša le mmimo.

Karolwana ya Nnamani ke yeo e laetšago gore ka Seafrika tšweletšo ya dikošatšhaba ga e ame motho ka o tee, eupša batho ba mmalwa, ka ge ka setšo go thwe 'motho ke motho ka batho ba bangwe', e tlhalošo ya go re motho ga a phele a le tee. Se sengwe le se sengwe seo motho a se tšweletšago, go nyakega batho ba tle ba hlatsela le go ithuta goba go dikišana. E ka ba go ja, go aga ntlo, go hlagola tšhemo, goba go opela tšona dikošatšhaba, batho ba swanetše ba be gona ba tšee karolo, e le go laetša gore bophelo bo a dikišanwa. Motho a ka se ikgone a le tee. O swanetše go phela le ba bangwe. Dikošatšhaba le tšona di a kgobokanelwa, gwa hlakanelwa lethabo.

Mohlabeletši wa dikošatšhaba o na le maatla a go fetolafetola koša le go e kgabiša go ya ka moo a ratago goba a bonago go nyakega (Joubert, 2011; Gillis, 1981; Bessant, 1994; Impey le Nussbaum, 1996). Tšweletšo ya dikošatšhaba e ithekgile ka bokgoni le bothakga bja motšweletši bja go kgona go hlabeletša le go tšama a kgabiša koša go ya ka mabaka a nako yeo ya tšweletšo (Jones, 2010).

2.5.2 Tlhalošo ya dika tša sebopego sa bomolomo tšweletšong ya dikošatšhaba karolwaneng ye ya nyakišišo, šedi e beilwe go tlhalošo ya dintlha tšeo di thekgago setlwaedi sa sebopego sa bomolomo bjalo ka ge di utolotšwe ke banyakišiši ba bangwe. Tlhathollo yeo e tseneletšego ya sebopego sa bomolomo kamanong le dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa e tla tšweletšwa kgaolong ya botlhano ya nyakišišo ye, fao e tlogo go thekgwa ka mehlala ya maleba ya dikošatšhaba.

2.5.2.1 Mošito

Mošito ke tsela yeo modumo wa koša o sepetšwago le go beakanywa ka gona. Ke karolwana yeo e tlišago bophelo košeng, ya goka le go kgahla batheeletši. Go ba le mokibo goba morethetho pelong ya moopedi le motheeletši, wo ka wona baopedi ba ikgokelago botšeakarolo go batheeletši. Botaki bo ithekgile ka sekgoba mola koša e ithekgile ka nako, ka ge nako e le yona e laetšago bothakga bja kamogetšano ya tlhabošontšu. Tšhomišong ya sekgoba sa nako, moopedi le motheeletši ba kgona go

kwa mošito wa koša wa go nyalelana le morethetho wa pelo, mohemo, mosepelo goba modungwana wa sešupanako, yeo e laolago tsenelano ya mantšu (Lothan, 1990).

Mošito košeng o hlohleletšwa ke dika tšeo di latelago, e lego; diletšo, diatla, go bina, le didirišwa, tšeo di tlogo hlalošwa ka go tsenelela le go thekgwa ka mehlala ya maleba ya dikoša tša Sesotho sa Leboa kgaolong ya botlhano ya nyakišišo.

2.5.2.2 Phetogo ya segalo

Phetogo ya segalo ke karolwana ya tšweletšo ya go bolela ka bogodimo goba botlase bja segalo. Koša e ka thoma ka tlhabeletšo ya godimo e ntše e theogela tlase gannyane-gannyane, goba ya thoma tlase e nyogela godimo. Phetogo ya segalo e laolwa ke diopedi gammogo le mohuta wa koša goba maikemišetšo a tšweletšo. Bahlami ba dikoša ba tšweletša dika tša go fapafapana tlhamong ya bona. Koša e ka ba boleta goba ya tia, ya ba le lebelo, le mošito go latela sebopego se se itšego. Tšweletšo ya dikoša e ka angwa ke diletšo goba tlhabošontšu, e lego tšona di bontšhago phapano košeng ge e amantšhwa le dikoša tše dingwe (Sadie le Lotham, 1990).

Go ya ka tšweletšo ya dikošatšhaba, go ba le lentšu la pele la tlhabošo ya godimo, la bobedi la tlhabošo ya magareng, bobedi mantšu a a tšweletšwa lehlakoreng la bosadi; mola lentšu la boraro le la bone, e le mantšu a makoto a tlhabošo ya fase ao a tlwaelegilego a etšwa lehlakoreng la bonna. Phetogo ya segalo e hwetšwa mehuteng ka moka ya dikošatšhaba ka ge di ithekgile ka kamogetšano ya mantšu, go swana le košeng ya mmapadi, malopo, pula goba go tša bana.

2.5.2.3 Mohlodi wa koša

Bobotse bja mohlodi bo ithekgile godimo ga molodi wo moopedi a o tšweletšago ge a opela. Mohlodi o hlatselwa gabotse ke ge moopelanoši a le sekhutlaneng a opela dikošana tša gagwe a le mošomong, a itloša bodutu, goba a le tlhologelong (Nemapate, 2010).

Go dihlopha tša baopedi, mohlodi wa koša o tlišwa ke tokologo ya mantšu košeng. Dihlopha di kopana ka mantšu a go fapana go tšwa go ditlhabošo tše nne tšeo di šetšego di filwe go (*Phetolo ya segalo: letl*, 33), e lego; tlhabošo ya godimo, ya

magareng le tše pedi tša bokoto. Ke maikarabelo a diopedi go bona gore go na le tsenelano ya maleba ya mantšu ge ba opela mmogo gore go utollwe mohlodi gona fao košeng. Seo se bonagala gabotse dikošeng tša mohlakanelwa tša go opelwa ke banna le basadi moo go bago le neeletšano ya tlhabošontšu ye e fapanago. Mohlodi o ka bonwa dikošeng tša dihlopha tša mošomo, tša maitšong, tša bana goba tšhomišong ya didirišwa tše di itšego.

2.5.2.4 Molodi

Kamogetšano ya mantšu ka bothakga nakong ya tšweletšo, e hlohleletša go bjalwa ga koša kgopolong ya motheeletši. Go ba bobebe go motheeletši go gopola seo a se kwelego ge eba se bile se sebotse goba se sempe, le go lemoga bohlokwa bja sona ge koša e bile le molodi wo mobosana (Nemapate, 2010).

Go dikoša tša dihlopha, molodi wa koša o tlišwa ke tatelano le tsenelano ya bothakga ya tlhabošontšu ya go fapana ka nako ye e beakantšwego. Tlhabošontšu ya go hlakahlakana ga e be le molodi gomme seo se hlola bošaedi košeng. Koša ye e thomago le go fetša ka bothakga ka go latela tsela, sebopego le tšwetšopele tše di beakantšwego gabotse, e kgotsokatšha dinyakwa tša koša, ka go realo e ba le molodi (BoMiller, 1991).

Molodi wa koša o tšwelela mathomong ge moopedi a hlabeletša koša. Modumo wo moopedi a thomago koša ka wona o laetša balatedi ba gagwe tsela ya gore ge ba tsena košeng ba latele tlhabošo efe. Molodi o laetša le gore tatelano ya mantšu e swanetše go ba ka tsela efe ka ge mohlabeletši le balatedi ba gagwe ba tseba koša ya bona le dinyakwa tša yona. Molodi o nyalelana le segalo le mohlodi go ya ka mohuta wa koša le gore e romela molaetša ofe setšhabeng. Mohlabeletši wa sethakga o hlahla balatedi ba gagwe ka tshwanelo, gwa hlokega bošaedi košeng, mola wa lešaedi a senya morero wa koša. Diponagalo tša molodi ke tše di latelago; kopelo, tiragatšo, mekgolokwane, mafetšo a maleba, le kamogetšano ya tlhabošontšu.

2.5.2.5 Matseno/Matsentšhagae a dikošatšhaba

Matsentšhagae ke karolwana yeo go yona baopedi ba ipiletšago bobogedi. Yona e tšwelela mehuteng ka moka ya dikošatšhaba eupša ka ditsela tša go fapana. Matsentšhagae a bonagala ge moreti goba moopedi a laetša mmolelwana wa

boipiletšo. Karolwana ye ya matsentšhagae e tla hlalošwa ka botlalo kgaolong ya boselela.

2.6 SEBOPEGO SA DIKOŠATŠHABA

Sebopego sa koša se lebeletše diteng le peakanyo, tšeo bobedi di tlišago lethabo tsebeng ya motheeletši (Welleck le Warren, 1949). Go ya ka tshekaseko ya dikanegelotšhaba, go bile le temogo ya gore dikošatšhaba ke motheo wa sebopego le mohola (Rzeszutek, 2012). Sebopego sa dikošatšhaba se mabapi le molodi, mohlodi le bothakga bja tlhamo go tšwa go sereti (Rabothata, 1991). Sebopego sa dikošatšhaba ke peakanyo ya dikarolwana tša koša, gammogo le dipelo tša mokgwa wo o itšego wo o amogelwago ke setšhaba. Peakanyo ya maleba ya dikošatšhaba e dira gore di fihlelele maemo a bongwadi le nolofatšo ya tshekaseko (UNISA-AFL4803, 2011; Mothata, 1991:15).

Dikošatšhaba di arotšwe ka magoro a mabedi go ya ka sebopego, e lego sebopegontle le sebopegogare, tšeo di hlatselwago ke bongwadi. Sebopegontle ke mohuta wa sebopego wo o bonwago ka mahlo ge sereto goba koša e ngwadilwe. Sona se ithekgile ka diponagalo tšeo di latelago, e lego; poeletšo (mantšu, methaladi, dikafoko, ditlhaka, temana), karogano, mošito, morumokwano, tlogelo, gammogo le polelo ya go se khute ya go kwešišwa ke motho ofe goba ofe le bao e sego baboledi ba polelo yeo ba setlogo (Mabitsela, 2005).

Sebopegogare ke mohuta wa sebopego sa dikošatšhaba goba direto wo o ithekgilego ka polelo ya go khuta, e lego yeo e ka se kego ya kwešišwa gabonolo, kudu go batho bao e sego baboledi ba yona ba tlhago. Sebopegogare se ithekgile ka tshwantšhokgopolo yeo e hlohleletšwago ke tšhomišo ya dika, diema le dikapolelo bjalo ka; papišo, tshwantšhanyo, sekai, mothofatšo gammogo le pheteletšo (Milubi, 1997).

2.7 MAFETŠO

Kgaolong ye go filwe tlhalošo ya dikarolo tše bohlokwa mabapi le nyakišišo, e lego; setšo le dikošatšhaba, setlogo sa dikošatšhaba, tlhopho ya dikošatšhaba, setlwaedi sa bomolomo, sebopego sa dikošatšhaba go lebeletšwe sebopegontle, sebopegogare gammogo le sebopego sa tlhabošontšu. Mabapi le sebopego sa tšweletšo ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, go filwe ditlwaelo tšeo di latelago: mošito,

phetogo ya segalo, mohlodi, molodi, le matsenyagae. Go dintlha tšeo di tšweleditšwego, go bile le taetšo ya gore di a nyalelana ka ge go se na yeo e kago ikema e le noši. Ge di kopane, mmogo di tšweletša bohlokwa bja go ba gona ga dikošatšhaba setšhabeng.

KGAOLO YA BORARO: MOKGWANYAKIŠIŠO LE PEAKANYONYAKIŠIŠO

3.1 MATSENO

Kgaolong ye ya nyakišišo, šedi e lebišitšwe go peakanyo ya nyakišišo, mokgwanyakišišo, mehuta le mekgwa ya tthaolo, ditsela tša kgoboketšo ya tshedimošo, e lego; phatadiganong, pogelo, le phatollo ya dingwalwa. Go ahlaahlwa le ditsela tšeo di latetšwego tša tshekaseko ya tshedimošo. Go na le kakaretšo ya dika tša boleng go laetša tshephagalo le netefalo ya tshedimošo ye e kgobokeditšwego le go šomišetšwa go aga nyakišišo.

Mokgwa wa tšweletšo ya nyakišišo ke sedirišwa seo banyakišiši ba se šomišago go beakanya, go kgoboketša, go lekola le go hlatholla tshedimošo. Nyakišišo e hlalošwa go ba mokgwa wa go beakanywa semolao wa go šomišwa go rarolla mathata ao banyakišiši ba a lemogilego bophelong (Burns, 1994). Ge a tlaleletša tlhalošo ye e filwego mabapi le nyakišišo Grinnel (1993), o re nyakišišo ke mokgwa wo o beakantšwego wa go latela magato ao a dumeletšwego go rarolla mathata gammogo le go oketša tsebo setšhabeng. Ka go le lengwe nyakišišo e bonwa bjalo ka setlabelo sa go araba dipotšišo le go utolla dilo tše dimpsha bophelong go feta gore e tšewe bjalo ka sedirišwa fela sa go kgoboketša tshedimošo (Goddard le Melville, 2001).

Nyakišišo ya semolao ke yeo e beakanyeditšwego magato ao a latelwago go rarolla mathata ao a aparetšego batho goba naga, gammogo le go utolla dilo tše dimpsha tšeo di tlogo le diphetogo tša mabaka.

3.2 PEAKANYONYAKIŠIŠO

Peakanyonyakišišo ke tsela yeo e beakantšwego, yeo monyakišiši a e latelago go laetša nyakišišo ya gagwe kgato ka kgato gore a fihlelele tharollo ya bothata bjo a bo lemogilego. Seo se swanetše go dirwa ka netefalo, tshephagalo le ka go otlogoga (Kumar, 2011).

Peakanyonyakišišo e bonwa bjalo ka tsela yeo e latelwago ke monyakišiši go tloga kगतong ya mathomo go fihla go ya mafelelo ya nyakišišo ya gagwe (Bless le Higson-Smith, 1995). Tlhalošong ya gagwe ya peakanyonyakišišo, Flick (2007) o bona e le lenaneo la tatelano leo le laetšago ka tsela yeo nyakišišo e swanetšego go beakanywa ka gona, go lebeletšwe le tthaolo ya bakgathatema go ya ka magoro a bona.

Kgetho ya maleba ya peakanyonyakišišo e thuša monyakišiši go ba le tlišaolo ye botse ya mekgwa ya kgoboketšo ya tshedimošo. Peakanyonyakišišo yeo e sego ya maleba e ka ama gampe kgetho ya mekgwa ya kgoboketšo ya tshedimošo. Ka fao go bohlokwa gore mekgwa ya kgoboketšo e lekolwe ka tshwanelo gore e kgone go tšweletša tshedimošo ya maleba go ya ka nyakišišo yeo e lebeletšwego (BoSaunders, 2009).

Nyakišišo e ka phethagatšwa ka tšhomišo ya mekgwanyakišišo ye mebedi, e lego mokgwaboleng le mokgwadipalopalo. Mekgwa ye mebedi ye e ithekgile godimo ga ditsela tšeo di latelwago ge go kgoboketšwa tshedimošo. Ka nako ye nngwe monyakišiši a ka kopanya mekgwa ye mebedi ye go tšweletša nyakišišo ya gagwe, e le ge a tla be a laolwa ke mekgwa ya kgoboketšo ya tshedimošo ge e tsenelana go tšwa mahlakoreng ao a mabedi. Nyakišišong ye go tlo hlalošwa sebopego sa mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, gomme tlhalošo ye e nabilego ya tšweletšwa go mokgwa wo o kgethetšwego nyakišišo ye, e lego mokgwaboleng.

3.2.1 Mokgwaboleng

Mokgwaboleng ke mokgwa wo o šomišwago go nyakišiša ka ga maitshwaro le ditiragatšo tša batho ge ba le mafelong ao ba bago go wona ka mehla (Punch, 2014). Ge a tlaleletša tlhalošo ya mokgwaboleng, Bryman (2008) o re mokgwa wo o gatelela tšhomišo ya mantšu go feta dipalopalo kgoboketšong le tshekasekong ya tshedimošo.

Ka nako ye nngwe mokgwa wo o kgona go ama pogelo ya maitshwaro le ditiragatšo tša batho tša nako le nako. Kantle le go tšweletša phatadiganong, monyakišiši o kgona go bogela seemo goba maitshwaro a batho gomme a ngwala le go gatiša tšeo a tla bego a di bone gore a tle a di lebeledišiše gammogo le go di hlatholla ka tshwanelo (Remler le van Ryzin, 2011). Mokgwaboleng le mabaka ga di kgaogane, ka ge tiragatšo gore e be le tlhathollo e swanetše go ithekgwa ka mabaka a nako ya tšweletšo. Ge mabaka a sa tšeelwe hlogong, tlhalošo ya mmoledi e ba le kamegompe, gomme seo se ka hlola gore setšweletšwa se hloke mohola bathong (Neuman, 1994).

Go tlaleletša ditlhalošo tšeo di filwego, go kwagala gore mekgwa ya kgoboketšo ya tshedimošo go mokgwaboleng e hlathollega ka tlhago ka ge e laolwa ke tšhomišo ya mantšu, phatadiganong gammogo le pogelo, go feta dipalopalo (Verhoeven, 2011). Mokgwaboleng o hlaloša seemo se se itšego, ebile ke setlwaedi go šomiša mekgwa

ye mmalwa kgoboketšong ya tshedimošo gore monyakišiši a kgone go ba le mohlwaela wa tshedimošo go tšwa mahlakoreng ao a fapanego (Maxwell, 2013).

Dipoelo tša nyakišišo ya mokgwaboleng di laetšwa ka mantšu, kanego, le tlhalošo ya maitshwaro. Le ge mafelelong di ka akaretšwa le go bewa magorong ka mokgwa wa dipalo, ga se di ithekge ka dipalopalo (Bovan der Velde, 2007). Ka lehlakoreng le lengwe, mokgwaboleng o tsebega ka tshedimošo yeo e tlogo ka tsela ya molomo (Leedy, 1993).

Go tlaleletša seo se boletšwego, go thwe mokgwaboleng o mabapi le ditiragalo tšeo di lego mafelong a tlhago ao e lego madulo a batho ba ba itšego, a letšatši le lengwe le le lengwe. Gore monyakišiši a fihlelele le go phethagatša maikemišetšo a nyakišišo, dika tšeo di latelago di swanetše go latelwa:

- Tlhalošo: E thuša go utolla dika tša tlhago maemong ao a itšego, go swana le; mafelong, ditiragatšong, dikopanong, goba mererong ya setšhaba.
- Tlhathollo: E thuša monyakišiši go fata tshedimošo gore a kgone go ba le kwešišo ye e tseneletšego, go hwetša tshedimošo ye mpsha, go utolla ditlwaelo gammogo le tše dingwe tša ditlhohlo tša mabapi le bothata bja nyakišišo.
- Netefatšo: E bohlokwa gore monyakišiši a netefatše mabarebare, ditlwaelo le tše dingwe tšeo di felago di bolelwa tša mabapi le bophelo go nyalelana le nyakišišo.
- Tekolo: Se se thuša monyakišiši gore a kgone go lekola bohlokwa bja dingwalwa, ditiragatšo, dikutollo le diphihlelelo tše dingwe (Leedy le Ormrod, 2005).

Mokgwaboleng o lokologile ka ge o sa gatelele monyakišiši ka melao ya boima ya peakanyo, kgoboketšo le tlhathollo ya tshedimošo. Dipotšišo ke tšeo di bulegilego ebile di fa mokgathatema sebaka se sentši sa go ipobola gore a fe tshedimošo ka go lokologa. Monyakišiši le yena o ba le sebaka se sentši sa go ba le bakgathatema lefelong la bona ge a le gare a dira dinyakišišo. Mekgwa le ditsela tšeo di latelago ke tšona di fiwago šedi ye kgolo mokgweng wo wa nyakišišo:

- Dintlha tšeo di utollago setlwaedi sa ditiragalo le tsenelano ya bakgathatema lefelong la nyakišišo.

- Dipotšišo le phatadiganong tšeo di sa beakanyetšwago.
- Pogelo yeo e tšweletšwago ka go etela bakgathatema le go ba arola go ya ka dinyakwa tša nyakišišo.
- Go ngwala ka ga botšo bja batho, maphelo a bona gammogo le dipukutšatši tša bona.
- Tshekaseko ya tshedimošo ye e kgobokeditšwego ka mokgwa wa go se šomiše dipalopalo (boNeser, 1995).

Mokgwanyakišišo wo o sepelelana le mokgwanyakišišo wa histori ya molomo ka ge o lebeletše tlhalošo le tlhathollo ka molomo go feta tšhomišo ya dipalopalo (Patton, 2002). Bangwadi ba bangwe ba hlaloša ge mokgwaboleng o tiišetša boleng bja dihlopha tša nyakišišo, tshepetšo gammogo le ditlhalošo tšeo di sa nyakišišwego goba go lekanyetšwa ka mokgwa wa mahlale a dipalopalo (Denzin le Lincoln, 2003).

Babbie le Mouton (2014) ba re banyakišiši ba go šomiša mokgwaboleng ba ithuta ka go etela batho mafelong a bona a bodulo gore ba kgone go kwešiša le go hlatholla meragelo ya bona, go feta go ba naganela.

Nyakišišo ye e latetše mokgwaboleng ka lebaka la gore monyakišiši o lebeletše dikošatšhaba go ya ka tshedimošo yeo a e hweditšwego go bakgathatema ka bobona. Monyakišiši o etetše lefelo la nyakišišo nako ye ntši gore a lemoge le go kwešiša ditlwaelo le maitshwaro a bakgathatema ba gagwe. Ka go dira bjalo, o kgonne go utolla mehuta, a fatolla tšweletšo le go lemoga mehola ya dikošatšhaba. Go tlaleletša seo, mohlwaela wa dingwalwa o ile wa etelwa go lekola kgonagalo ya tshekaseko ya sebopego sa dikošatšhaba ka tšhomišo ya dika tša theto.

Mokgwaboleng o ithekgilego ka mokgwa wa mohlobomong ka ge go lebeletšwe ditsela tšeo batho ba mohlobo wa Basotho ba Leboa ba di šomišago ge ba boledišana ka tšhomišo ya dikošatšhaba ba le mafelong a bona a bodulo, e lego Moletši, Seterekeng sa Capricorn, Phorofentsheng ya Limpopo.

3.2.2 Mokgwadipalopalo

Mokgwa wo o tla hlalošwa ka boripana ka ge e se wo o kgethetšwego nyakišišo ye, fela e le wo mongwe wa mekgwa ye bohlokwa ye e šomišwago ke banyakišiši ba bangwe go rarolla a mangwe a mathata ao ba hlakanago le ona bophelong. Wona o hlalošitšwe go ba wa dipalopalo ka ge go wona go šomišwa dipalo go feta mantšu.

Monyakišiši ge a latela mokgwa wa dipalopalo, o kgoboketša tshedimošo ka letlakalapotšišo gammogo le go e sekaseka ka go šomiša dipalopalo goba dikerafo (boSaunders, 2009). Go tlaleletša mmolelwana wo o filwego, bovan der Velde (2007) ba re mokgwa wa dipalopalo o bonwa ge dipoelo tša nyakišišo di laetšwa ka mokgwa wa dipalopalo. Go tiišetša seo, boHair Jr (2011), ba hlaloša go re go mokgwadipalopalo bohlatse bja nyakišišo bo tšweletšwa ka tšhomišo ya dipalopalo.

Mokgwadipalopalo o šoma ka peakanyo yeo e laolwago ke matlakalapotšišo le melekwana ya dipotšišo tšeo di sa fetošwego. Dipotšišo tša gona di beakantšwe go swana, ebile di a lekana go bakgathatema ka moka. Go latelwa tsela ye tee ya go araba dipotšišo fao bakgathatema ba sa fiwego sebaka sa go ipobola ka ge ba gapeletšega go latela lenaneo leo le filwego la go araba dipotšišo.

3.3 SEHLOPHA LE TLHAOLO YA BAKGATHATEMA

Bless le Higson-Smith (1995), ba hlaloša sehlopha sa nyakišišo go ba kakaretšo ya didirišwa, ditiragalo goba batho ka moka bao ba kago šomišwa ke monyakišiši tšweletšong ya nyakišišo ya gagwe. Sehlopha sa nyakišišo ke kakaretšo ya batho goba didirišwa tšeo go tšona go yago go hlaolwa bakgathatema ba nyakišišo (boSaunders, 2009). Sehlopha sa nyakišišo ye se akareditše batho ba mohlobo wa setšo sa Basotho ba Leboa bao ba hwetšagalago metsengselegae ya Phorofentshe ya Limpopo, seterekeng sa Capricorn, lefelong la Moletši.

3.3.1 Tlhaolo ya bakgathatema

Tlhaolo ya bakgathatema ke karolwana ya sehlopha yeo e hlaolelwago nyakišišo gomme dipoelo tša yona tša emela le go akaretša sehlopha ka moka (Bless le Higson-Smith, 1995). Bovan der Velde, 2007) ba bona tlhaolo ya bakgathatema bjalo ka sehlophana seo se kgethwago go ba kemedi ya dilo goba batho ba ba nago le dika tše di swanago tša go amana le nyakišišo.

Tlhaolo ka boyona e tšwile ka diripa tše pedi; e lego, tlhaolokgonagalo le tlhaolotebanyi. Karolwaneng ye ya nyakišišo go tla tšweletšwa tlhalošo ya mekgwa ye mebedi ye gomme gwa laetšwa gape tlhalošo yeo e nabilego go mokgwatlhaolo wo o kgethetšwego nyakišišo ye.

3.3.1.1 Tlhaolokgonagalo

Tlhaolokgonagalo ke lehlalosešagotee la tlhaolo ya sebokuboku. Ka mohuta wo wa tlhaolo, monyakišiši o ba le mohlwaela wo montši wa bakgathatema gomme a hlaola palo yeo e lekanego nyakišišo ya gagwe. Karolwana ya sehlopha yeo e hlaotšwego e ba yona e kgathago tema legatong la sehlopha ka moka (Bless le Higson-Smith, 1995). Nakong ya tšhomišo ya tlhaolokgonagalo ke ge go na le kgonagalo ya dika tšeo di lego nyanyeng ebile di ama batho ka bontši setšhabeng. Tšhomišo ya tlhaolokgonagalo e hlohleletšwa ke ge go na le kgonagalo ya gore batho ka moka bao ba lego lefelong leo le kgethetšwego nyakišišo ba be le monyetla wa gore ba ka hlaolelwa bokgathatema (boSkott, 2013; Bovan der Velde, 2007). Tlhaolokgonagalo e dira gore go be bonolo go monyakišiši go ka fihlelela le go kgotsofatša maikemišetšo a nyakišišo (BoSaunders, 2009).

Tlhaolokgonagalo e ithekgile godimo ga kgetho ya bakgathatema ka gare ga mohlwaela wa batho goba didirišwa. Monyakišiši ga a swanela go ba le seabe goba tlhohleletšo kgethong ya bakgathatema. Tlhaolokgonagalo e swanetše go sepela ka tsela ya sebokuboku gore e amogelege le gona e be ya maleba (Patton, 2005). Tlhaolokgonagalo e šoma gabotse ge nyakišišo e ama palo ye ntši le gona dika le maitshwaro tša bahlaolwa di tsebega (Punch, 2014; Denscombe, 2013).

Mokgwa wa sebokuboku

Ke mokgwa wa tlhaolo wo go wona monyakišiši a nago le maatla a go kgetha palo ye e itšego ya bakgathatema ka gare ga mohlwaela wa batho goba dilo tšeo di nago le maloka a bokgathatema nyakišišong (BoSaunders, 2009). Go mokgwa wa sebokuboku, sehlopha ka moka se ba le maloka a botšeakarolo nyakišišong, ka go realo, bahlaolwa ba emela sehlopha ka moka nyakišišong (Babbie le Mouton, 2014; BoDe Vos, 2011).

Mokgwa wa sebokuboku o šomišitšwe go thoma ka tlhaolo ya lefelo fao monyakišiši o hlaotšego dinagaselegae tše tharo (3) go tšwa go dinaga tša go feta tše masometharo. Go naga ye nngwe le ye nngwe ya tšeo di hlaotšwego gwa hlaolwa bakgathatema ba bararo (3) go ya ka go fetana ka bogolo, baleloko ba dihlopha tša go fapana ba bararo (3) go sehlopha se sengwe le se sengwe, gammogo le bana go ya ka dipapadi tša bona tša go fapana.

3.3.1.2 Tlhaolotebanyi

Tlhalošong ya bona mabapi le tlhaolotebanyi, Bless le Higson-Smith (1995) ba re e mabapi le bakgathatema bao ba sa hwetšagalego gabonolo. Mokgwa wo o šomišwa ge go sa kgonagale gore setšhaba ka moka se ka ba le dika tša bokgathatema, moo ba bangwe ba bago kgole kudu le go ka ba le dika tšeo di nyakegago. Go tiišeletša tlhalošo ye e filwego go bolelwa gore tlhaolotebanyi e šomišwa ge go se na tlhaolo ya molaleng ya bakgathatema. Ke mokgwa wa ge nyakišišo e sa ame setšhaba ka moka, gomme go kgethwa bao ba nago le dika tša nyakišišo yeo e lebeletšwego (Skott, 2013; Patton, 2002).

Monyakišiši o latela mokgwatebanyi gore a kgone go kgetha bakgathatema bao ba nago le dika tšeo di lebanego le dinyakwa tša nyakišišo. Ga go be le kakaretšo ya sehlopha, ka go realo, go mokgwa wo ga go be le kgonagalo ya palo ye kgolo ya bakgathatema go feta go tsopola sehlophana seo se rwelego dika tšeo di lebantšhitšwego tša nyakišišo. Tšhomišo ya mohuta wo wa tlhaolo e dira gore go be boima go araba dipotšišo goba go kgotsofatša maikemišetšo a nyakišišo ao go ona go akaretšwago dika tšeo di itšego tša go humanwa setšhabeng (BoSaunders, 2009).

Ka ge tlhaolotebanyi e sa šome ka molawana wa sebokuboku, bakgathatema ba ka kgethwa go ya ka bokgoni, bogolo, bong, mohlobo, mošomo, goba ka tiragatšo yeo e sa tlwaelegago ka bona (Denscombe, 2013). Ge a tšwela pele Denscombe, o laeditše mehuta ye metlhano ya tlhaolotebanyi, e lego:

- Tlhaolo ka go lebantšha: Bakgathatema ba hlaolwa go ya ka dika tšeo di itšego tša go swana tšeo di amago sehlopha. Dipelo tšeo di humanwago go bahlaolwa di akaretša le bao ba lego sehlopheng fela ba se ba tsenele nyakišišo.
- Tlhaolo ka maikemišetšo: E hlohleletšwa ke molawana wa go nolofaletša monyakišiši mošomo ka go šomiša palo ye nnyane ya bahlaolwa go tšweletša nyakišišo. E lebeletše dika tšeo di tsebegago go swana le, bong, mošomo, bohlobo, le tšeo dingwe. Go lebeletšwa kamano le boitemogelo bja monyakišiši mabapi le seo a ratago go se fihlelela nyakišišong ya gagwe.
- Tlhaolo ka setlwaedi: Karolwaneng ye go lebeletšwe tlhaolo ya bakgathatema ka leano la go utolla goba go netefatša setlwaedi se se itšego.
- Tlhaolo ka taeletšo: Monyakišiši o fihlelela bakgathatema ba bangwe ka go ba utollelwa ke ba bangwe bao a šetšego a ba humane.

- Tlhaolo ka dikgahlego: Tlhaolo e dirwa go ya ka dikgahlego tša monyakišiši. Dintlha tša nyakišišo di laolwa ke seo monyakišiši a ratago go se utolla setšhabeng go ya ka kgetho le kgahlego ya gagwe. Go tšwa go tlhaolotebanyi, monyakišiši o šomišitše mokgwataeletšo.

Mokgwataeletšo

Go mokgwa wo wa tlhaolo, monyakišiši o kgopela bakgathatema ba bangwe gore ba mo thuše go fihlelela ba bangwe, (BoSaunders, 2009). Ge ba tšwela pele mabapi le mokgwataeletšo, ba file maele a tšhomišo ya mokgwa wo ka go laetša magato ao a latelago go monyakišiši:

- A ikgokaganye le bakgathatema ba bangwe, e ka ba o tee goba ba babedi.
- A kgopele bao a ba hweditšego la mathomo gore ba mo laetše ba bangwe.
- A kgopele bao le bona gore ba mo laetše bao ba ba tsebago, bjalobjalo.
- A tlogele go nyaka ba bangwe ge a fihleletše palo yeo a e nyakago.

Monyakišiši o šomišitše mokgwataeletšo ge a nyaka dikoša tšeo bakgathatema ba tšona e lego makabakabana mo nageng, go swana le dikoša tša malopo, tša dikoma le tša pula tša mohlobo wa Basotho ba Leboa. O ile a laetšwa batho bao ba phethagatšago ditumelo tšeo tša setšo gomme a ba mema go ba bakgathatema. Basedimoši ba dikoša tša malopo, dikoma le pula e bile ba batlhano go mehuta ka moka go tšwa dinageng tšeo tše tharo.

Go ya ka nyakišišo ye, tlhaolokgonagalo e šomišane le tlhaolotebanyi ka tshwanelo ka ge bobedi mehuta ye e kgonne go tšweletša katlego tlhaolong ya bakgathatema. Lebaka ke gore dikošatšhaba di ama batho ka moka setšong se se itšego, le ge ka go le lengwe go na le tšeo di hwetšwago bathong ba dika tša boikgetho. Ke ka fao go šomišitšwego mokgwakgonagalo wa sebokuboku e lego wa batho ka bontši, wo o fago maatla mokgwatebanyi wa taeletšo wa batho ba ba ikgethilego.

3.4. KGOBOKETŠO YA TSHEDIMOŠO

Kgoboketšo ya tshedimošo ke mokgwa wo monyakišiši a o latelago go kgoboketša tshedimošo mabapi le nyakišišo ya gagwe, go leka go araba le go rarolla bothata bja

nyakišišo. Mokgwa wa kgoboketšo ya tshedimošo ke melawana le magato ao monyakišiši a swanetšego go a latela tšweletšong ya nyakišišo (Brewer, 2000).

Tshedimošo e kgobokeditšwe ka go šomiša mekgwa yeo e latelago:

3.4.1 Mokgwa wa mohlobomong

Go bohlokwa gore monyakišiši ge a šoma ka mokgwa wa mohlobomong a šomiše mohlwaela wa ditsela tša kgoboketšo ya tshedimošo gore a kgone go tsenelela boteng teng bja nyakišišo ya gagwe. Mokgwa wa mohlobomong ke mokgwa wo o tsitsinkelago batho goba setšo sa batho ba ba itšego (Glesne, 2011). Mokgwa wo o hlalošwa go ba wo o swaraganego le mokgwanyakišišo wa boleng. Bobedi mekgwa ye e beile šedi ya yona go tlhathollo ya tlhago ya setšhaba se se itšego, seo se humanwago lefelongtsoko ka nako ye e itšego. Mokgwa wa mohlobomong o bonwa bjalo ka lehlalošetšagotee la mokgwaboleng (Brewer, 2000). Go mekgwa ye mebedi ye, go lebeletšwe boleng go feta dipalopalo. Ka nako ya tshekaseko ya tshedimošo dipalo di ka šomišwa, fela ga e be mooko wa tshepetšo ya mokgwaboleng goba mokgwa wa mohlobomong.

Leedy le Ormrod (2005), ba hlaloša mokgwa wa mohlobomong go ba wo go wona monyakišiši a lebelelago setšhaba ka bophara, kudu sehlopha seo se rwelego dika tša go swana ebile se humanwa lefelong le letee leo ba bilego go lona nako ye telele, ba latela setšo le tumelo tšeo di swanago.

Tšhomišong ya mokgwa wo wa mohlobomong nyakišišong ye, monyakišiši o ile a lebagana le kutollo ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ka go etela mafelo a mohlobo woo, fao badudi ba bego ba diragatša dikošatšhaba ka mokgwa wa setlwaedi. Ketelo ya monyakišiši kgafetšakgafetša lefelong la nyakišišo e bile bohlokwa ka ge monyakišiši a hweditše tshedimošo yeo a bego a e hloka mabapi le dintlha tšeo di bego di lebeletšwe nyakišišong, e lego; mehuta, sebopego, le mehola ya dikošatšhaba.

3.4.2 Methopo ya motheo

Kgoboketšong ya tshedimošo ka tšhomišo ya methopo ya motheo, monyakišiši o šomišitše mekgwana ye mebedi yeo e latelago:

3.4.2.1 Phatadiganong

Phatadiganong ke mokgwa wo mokaone wa kgoboketšo ya tshedimošo ge monyakišiši a nyakišiša ka ga tsebo, dintlha le dikgopolo tša batho. E thuša go hwetša tshedimošo ye e nabilego go feta ge go šomišwa letlakalapotšišo (Bovan der Velde, 2007). Go tlaleletša kgopolo yeo e filwego ka godimo, Bless le Higson-Smith (1995) ba re phatadiganong ke poledišano magareng ga batho bao go bona yo mongwe a botšišago dipotšišo mola yo mongwe a araba. Phatadiganong e bonwa bjalo ka therišano ya maikemišetšo magareng ga batho ba babedi goba go feta, go thuša monyakišiši go hwetša tshedimošo ya nnete, ya go tshephagala ya mabapi le maikemišetšo a nyakišišo (BoSaunders, 2009). Go na le mehuta ye meraro ya phatadiganong, e lego; phatadiganong ye e beakantšwego, ya magareng, le yeo e sa beakanywago.

- Phatadiganong ye e beakantšwego - ke yeo e šomišago matlakalapotšišo ao a beakantšwego ka tsela ya go se fetolwe, ao bakgathatema ba arabago dipotšišo tša gona go swana ka go latela molawana wa karabo fela.
- Phatadiganong ya magareng - ke yeo e nago le dipotšišo tšeo di hlalago monyakišiši gore a di latele nakong ya ge a šomišana le basedimoši ba nyakišišo ya gagwe. Tšona di rwele dintlhakgolo tša maikemišetšo a nyakišišo. Ga go gapeletšego gore di arabje ka tsela ye e filwego goba ka moo di latelanago ka gona. Mokgathatema o fiwa sebaka le tokelo ya go araba ka go otloga ka moo a kgotsofalago ka gona, mola monyakišiši le yena a ka otlolla dipotšišo tša gagwe gore a fihlelele tshedimošo ye e tseneletšego.
- Phatadiganong yeo e sego ya beakanywa - ke yeo e lokologilego, ya go ba le dipotšišotlhahlo tšeo di ka fetolwago nako efe goba efe go kgotsofatša dinyakwa tša nyakišišo. Ke moo mokgathatema a fiwago tokelo ya go bolela se sengwe le se sengwe seo se tlogo kgopolong ya gagwe mabapi le seo monyakišiši a mmošišago ka ga sona.

Monyakišiši o tšwile lesolo ka boyena go kgoboketša tshedimošo, ga se a romeletša goba go thušwa ke batho ba bangwe. Monyakišiši o ile a latela ditsela ka moka tša tshwaro ya bakgathatema ka go ba hlalošetša ka ga dinyakwa tša nyakišišo. Bakgathatema ba ile ba fiwa tlhokomelo ye e tiilego nakong ya nyakišišo. Ga se ba gapeletšwa go kgatha tema, ka fao ba ile ba šoma ka boikgafo. Ba be ba tsebišitšwe

gore ba lokologe ge ba araba le gore ba tshole dipotšišo tšeo ba sa di kgotsofalelego, gomme gwa ba ka yona tsela yeo. Tatelo ya tlhomphe ya tša botho le setho e latetšwe le go fihlelelwa bjalo ka ge e bile keletšo go tšwa go (Nunan, 1992).

Ka nako ya phatadiganong, monyakišiši o be a ngwala tshedimošo yeo a bego a e fiwa ka yona nako yeo. Go bohlokwa go ngwala tshedimošo ka nako ya phatadiganong ka ge o tla be o kgona go bonana le bakgathatema gammogo le dika tša bona tša mmele ge ba araba dipotšišo. Go šomišitšwe segatišantšu kgatišong ya dikarabo tša bakgathatema gore se tle se thuše le go gopotša monyakišiši ka tšeo di ka bago di mo gakantšha ka nako ya tshekaseko ya tshedimošo.

Phatadiganong e bile ya dipotšišo tša magareng tšeo di bego di beakantšwe le ge di be di dumelela monyakišiši le mosedimoši go lokologa le go otloga poledišanong ya bona. Seo se thušitše monyakišiši go ba le monyetla wa go fatišiša go tšwa go dikarabo tšeo a bego a di hwetša go bakgathatema, go hwetša tshedimošo ye e tseneletšego.

3.4.2.2 Pogelo

Monyakišiši o kgonne go bogela le go gatiša tiragatšo ntle le go tšea karolo le bahlaolwa ba nyakišišo ya gagwe, go latela keletšo ya Bless le Higson-Smith (1995). Pogelo e thuša ge monyakišiši a nyakišiša ka ga mararankodi a bophelo bja batho, maitshwaro a bona gammogo le ditiragalo tša boikgetho tšeo di swanetšego go tsebagatšwa setšhabeng. E ka ba ditiragalo tša magaeng goba mešomong ya bona ya ka mehla (Bovan der Velde, 2007).

BoSaunders (2009) ba arotše banyakišiši ka mehuta ye meraro go ya ka tsela yeo ba kago kgoboketša tshedimošo ka gona ge ba bogela bakgathatema, e lego:

- Monyakišiši e le mmogedi le motšeakarolo.
- Monyakišiši e le mmogedi fela.
- Monyakišiši e le motšeakarolo fela.

Tshedimošo ye e kgobokeditšwego ka pogelo e swanetše go bolela tše dintši ka lefelo la nyakišišo, bakgathatema le ditiro tša bona, ditiragalo tšeo di ikgethilego, le dipelo tša tšona, gammogo le maikutlo a bakgathatema (Robson, 2002).

Monyakišiši ka nako ya pogelo o ile a ba mmogedi fela eupša a tsenelela setšhabeng go ba yo mongwe wa bona gore a be le kwešišo ye e nabilego ka ga bophelo bja batho bao ba nyakišišwago. O kgonne go bogela bakgathatema ge ba le gare ba opela le go binela dikošatšhaba gore a kgone go kgoboketša ka botlalo tshedimošo ya mabapi le nyakišišo ya gagwe. Ditšweletšo tšeo di bogetšwego di ile tša gatišwa ka segatišatiragatšo gore di lotwe go tlo thuša monyakišiši nakong ya tshekaseko ya tshedimošo.

3.4.3 Methopotlaleletšo

Monyakišiši o šomišitše methopotlaleletšo ya dipuku, dijenale, dinyakišišo, diathikele gammogo le dingwalwa tše dingwe tšeo di bilego le tlhahlo nyakišišong, go fata tshedimošo, go ya ka tlhahlo ya (boSaunders, 2009).

3.5 TSHEKASEKO YA TSHEDIMOŠO

Mabapi le tshekaseko ya tshedimošo go ka šomišwa mekgwa ye e fapanego bjalo ka ye e tšweleditšwego go Punch (2014) le Denscombe (2013), e lego:

1) Analytical Induction, 2) Miles and Huberman Framework, 3) Abstracting and Comparing, 4) Grounded Theory Analysis, 5) Narratives and Meaning, Discourse Analysis, Semiotics, and Documentary and Text Analysis.

Tshedimošo yeo e kgobokeditšwego ka go latela mekgwa yeo e filwego ya kgoboketšo, e lego; phatadiganong, pogelo le dingwalwa, e ile ya gatišwa, ya ngwalwa gomme ya lekolwa le go sekasekwa. Tshekaseko e arotšwe le go beakanywa go ya ka dintlhakgolo le dintlhatlaleletšo tšeo di agilego nyakišišo ye. Ka nako ye ntši tshekaseko e ithekga ka tsebo yeo monyakišiši a šetšego a na le yona ebile e le yona e tlogo go fa tlhahlo go peakanyo ya tshedimošo (BoSaunders, 2009).

Monyakišiši o latetše mokgwa wa Miles & Huberman go tšwa go (Punch, 2014; Denscombe, 2013) wa tshekaseko ya tshedimošo ya mokgwaboleng, ka tsela ye e latelago:

- Phokotšo ya tshedimošo: Kantle le go lahlegelwa ke tshedimošo, go bile le phokotšo ya tshedimošo yeo e dirilego gore go be le taolo ye botse ya

tshedimošo. Tshedimošo e lekotšwe, ya beakanywa, ya kopanafatšwa. Monyakišiši o tšwetše pele go arola le go beakanya dintlhakgolo tša dikošatšhaba tšeo di hlalošitšwego kgaolong ya pele ya nyakišišo.

- Taetšo ya tshedimošo: E tšweleditšwe ka mokgwa wa go beakanya tshedimošo, go e kopanafatša le go e kgoboketša. Se se hlohleleditšwe ke gore tshedimošo ya mokgwaboleng e ba ye ntši kudu yeo e nabilego.
- Tšweletšo le netefatšo ya mafetšo: Se se tšweleditšwe ka ge tshedimošo e ile ya fokotšwa le go laetšwa bakgathatema gore go be le netefatšo ya gore se se ngwadilwego ke seo nnete se tšwilego melomong le ditirong tša bona.

3.6 DIKA TŠA BOLENG

Ke tsela ya go netefatša le go kgonthišiša boleng bja nyakišišo go lebeletšwe ka fao nyakišišo e swanetšego go tšwelela go baamogedi ba yona. Go lebeletšwe dintlha tše pedi tša boleng, e lego; tshephagalo le netefalo.

3.6.1 Tshephagalo

Nyakišišo e swanetše go laetša tshephagalo le ge e ka šomišwa mafelong le dinakong tša go fapana, e laetše le bonnete bja tshedimošo yeo e šomišitšwego (Bless le Higson-Smith, 1995). Tshephagalo ya tshedimošo e laolwa ke mekgwa yeo e latetšwego ya kgoboketšo le tshekaseko ya tshedimošo, go hlokometšwe ge eba mekgwa yeo e tliša dipoelo tšeo di lebeletšwego go ya ka dinyakwa tša nyakišišo.

Monyakišiši a ka ipotšiša dipotšišo tšeo di latelago go lekola ge eba nyakišišo ya gagwe e a tshephagala:

Na phihlelelo e ka ba yeo e swanago mabakeng a go fapana a nyakišišo?

Na phihlelelo yeo e ka ba ya go swana le go banyakišiši ba bangwe?

Na go na le tlhatho ya ka fao lenaneo la tshedimošo le latetšwego ka gona?

Monyakišiši o kgonne go fihlelela karolwana ye ya nyakišišo ka go šomiša segatišantšu le segatišatiragatšo nakong ya phatadiganong le pogelo gore seo a se ngwalago e tloge e le sa go tšwa go bakgathatema. Go bile le dipotšišotlhallo tšeo di latetšwego go bakgathatema ka moka ga bona go laetša gore maikemišetšo ke ao a sa fetogego.

3.6.2 Netefalo

Netefalo ya tshedimošo e mabapi le go lekola ge diphihlelelo tšeo di bego di letetšwe e le tša maleba go ya ka dinyakwa tša nyakišišo (BoSaunders, 2009; Punch, 2014).

Go latela dika tša boleng, monyakišiši o ile a hlokomela dintlha tšeo di latelago mabapi le dikutollo tša nyakišišo:

- Go kgodiša le go tshepiša: Se se fihleletšwe ka go tlhola bakgathatema go ya ka dika tšeo di bego di lebeletšwe go ya ka dinyakwa le maikemišetšo a nyakišišo. Go bakgathatema ba dikoša tša batho ka bontši go šomišitšwe mokgwatlhaolo wa sebokuboku, mola go dikošatšhaba tša boikgetho go šomišitšwe mokgwatlhaolo wa taeletšo go netefatša gore go humanwa batho ba maleba.
- Kamogelego ntle le pelaelo le tsholo: Tshedimošo ye e humanwego e laeditšwe go bakgathatema morago ga go šomišwa. Le ge bakgathatema ba se ba bolelwe ka maina, go boela go bona ke bohlatse bja gore tshedimošo e kgobokeditšwe go tšwa bathong le gona ya šomišwa ka tsela ya maleba.
- Mohola le tlhahlo ya maleba: Diteng tša nyakišišo di beakantšwe ka dintlhakgolo le dintlhanyane gore di kwešišege go mmadi gore mohola wa tšona o lemogwe ka pela. Go bao ba nyakago go šomiša diteng ba tla kgona go di humana le go latela peakanyo ya tšona kante le ditšhitišo ka ge di beakantšwe ka bothakga.
- Bohlatse bja nnete bjo bo filwego go tšwa tshedimošong. Bakgathatema le bangwadi ka moka bao ba thušitšego tlhophong ya nyakišišo ba laeditšwe ka gare ga nyakišišo le go methopo.

3.7 TLHOMPHO LE TLHOKOMELO YA BOTHO

Monyakišiši o latetše magato a tlhomphe le tlhokomelo ya botho go bakgathatema ka taetšo ya dika tšeo di latelago, go tšwa go Babbie (2010).

- Tlhaolo ya maleba: Monyakišiši o fihleletše se ka go se šomiše kgethologanyo. Go latetšwe tlhaolokgonagalo ya sebokuboku go hlaola dinaga gammogo le bakgathatema dinageng tšeo di hlaotšwego. Badudi ka moka Phorofentsheng ya Limpopo, Seterekeng sa Capricorn, dinagamagaeng tša Basotho ba Leboa, lefelong la Moletši, ba bile le kgonagalo ya go ka kgatha tema nyakišišong. Go dikošatšhaba

tšeo di ikgethilego go swana le tša malopo le dikoma, monyakišiši o šomišitše tlhaolotebanyi ya taeletšo ka go hwetša bakgathatema ba tšona ka taeletšo ya ba bangwe.

- Tlhohleletšo ya boithaopo: Bakgathatema ba ile ba hlalošetšwa ka ga maikemišetšo a nyakišišo le bohlokwa bja bokgathatema bja bona. Ba hlalošeditšwe gore ge ba sa kgotsofale nakong ya nyakišišo ba na le maloka a go ikgogela morago ntle le pelaelo goba go tšhošetšwa. Mabapi le dipotšišo, ba laetšwe gore ba na le maloka a go se arabe tšeo ba sa kgotsofalego go di araba. Le ge go bile le ditlhalošo, ga se go be le go ikgogela morago ga bahlaolwa ka moka – ba thomile le go fetša le nyakišišo.
- Tlhalošo ye e tseneletšego: Bakgathatema ka moka ba ile ba fiwa tlhalošo yeo e feleletšego ka ga diteng tša nyakišišo, go swana le; maikemišetšo le bohlokwa bja nyakišišo. Ba hlalošeditšwe gore tshedimošo ya bona e tla šomela maikemišetšo a nyakišišo ye fela. Bakgathatema ba filwe le dingwalwa tšeo di hlalošago melao ka moka le boitlamo bja monyakišiši mabapi le bokgathatema bja bona. Ba ile ba fiwa dipampiri tša boitlamo bja monyakišiši gore ba di saene go laetša tumelo ya bokgathatema. Go bile le kgahlego ye e laeditšwego ke bakgathatema ge ba ekwa gore dikošatšhaba di utwa dišegong tša dipuku gore meloko ye e tlogo e di humane.
- Sephiri: Bakgathatema ba tshepišitšwe gore maina a bona gammogo le tshedimošo yeo ba e filego di ka se utollelwe ba ka ntle, di tla tsebja ke monyakišiši le mokgathatema fela. Tshedimošo ka moka morago ga tshekaseko e ile ya utwa ka go notlelelwa sebaleding gore e fihlelelwe ke monyakišiši fela. Sebakeng sa maina a bakgathatema go šomišitšwe maina a mehuta ya dikoša go ya ka go re motho o file tshedimošo mohuteng ofe wa dikošatšhaba gomme ba fapantšhwa ka dipalo. Go dikoša tša mmapadi go šomišitšwe Mmapadi 1, Mmapadi 2, mola go dinaka e le Dinaka 1, Dinaka 2, bjalobjalo, di ntše di oketšega bjalo go ya ka bakgathatema ge ba oketšega. Go bile bjalo le go mehuta ye mengwe ya dikošatšhaba.
- Tšhireletšo: Bakgathatema ba filwe tšhireletšo yeo e maatlafetšego fao go sa kago gwa ba le kamegompe mebeleng goba meoyeng ya bona. Monyakišiši o laeditše tlhompho yeo e tseneletšego go bakgathatema ba gagwe go dira gore ba ikwe ba bolokegile nakong ya ge ba šomišana le yena. Seo se fihleletšwe ka go kgoboketša

tshedimošo go bakgathatema ba le mafelong a bona moo ba bego ba itaetša ba bolokegile ka ge ba be ba lokologile go fa tshedimošo.

3.8 MAFETŠO

Kgaolo ye e tšweleditše tlhalošo ka ga mehuta ye mebedi ya peakanyonyakišišo, e lego mokgwadipalopalo le mokgwaboleng. Nyakišišo e ithekgile ka mokgwaboleng fao go hlalošitšwego le mekgwatlhaolo yeo e latetšwego, bjalo ka: tlhaolokgonagalo ya mokgwa wa sebokuboku le tlhaolotebanyi ya mokgwa wa taeletšo. Kgoboketšo ya tshedimošo e laeditšwe ka mekgwa ye meraro ya go thekga mokgwaboleng, e lego mokgwamohlobomong, methopo ya motheo (phatadiganong le pogelo), le methopo ya tlaleletšo (dingwalwa). Go hlalošitšwe ka tsela yeo dika tša boleng (tshephagalo, netefalo) di phethagaditšwego ka gona, gammogo le tsela yeo tlhompho le tlhokomelo tša botho le setho di etšwego tlhoko ka gona. Go filwe tlhalošo ya ditsela tša tshekaseko ya tshedimošo tšeo di tšweleditšwego ka go otlologa kgaolong yeo e latelago ya bone.

KGAOLO YA BONE: TSHEKASEKO YA TSHEDIMOŠO

4.1 MATSENO

Kgaolong ye, kahlaahlo e tla lebišwa go mehuta ya go fapana ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa. Tshekaseko e tla hlahlwa ke dintlhatekolo tšeo di tšweleditšwego go (4.1.2, letl: 54).

Banyakišiši ba a fapana go ya ka moo ba arolago dikošatšhaba ka gona. UNISA-AFL4803 (2011), Kgobe (1994) le Kgobe (1997), ba hlophile dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ka dikarolokgolo tše tharo, e lego; tša boithabišo, tša sentšwelakae, le tša mehla le mabaka. Go nyakišišo ye e lebeletšwego, dikošatšhaba di tla arolwa ka dikarolokgolo tše nne tšeo di tlogo go thekga tshekaseko ya nyakišišo. Go karolo ye nngwe le ye nngwe ya dikošatšhaba go tla laetšwa mehlala ya dikoša go thekga karolo yeo. Dikarolokgolo tša dikošatšhaba go nyakišišo ye ke; tša boithabišo, tša ditumelo, tša mošomo, le tša bana, go ya ka fao di beakantšwego go (*Nkatlapana ya 4.1, letl: 53-54*). Go mehuta ye mene yeo e tšweleditšwego ka godimo, go na le dikoša tšeo di tšweletšwago ke banna fela, basadi fela, banna le basadi, tša bana tša go thekga dipapadi, tša digotlane le tša dikuruetšo.

Setlwaedi sa setšo tša Sesotho sa Leboa ke gore motho a ka ba motšeakarolo go mehuta ya dikošatšhaba ka bontši ka ge e le dikoša tša setšo, gwa ba bjalo le go tša bana. Batho ba setšo ba na le tsebo le kwešišo ye e tseneletšwego ka ga ditšweletšwa tša segagabobona ka ge ba sepela magato a bophelo bja bona ba dikaneditšwe ke setšo seo. Go karolo ye ya nyakišišo, tlhalošo, tlhathollo le tshekaseko di tla lebišwa fela go mehuta ya dikošatšhaba tšeo di kgethilwego le mehlala yeo e lebanego nyakišišo.

4.1.1 Dikarolokgolo le mehuta ya dikošatšhaba

DIKAROLOKGOLO	DIKOŠA TŠA DILETŠO	DIKOŠA TŠA GO SE ŠOMIŠE DILETŠO
Tša boithabišo	Mmapadi Dinaka	Tša maitišong Tša theogedi Tša mokete
Tša ditumelo	Malopo Koma ya moja	Tša pula

	Koma ya kgopha	
Tša mošomo	Letšema (Medumo ya didirišwa)	
Tša bana	Mmapadi Dinaka	Dikuruetšo Tša digotlane Tša bana ba bagolo

Nkatlapana ya 4.1 Dikarolokgolo le mehuta ya dikošatšhaba.

4.1.2 Dintlha tša tekolo ya dikošatšhaba

Batšeakarolo

Mabaka a tšweletšo

Nako ya tšweletšo

Didirišwa

Mmino

Mehlala ya dikošatšhaba

4.2 DIKOŠA TŠA BOITHABIŠO

Dikoša tša boithabišo, go fapana le mehuta ye mengwe ya dikošatšhaba, di arotšwe ka magoro a mabedi. Go na le tša go tšweletšwa ka tšhomišo ya diletšo, mola tše dingwe di tšweletšwa kante ga tšhomišo ya diletšo, bjalo ka ge di laeditšwe go (*Nkatlapana ya 4.1 (letl: 53-54).*)

4.2.1 Tshekaseko ya dikoša tša diletšo

4.2.1.1 Koša ya mmapadi

Mmapadi 1 o hlalošitše koša ya mmapadi go ba yeo e opelwago ke basadi, yeo ka wo mongwe mmolelwana e bitšwago 'koša ya dikhuru' goba 'Leboa'. E bitšwa 'Leboa' ka ge modu wa yona o le Leboa la naga ya Afrika-Borwa, fao e opelwago ke basadi ba Basotho ba Leboa. Leboa la Afrika-Borwa ke sekgao sa naga seo matšatšing a lehono se bitšwago Phorofentshe ya Limpopo.

Koša ya mmapadi e arotšwe ka dikarolwana tše tharo tšeo go ya ka nyakišišo ye di bitšwago magoro. *Mmapadi 2* o adile magoro a koša ya mmapadi ka tsela yeo e

latelago: Legoro la pele, ke leo go lona bakgathatema e lego basadi ba magareng ka bogolo, bao ba bitšwago mathari. Ke bao ba rego ge ba bina ba ikhwetša ba na le boitshepho bjo bo tletšego ka ge ba na le tsebo ye e tseneletšego gammogo le meragelo ya makgonthe. Koša ya gona e na le mošito ka ge batšweletši ba na le maatla ebile ba sengwa go ba dithwadi tša wona mohuta wo wa koša. Tšweletšong ya bona ba laetša mahlahla le bothakga bjo bo letetšwego go tšwa go bona.

Legoro la bobedi ke la bakgekolo bao ba itaetšago ba rwele modu le tsebo ya koša eupša mebele ya bona ga e sa kgona go thakgoga ka lebelwana go laetša mathaithai le manka ao a kago go goka babogedi. Mantšu a bona le ona ga a hlaboše go swana le a mathari. Koša ya bona ga e be le maatlakgogedi ka gore le ye mengwe ya merero ya koša ga e sa le ya maemo a bona; go swana le go goga šedi ya masogana. Wo mongwe wa merero ya koša ke go iponagatša le gona go goka yona thaka ya tshogana gore e tanyege mahlo gomme e kgone go leka manka a senna gona fao košeng.

Legoro la boraro, ke la bana bao ba ithutago go tšwala phaga, ba itokišetšago bomothomogolo gore ba gole le setšo sa bona. Bana ba bina ka mahlahla a magolo fao ka nako ye ntši ba sa elelwego le mehola ye mengwe ya dikoša ntle le go ba moraloko fela. Le ge go le bjalo, ba kgona go topa mola le mola ye mengwe ya mehola etšwe ba sa lemoge, gomme ba tle ba lemoge ge ba le gare ba gola. Nakong ya tšweletšo ba a rutwa le go etšiša dikoša tša bagolo ba bona ka ge e le tša setšo sa bona, moreromogolo e le gona go ba tsopolela ditaola tšeo go thwego bagolo ba se ye natšo badimong, gore le bona ba tle ba di fetišetše go ba bangwe.



Seswantšho sa 4.1: Sehlopha sa koša ya mmapadi

(a) Bakgathatema

Ge a hlaloša ka ga bokgathatema, *Mmapadi 3* o re ke setlwaedi gore dikošatšhaba ge di tšweletšwa di ame setšhaba ka bontši. Ke ka fao di bitšwago dikošatšhaba ka lebaka la gore ge di opelwa mang goba mang setšhabeng o ba le karolo ye a e ralokago gona fao mokgotheng. Ka nako ya tšweletšo go tsoga leemaema go maloko a sehlopha ao a fapanago go ya ka maikarabelo a bona sehlopheng. Babogedi le bona ga ba tliše mahlo fela, eupša ba fetoga maleloko a koša ka ge ba na le karolo yeo ba e ralokago. Babogedi ba ka fapana ka bong goba bogolo, fela botšeakarolo bja bona bo a amogelega košeng. Le ge go le bohlokwa go setšhaba go tšea karolo, go na le bokomangkanna, bona batšweletšibagolo ba koša, e lego bao ba latelago:

(b) Malokwane

Mmapadi 1 ge a efa seswantšho sa malokwane, o fa taetšo ya mosadi wa segadi, wa go hloka dihlong, wa mahlahla le go kgona go laola. Malokwane o fa sehlopha tsela ya ka fao tšweletšo e swanetšego go latelwa ka gona.

Go ya ka setšo sa Basotho ba Leboa, poo go bewa ya kgomo, ya motho e a ipea. Ke yona tsela yeo balaodi ba tšwelelago ka gona košeng ya mmapadi. Go ba le moipei yo a felago a laetša mahlahla le lerato ditabeng tša koša, fao a itaetšago go ba le bokgoni bja bolaodi kantle le gore go dulwe fase go rerwe gore molaodi e ka ba mang. Ge a tlaleletša tlhalošo ka ga malokwane, *Mmapadi 4* o mmege bjalo ka motho yo a nago le pelo le lerato la dikošatšhaba, a ratago go bona batho ba hlankela setšo sa bona lefapheng la dikoša. O kgona go kgoboketša batho a ba fa kgopolo ya gagwe gomme a tšwela pele ka morero goba mošomo wa gagwe wa bolaodi. Ka nako ye ntši malokwane e ba molaodi le mohlabeletši wa dikoša. Tlhomphe ya gagwe ga e kgopelwe, e itlela fela go tšwa go balatedi ba gagwe bao ba sa laetšego kgokgono goba manganga ge a boledišana le bona. Le ge a ba fa meragelo ya ka fao ba swanetšego go šoma ka gona, ga ba mo nyatše goba go mo utlautla, ba šoma le yena ka tshwanelo le setho.

Motho wa go laola sehlopha sa mmapadi o bitšwa malokwane mola ka leina le lengwe e le 'selaki sa mathari goba selaki sa makgarebe', ka ge a ba laka goba go ba laola gore ba dire goba ba se dire eng ka nako ya tšweletšo (*Mmapadi 5*).

Košeng, bjalo ka lefelo le lengwe le le lengwe la setšhaba, go ba le melao. Pele basadi ba ka thoma go opela, ba bea melao yeo ba tlogo go e latela ge ba le gare ba šoma mmogo gore ba se leme dipanka. Gore dilo di sepele gabotse, go ba le kotlo yeo e kwanelwago go swana le gore malokwane a be le sefepi seo a tlogo se šomiša go yo a kago sepela lebatha (*Mmapadi 3*). Ge a tšwela pele o re mathatha ao sehlopha se a lemogago ka nako ye ntši e ba ge go sa hlompšhe nako ya kopano, go se tle ka mehla ka matšatši ao a beilwego, go šaetša e le ge motho a gata mabatha a sa ye le modumo wa koša, lentšu la gagwe le eya photlega goba a sa bofe ditukwane go swana le ba bangwe. Malokwane o dumeletšwe gore a ka swaila motho wa mohuta woo ka sefepi gore a se tsoge a boeeditše phošo ya mohuta woo. Ga go be le pelaelo ge sefepi se llela motho ka ge melao le dikotlo di kwanelwa ke maloko ka moka a sehlopha.

(c) Mohlabeletši

Mohlabeletši košeng ya mmapadi go ya ka *Mmapadi 4*, e ka ba malokwane goba mosadi yo a bago moeteledipele wa go tshepega sehlopheng gore o tla kgona go ntšha dikoša ka nako ya tšweletšo. Le ge go le bjalo, go ya ka setšo sa Basotho ba Leboa, moleloko yo mongwe le yo mongwe sehlopheng sa mmapadi o swanetše go ba le bokgoni bja go hlabeletša dikoša. Ka go realo, ke setlwaedi gore ka moka mo sehlopheng ba ba le dikoša tšeo ba di hlabeletšago ebile ba tumile ka tšona.

Go tlaleletša kgopolo ye e filwego ka godimo, (*Mmapadi 5*) o re ka nako ye ntši babogedi ba tswalanya moleloko yo mongwe le yo mongwe le koša yeo ba tsebago a e laola sehlopheng. Mohlabeletši ka mehla o swara nakana yeo ka yona a laolago koša. Nakana e letšwa go fa taetšo ya go thoma koša, go tliša mošito ge maatla a koša a le godimo le gona go laetša gore koša e fihla mafelelong. Ke yena mohlabeletši a laetšago baopedi ba bangwe manka le meragelo ya mmino wa koša ya gagwe, gomme ba latela ka tsela yeo a ba rutilego ebile ba kwane ka gona.

Koša ke lefa bophelong bja bathobaso, ka go realo, ga go na mothomoso yo a ka rego ga a kgone go opela. Bathobaso ba phela ka koša ka ge e le bohlokwa le gona, e ba rerela dilo tše dintši tša maphelo a bona. Mehola ya dikošatšhaba e tla hlalošwa ka go otlologa kgaolong ya botshelela.

(d) Baopedi ba bangwe.

Mmapadi 1 o hlaloša go re maloko a sehlopha a šoma mošomo wo bohlokwa kudu wa go thupetša koša. Ge mohlabeletši a le gare a etile sehlopha pele, baopedi le bona ba raloka karolo ya bona ya go tlaleletša gore go kwagale mogobo wa mmakgonthe wa go tlala bothakga. Ka mo gare ga baopedi go ba le moopedi yo a šomišwago go ba rametlae ka go segiša batho. Ge a bolela ka ga rametlae *Mmapadi 6*, o re: “Re kgetha yo mongwe gona mo sehlopheng wa go befanyana, gomme ra mo apeša diaparo tša go segiša tša mankeretla. Ka nako ye nngwe a ka apara diaparo tša banna, a tšea borokgo bjo bogolo bja go mo feta, a kitela mašela ka pele le ka morago, a ba a tlola sefahlego ka kalaka ye tšhweu goba ye ntsho a be eke ke kgabonyana. Ge go binwa, rametlae mošomo wa gagwe ke go dira mankana a go goga šedi ya babogedi gore batho ba keketege ka disego”.

Ge a tšwela pele o re, le ge rametlae a ka kgethwa, go tlwaelegile gore go be le motho wa ‘setlantlorwane’ ka tlhago, wa go se felele gabotse kgopolong. Motho wa mohuta wo o inyaka mo go kgobokanwego gore a iponagatše, le ge ya gagwe tema e sa sepelelane le dinyakwa tša sehlopha, eupša o ba bohlokwa kudu setšhabeng. Koša ya setšo ga e kgone go thupela motho wa setlantlorwane a se gona, ke ka fao re bonago ge a hlokega go tšewa matsapa a gore yo mongwe a fetolelwe sebopegong sa go ba rametlae a dire manka a bošaetšana. Se se tlaleletša mmolelwana wa Mapaya (2014a) ge a re: “Sa koša ke lerole”, e le taetšo ya gore setšo ga se na kgethologanyo.

(e) Balatedi/bathekgi

Balatedi ke setšhaba ka bosona seo se thekgago le go šika le sehlopa go ralala le dinaga ge go iwa diphadišanong goba meletlong ya go fapafapana. Bohlokwa bja balatedi ke go fa mošito košeng ka ge ba ka opa diatla ka nako ye koša e roropa, ba hlakela le go letša mekgolokwane. Tšeo ka moka ge di dirwa e ba sebaka seo babini ba koša ba tiago maatla gore ba se nyamiše batheeletši le babogedi ba bona.

Ge a efa tlhalošo ya bolatedi, *Mmapadi 8* o re bolatedi bja koša ya mmapadi ga bo kgethe bong goba bogolo ka ge setšo e le karolo ya bophelo bja batho ka moka. Koša ya mmapadi e na le balatedi ka go fapana ga bona. Go ba le bao e lego dikonokono ka ge ba thekga sehlopha ka mešogofela, ba ewa ba tsoga le sona. Gwa ba le ba nakwana ba go hlalela fela ka yona nako yeo, morago ba se nyake go tseba mo

sehlopha se felelago gona. *Mmapadi 1* o re gare ga balatedi go ba le monna wa moithaopi mo motseng wa go šika le basadi ba mmapadi kae le kae mo ba yago gona. O ba hlokomelela merwalo, a ba rwalela meropa ge ba ipeakanya nakong ya tšweletšo, le go ba fa tšhireletšo. Ge ba le gare ba bina, o fela a rothela lebaleng a itia kati go laetša gore ke yena komangkanna ya sehlopha seo. Ge a dira tšeo o tla be a leka go romela molaetša go banna bao ba lego kgauswi gore ba tsebe gore ke yena poo ya sehlopha seo, ka fao ba itshware ka ge go se poopedi lešakeng, ba hlomphe maemo a gagwe.

Se sebotse ka bolatedi ke gore ga bo kgethe gore motho ke wa naga efe. Motho a ka rata le go latela sehlopha sa naga ye nngwe go ya ka tsela yeo se mo thabišago ka gona. Ka fao, ka nako ye ntši o hwetša gore batho ba dinaga tše dingwe ba šikašika le sehlopha kae le kae mo se yago ka ge ba sa rate go hlaelwa ke bothakga le manka ao ba tsebago babini ba tumile ka ona. Ge sehlopha se tumile ka bothakga, ka nako ya tšweletšo se phalalelwa go tšwa mahlakoreng a naga ka bontši (*Mmapadi 4*).

(f) Mehlakelo ya sesadi.



Seswantšho sa 4.2: Mehlakelo ya sesadi

Taetšo ya kamogelo ke karolo ye bohlokwa kudu setšong sa Basotho ba Leboa. Molaetša e ka ba wo mobotse goba wo mobe, fela ke setlwaedi gore motho mang goba mang a iponagatše setšhabeng go laetša maikutlo a gagwe. Seo se ka fihlišwa go motho o tee, ba babedi goba go sehlopha gore batho ba tsebe maemo a bophelo ao motho a itemogelago ona. Seo se a humanega le go kamogelo ya dikošatšhaba, mo o hwetšago babogedi ba amogela koša ka mogobo wo o hlatselwago ke mehlakelo. Bohlokwa bja mehlakelo, bjalo ka meragelo ya setšo, ke go laetša botho gammogo le setho seo se amogelwago ke setšhaba ka kakaretšo. Basadi ge ba hlakela, ba hlaba meduduetšo goba mekgolokwane go laetša lethabo.

Mehlakelo ya basadi ke yeo e tswakilwego le boitsebišo bathong ka ge basadi e le batho ba go rata go iponagatša setšhabeng. Manka a go hlakela a fapana go ya ka motho le motho. Ke sona sefala seo basadi ba kgonago go laetša setšhaba maemo a malapa a bona. Ke mo batho ba boledišanago le ba bangwe kandle ga go šomiša polelo ya molomo, eupša ya dika tša mmele.

Košeng basadi ga ba hlakele ka morero wa go swana ka ge batho e se meno ba sa lekane. Go kgonthišiša seo, *Mmapadi 2 o laetša* gore go hlakela ke sebaka se sebotse sa dipontšho tša basadi ge ba tla be ba laetša seo ba nago le sona setšhabeng. Mosadi yo a nago le leruo e lego bjona bohumi bja setšo sa bathobaso, mohlakelo wa gagwe o ba ka sebopego sa go laetša gore leruo ke boikgantšho bja lapa la gagwe. O hlakela ka go emiša le go koba matsogo a gagwe go fa seetšo sa manaka a dikgomo. Mosadi yo a humilego ka diaparo goba ditšajana, o tla košeng a di phathakgile, a kuela hlogong ka tšajana ya mmalegetlana, a hatha ye nngwe magetleng mola ye nngwe a tšekela dinokeng le go e gogobiša fase gore mang le mang a e bone.

Yo mongwe mosadi o tla a tladišše maseka maotong le matsogong, mola yo mongwe a tšhankgetše ka meruka dihlahleng le kgareng. Letšatšing la koša go bonala basadi ba mohuta woo sefaleng ba hlakela, ba kgantšhetša dithaka tša bona ka ge ba laetša leswao la go hlokomelega malapeng a bona. Setšhaba se hwetša sebaka sa go lemošwa le go ikhweletša dikarabo mabapi le maemo a batho go ya ka go fapana ga bona. Seo e ka ba sešupo sa gore mosadi yo bjalo o nyadišitše gomme o amogetše dipute tša barwedi ba gagwe, goba o rekelwa ke mokgalabje wa gagwe. Mabaka e ka

ba a mantši ao a mo tlišetšago lehumo le boikgantšho bjo a lego go bjona. Seo e ba maikarabelo a setšhaba go nyakišiša gore ba ikhweletše dikarabo.

(g) Mehlakelo ya senna

Banna ge ba bogetše koša ya mmapadi go tlwaelegile gore ge ba hlakela ba hlaba mogobo wa 'howaa!' wa go latelwa ke go tabogela kua le kua, ba itia kati, ba swere thoka goba molamo wo ba šupašupago mathoko ka wona go laetša lethabo. Ka tlhago banna ga ba hlaboše lentšu go swana le basadi eupša ba fa taetšo ya segoši ya go hlomphega. Tšeo e ba leano la go tiiša le go matlafatša tšweletšo (*Mmapadi 4*). Ge tšeo ka moka di direga, babini ba koša ba fiwa tlhohleletšo mošomong wa bona wa botšweletši ka ge ba hwetša thekgo go tšwa setšhabeng. Go tiišetša seo, *Mmapadi 3* o hlaloša go re mehlakelo e bonala gabotse ka nako ya phenkgišano, mo o hwetšago gore ge setšhaba se bontšha thekgo, batšekarolo le bona ba ntšha ka ga tšhwene gore ba thabiše bathekgi ba bona le gona gore ba thope sefoka phenkgišanong.

(h) Go opela

Dikoša tša mmapadi di tsebja ke setšhaba ka moka, phapano ke fela gore mohlabeletši a ka fetola mantšu mola le mola go ya ka dinyakwa le mabaka a nako ya tšweletšo. Le ge di tsebja ke batho ka bontši, batho ba ka se be maloko a sehlopha ka moka ga bona, ka fao, go ba le bao ba emelago setšhaba ka go ikgafa go ba batšekarolo sehlopheng. Ka nako ya tšweletšo, babogedi le bona e ba baopedi le ge ba tla be ba opelela thoko ba se sehlopheng. Ka go realo, go ba le modumo wo mogolo mokgotheng ka ge e se sekaborwana fela seo se tla bego se tšweletša modumo, eupša setšhaba ka bontši bja sona.

4.2.1.2 Mabaka a tšweletšo

Koša ya mmapadi ke mohuta wa koša yeo e tšweletšwago mabakeng ao a latelago, go ya ka basedimoši ba go fapana:

Mafelelong a beke ge batho ba itapološa go tšwa mošomong wa beke, *Mmapadi 4*.

E ka ba ka pitšo ya kgoši go thabiša baeng ba mošate, *Mmapadi 2*.

Ka nako ya go loba kgoši, e le ge setšhaba se gopotšwa ka bohlokwa bja mošate, *Mmapadi 6*.

Ka nako ya tsošološo ya setšo, kudu kgweding ya Lewedi fao go dumelwago gore ke mathomo a ngwaga wa Seafrika (*Mmapadi 1*).

4.2.1.3 Nako ya tšweletšo

Koša ya mmapadi e binwa mosegare ka meriti, batho ba iketlile le baagišane, meloko le metswalle gomme ba khuditše mešomo ya letšatši. Le ge e ka ba meletlong goba diphadišanong, ge letšatši le dikela baopedi ba a phatlalala ba leba magaeng a bona. Ka setšo mosadi ga a subeলেলwe ke letšatši a le mekgotheng goba gona go sepela bošego, *Mmapadi 6*. Ge letšatši le dikela, motho wa mosadi o swanetše go ba gae a apee le go hlokomela bana. Ge a tlaleletša, *Mmapadi 9* o re mosadi wa go sepela bošego o bonwa bjalo ka sehloa setšhabeng, ke ka fao ba rego ge ba le meralokong ya bona ba swanelwa ke go bona letšatši ge le dikela gomme ba tšhabele maswiswi ntlong. Ge go ka ba le taetšo ya gore ba goga maoto tabeng ya go ya gae, go ba le yo a ba hlohleletšago ka go hlabeletša koša yeo e latelago go ba gopotša maikarabelo a magaeng a bona le melao ya banna ba bona ya go re ba ka se thabele maitshwaro a mabe a basadi ba go sepela bošego.

O a le bona le sobetše,
Mmamokgona tša batho.
Bangwe banna ke dilege,
Mmamokgona tša batho,
Ba rema ka selepe,
Mmamokgona tša batho.

4.2.1.4 Didirišwa tša mmapadi

Koša ya mmapadi e ithekgile ka didirišwa tše mmalwa tše di thušago gore e be maemong a maleba go ya ka dinyakwa tša setšo sa Basotho ba Leboa. Mehuta yeo e tla fiwa šedi karolwaneng ye ya nyakišišo ka go hlalošwa gammogo le go hlathollwa go nolofatša tshedimošo. Tšona ke diaparo, dinakana, meropa, matšhogo, diletswana, le tše dingwe.

Moaparo wa mmapadi



Seswantšho sa 4.3: Moaparo wa basadi ba mmapadi

Ka nako ya tšweletšo ya koša ya mmapadi, go na le meaparo ya setšo ye e tlwaelegilego e le ya basadi ya dinako ka moka, phapano ke fela gore letšatšing la tšweletšo go ba le kgetho ye e itšego. Ge a hlatholla moaparo wa basadi ge ba eya košeng, *Mmapadi 2* o re go aparwa dintepa tša go swana ka mmala le moroko, tša go rokwa ka bothakga ka go kgatlwa mo fase ka tlhale go dira methalwana ye mesese ya go putla. Tšona ke mašela ao a bofšago go tatetša dinoka gomme a kadielala go fihla ka godimo ga dikhuru, mola ka morago di theoga kutšwana go khupetša dinyaraga gore motho wa mosadi a se ponoke, gore a hlomphege setšhabeng. Mmeleng go aparwa dihele tša mmala wa go taga le moroko wa go swana. Tšona ke diroko tša go khupetša go fihla ka dirope ka godingwana ga dintepa. Hlogong go aparwa tukwane ya mmala o tee, le yona ya tlangwa go swana.

Ge a tlaleletša ka ga moaparo, *Mmapadi 1* o gatelela tlhalošo ya mekgabišo ya meruka ka go re “Go na le mehuta ye mebedi ya meruka, e lego ye mekoto le ye mesese. Meruka ye e tlwaelegilego ebile e ratwago ke basadi, ke ya dipheta tša mmala wo mohubedu tša go bitšwa ‘mmamonwana’, tše diso tša go bitšwa ‘tšhiane’ le tša go

tswaka mebala. Košeng go aparwa meruka ya go swana ka mmala go ya ka kgetho ya maloko a sehlopha. Tšona dipheta tšeo tša meruka, di aparwa molaleng gomme tša theogela kgareng ka gonnyane, tša lokologa gore ge moapari a nyaka go di apola di tšwe bonolo ka go no swamologa fela. Tšona ga di šome fela go kgabiša eupša di thuša le go lošana ga makgarebe le masogana nakong ya koša.

Mmapadi 2, ge a thekga tlhalošo ya mabapi le moaparo, o bolela gore matšatšing a bjale go aparwa dipheta mo dihlahleng tša matšogo le matšhoo maotong. Kgale mo dihlahleng tša matsogo le dikgokgoilaneng tša maoto go be go aparwa maseka. Maseka le ge a be a kgabiša mebele ya basadi, a be a kgona le go laetša maemo a malapa ao ba tšwago go ona. Mosadi wa go tlatša maseka mo dihlahleng e be e le taetšo ya gore o tšwa ka lapeng la tlhokomelo le lerato. Ge mosadi a hloka maseka, o be a bonagala ka pela go thaka ya tshogana gore o hloka mohlokomedi, ka go realo, yo mongwe monna o be a ka ikgafa gore a itlhokomelele yena a mo swantšhe le basadi ba bangwe, le yena a kgabe. Le ge kgale go be go binwa ka maoto kantle le tšhomišo ya dieta, matšatšing a lehono basadi ba apara masantase a mašweu goba a mmala wo ba tla bego ba o kwanetše wa go thekga mmala wa diaparo tša bona. Bohlatse bo go *Seswantšho sa 4.3 (letl: 63)*.

Basetsana ba mmapadi ba na le ditsela tše pedi tša go apara. Ka nako ye nngwe ba apara meaparo ya go swana le ya basadi, e lego dihele le dintepa, mola ka go le lengwe ba apara matšobo a go dirwa ka wulu goba lodi la kgopho (*Mmapadi 5*). Ge a efa lehlakore le lengwe la moaparo wa basetsana, *Mmapadi 9* o re ka nako ye nngwe basetsana ba tšekela ka thethwana ya mponana ka mongatwana ka gare, mo mmeleng ba šala ka matswejana, ba phathakga meruka, mola wo mongwe moruka o aparwa hlogong. Ge a tlaleletša o re sebakeng sa dithethwana ba bangwe basetsana ba apara masakana. Ona a bitšwa masakana ka ge a dirilwe go tšwa morabaneng wa bupi goba ditsala tša mohlašana wa mokgopha. Morabana goba kgopha, di a fohlwa gomme ditlhale tša gona tša swarantšhwa go roka letšobo. Maotong bana ga ba apare dieta ge ba tšweletša dikošana tša bona gore ba kgone go bina ka go lokologa.



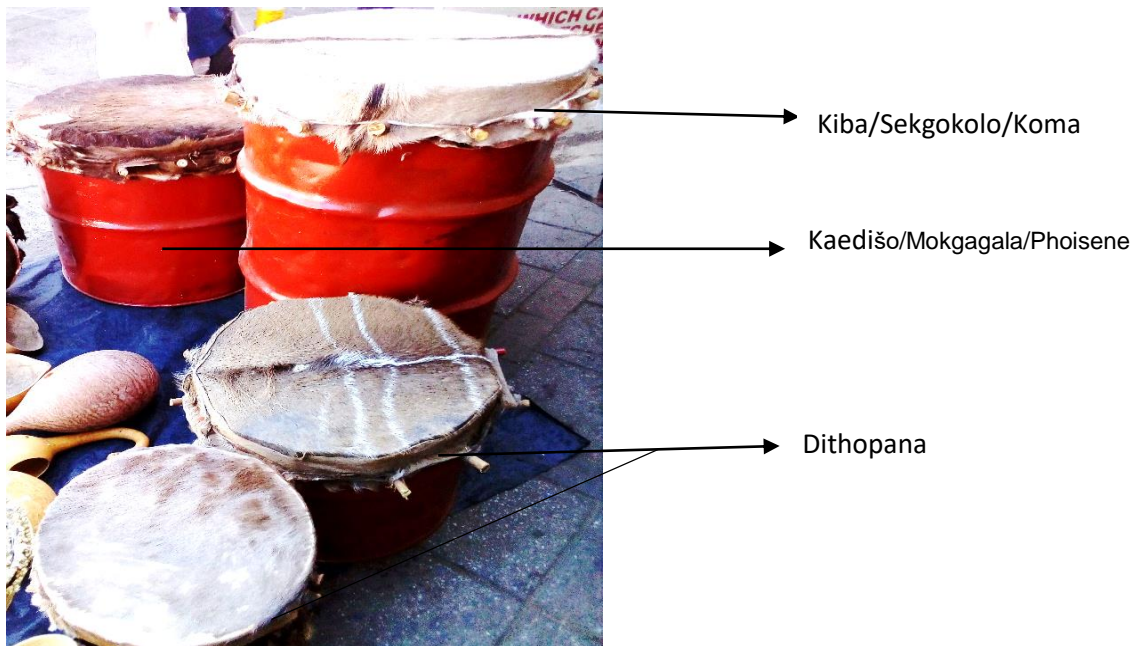
Seswantšho sa 4.4: Moaparo wa basetsana ba mmapadi

Diletšo tša koša ya mmapadi.

(a) Meropa

Meropa ye e yago go hlalošwa mo e šomišwa go mehuta ya go fapana ya dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa. Koša ye nngwe le ye nngwe e a kgetha gore e šomiša moropa ofe. Ga se dikošatšhaba ka moka tšeo di letšago meropa ka moka ka nako ye tee. Seo se tla hlathollwa ge go hlalošwa mehuta ya diletšo go mehuta yeo e kgethilwego ya dikošatšhaba. Yeo e latelago meropa ke motheo wa diletšo tša dikošatšhaba.

Ge go tšweletšwa koša ya mmapadi go šomišwa mehuta ye meraro ya meropa eupša ka palo e ba ye mene go ya ka moo e bontšhitšwego ka gona go *seswantšho sa 4.5 (letl: 66)*.



Seswantšho sa 4.5: Meropa ya dikošatšhaba

Koma/sekgokolo/kiba goba moropa' mmakibela.

Tlhalošong ya gagwe *Mmapadi* 5 bjalo ka moletši wa moropa wa koma, o bolela ge koma e le moropa wo o tšweletšago modumo wo mogolo wa go popoduma. O laola meropana ye mengwe gore e swanetše e latele tsela efe. Yona ga e hlabe lešata eupša e kiba gatee fela ya fa molao le lebelo la tshepetšo, ya tla ya boeletša gape ka go iketla go fihla koša e fela. Ge a tšwela pele o hlaloša gore koma e tiwa ke motho o tee a šomiša kota ya go bofelelwa mašela gore e se epe mokgopa. Moletši o letša a eme ka maoto ka gore ke moropa wo mogolo le gona kota ya gona ke ye kgolo ya boima. *Dinaka* 3 o re: “Koma ke moropatia, o a kwa le wena ge o lla o ba le mošitotona, o re ki! ki! ki!, wa kiba pelong. E letšwa ke motho wa mosadi ka gore e nyaka motho wa go iketla”.

Mokgagala/kaedišo goba phoisene:

Mohuta wo wa moropa o na le modumo wa magareng fela wa bogale go feta wa koma. Ke wona moropa o le noši wa go letšwa ka diatla mola le wona o letšwa ke motho wa mosadi yo a letšago a dutše setulong gomme a šomiša diatla go letša, le ge e le košeng ya dinaka. Baletši ba mohuta wo wa moropa ba ithakgafatša ka go tšhankgela ka go tata mašelana mo diatleng le matsogong gore ge ba tia moropa e be gore ba a lebelelega. Ke gona mo modumo wa koša o tsupollwago gona gore babini ba

tšweletše meragelo ya bona (*Mmapadi 1*). Go ya ka Mapaya (2014b), kaedišo ke yona e laolago tšhomišo ya maoto.

Moletši wa moropa wa kaedišo e ba motho yo a nago le tsebo ye e nabilego ka ga meragelo ya babini ba koša. O swanetše go ba le mahlahla, boikgopolelo gammogo le mabokgoni ao a tseneletšego ka mošomo wa boletši. Moletši o ba le tsebo ka ga babini ba gagwe gammogo le dikoša tšeo ba di tšhedišago gore a kgone go hlahla manka a bona a mmimo ka go fetolafetola modumo wa moropa wa gagwe go kgotsofatša dinyakwa tša babini.

Dinaka 4 ge a fahlelela leina la phoisene go tšwa lehlakoreng la koša ya dinaka o re: “Moropa wo o bitšwa phoisene ka gore e hlakantšha batho hlogo. Gape kaedišo e tla go iša le naga, kudu ge e hweditše segadi sa moletši. O tla bona monna a kopakopa fase nke ke segafi, mola yo mongwe a pitikama meloreng, e mo tsene mading phoisene. Phoisene e kiba gore ge go kgonega motho a hlakane hlogo a lle. E ka go topiša dipampiri.”

Dithopana:

Ke meropana ye menyane yeo e letšwago ka bobedi ka nako ye tee košeng ya mmapadi le ya dinaka. Ge a efa tlhalošo ya bogolo bja yona, *Mmapadi 6* o re thopana ke moropana wo monyane-botsana wo ka nako ye nngwe motho a ka o letšago a o beile diropeng. Yona e lla ka tlhabošo ya godimodimo ya go kwagala motho a le kgole ka ge e na le legolo le lesesenyane. Ke yona e thušanago le kaedišo go romela molaetša kgole gore batho ba phalalele lefelong le le itšego ge go na le moletlo goba se sengwe sa go ama tšweletšo.

Go tšweletšo ya meropa, *Dinaka 4* ebile e le mmapi wa meropa, o bolela gore ka setala moropa o be o dirwa ka kutu ya mohlare wa morula, ya fatwa ka gare gwa bulwa legolo la go phuleletša leo ka mathoko mo mašobeng le bego le tswalelwa ka mokgopa wa phoofolo, kudu wa kgomo. Ge a bapetša setala le sehono o re: “Matšatšing a sehono batho ba šomiša difaki goba diromokane tša go bulega ka mathoko a mabedi go laetša legolo, gomme ba tata le go nganga mokgopa go tswalela mathoko ao”. Go tlaletša se, Mapaya (2014b) o hlaloša gore mokgopa o tlotšwa makhura gore o se phaphatšhe, le gona pele moropa o ka šomišwa o tutetšwa mollong goba letšatšing go letefatša mokgopa gore ge o tiiwa o hlaboše modumo.

Go ya ka pogelo le temogo ya monyakišiši, meropa le ge e šomišwa košeng, ke sekao sa mantšu a lapa le le ipheditšego. Ka setšo sa bathobaso, lapa le ba le mokgalabje e lego mongmotse yo a beago molao ka go bolela ka lentšu le boima la go hlomphega. Ka ge ka tlhago banna e se batho ba polelo ye ntši, koma e kaya bona ka ge e sa ratharathe, e ntšha lentšu fela mo go nyakegago. Moropa wa magareng, e lego kaedišo ka ge e tšweletša modumo wa godimo-magareng wa go ratharatha, yona ke sekao sa basadi ka ge e le batho ba go tsebega ka polelo ye ntši. Ba dula nako ye ntši le bana bao ba felago ba ba kgala ge ba etšwa tseleng le gona go bona gore dinyakwa tša mongmotse di a phethagatšwa, gomme seo se fihlelelwa ka mokgwa wa polelo. Ka go realo, go fela go eba le dikgogakgogano le polelo ye ntši le bana ya go kgadimola le go kgala nako le nako, gore ba fihlelele dinyakwa tša mongmotse.

Dithopana go ya ka maemo a mošomo wa tšona košeng, di fa sekao sa bana ka motseng. Bana ke batho ba lešata le go emaemiša batswadi, ke ka fao di rego ge di thoma go lla gwatsoga lešata le leemaema mokgotheng. Ka go le lengwe, o makala mokgotha o tletše batho bao o sa tsebego gore ba biditšwe ke mang etšwe e le tšona ka go hlaboša lentšu, di itirile baromiwa ba memo. Bana ke batho ba go rongwa kgole le kgauswi, ke ka fao di rego ge di lla tša kwagala kgole. Tšhomišo ya meropa košeng ke seka sa go laetša gore kae le kae mo batho ba bago gona maemo a lapa a fela a ba farafarile etšwe ba sa lemoge.

Mekgabo ya koša ya mmapadi.

Matšhoo/mathotse

Babini ba apara matšhoo maotong e le dienywa goba marakana a mohlašana wa go bitšwa mothotse, wa go hwetšagala go la Tswetla. Marakana ao a a omišwa gomme dithapo tšeo di lego ka gare tša lokologana tša tšweletša modumo wa tšhokgotšhokgo! Tšona di phulwa ka tšhutšhu, tša swarantšhwa ka lodi gomme tša tatetšwa dikgokgoilaneng tša maoto. Motho ge a di rwele gomme a kiba fase ka leoto, go kwagala modumo wa lešatana wa ditšhokgotšhokgo wa go kgahla ditsebe tša batheeletši. Ge ba bolela bohlokwa bja matšhoo *Mmapadi 2* le *Dinaka 3* ba kwana ka taba ya go re matšhoo a fa mošito le mohlodi, a ba a utolla bothakga košeng. *Mmapadi 2* ge a tšwetša tlhalošo pele, o re matšhoo mminong wa setšo a swanetše go tšhokgometša ka mošito o tee ge batšweletši ba bina gore go se be le bošaedi eupša go be le kwano go babini.

Nakana/diletswana/dithokana/mesasa:

Malokwane goba mohlabeletši wa koša ya mmapadi ke yena a šomišago nakana go laola tshepedišo ya koša. Maloko ka moka ge a bina a ka swara dithokana, diletswana tša go betlwa ka kota goba mesasa ya mesela ya diphoofolo goba ya go dirwa ka ditlhale tša lodi goba masakana, e lego tšeo ba di šomišago go kaiša. Mohlabeletši ebile e le mokaiši, ge a thoma manka a mmimo wa mmapadi, o emišetša thokana, seletswana goba mosasa godimo go fa maleloko taetšo ya go thoma koša. Koša ge e fihla mafelelong mokaiši o šupa fase ka seletswana, thokana goba mosasa, a ba a letša le nakana ya pekutšane gore babini ba tsebe gore ba a fetša, ka go realo, ba itokišetše go emiša koša.

4.2.1.5 Mmino

Koša ya mmapadi ke karolwana ya setšo yeo e hlohleletšago botee setšhabeng. Go ba le dika tše dintši tša botee tšeo motho a di lemogago ge a bogetše tšweletšo ya mohuta wo wa mmimo. Moaparo wa maleloko a sehlopha e ba wa go swana ka mosego, sebopego gammogo le ka mmala. Mekgabo, e lego diletswana goba dithokana tše ba di šomišago di swana ka sebopego, mmala le go lekana ka botelele. Bothakga bja tšona bo tšwelela gape ka nako ya kabo ya mmimo mo di emišwago ka nako ye tee ebile di šupa mahlakoreng a matee ka tekano ye tee. Maoto a gata ka mošito o tee le gona go lekana ka mokibo, e le taetšo ya taolo ya tekanyetšo ya nako.

Polelong ya gagwe *Mmapadi 9*, o re botee bo hlohleletšwa ke sebopego seo ba se latelago sa peakanyo ge ba itokišetša go opela le go bina. Ge ba thoma koša, ba a kgobokana ba dira lešakana la go dikanetša meropana ya bona. Sesotho sa Leboa ge se bolela se re 'sedikwa ga se na maano', ka go realo, sedikwa se a rerwa gore se tla hlaselwa ka tsela efe gore go be le tshepetšo ya maleba go dikošatšhaba.

Koša ya mmapadi ka ge e le koša ya setšo, e gata ka mošito wa go kgotsofatša dinyakwa tša setšo sa batho bao ba e latelago. Lešakaneng ke fao go rerwago tsela ya go thoma le ya go tlo fetša tšweletšo ya mmimo wa bona gammogo le go kgetha dikoša tšeo di tlogo opelwa ka yona nako yeo. Go dira lešakana ke taetšo ya botee le kwano tšeo di dirago gore se sengwe le se sengwe seo ba se kopanelago se tšwelele. Ba thoma ka lešakana gomme ba feleletša ka lona. Seo se bolela gore batho ba setšo ke batho ba thero. Ge ba etšwa ka difata ba dula fase ba laelana le go bontšhana mabaka a morero wa bona. Ge ba boa le gona ba swanetše go kgobokana ba fana

maboi gore mo go palago ba kgone go tla ka maano a maswa. Go bjalo le košeng ya mmapadi, ka ge go thwe botee ga bo bolaye noga, ba dikišana mošomo gore o phethagale ka bothakga. Setšo se rwele botee, thekgo, lerato le tlhohleletšo, ke ka fao bagologolo ba rego 'setšo ga se na tšhiwana'.

4.2.1.6 Mehlala ya dikoša tša mmapadi

Seeta sa Mandela se gata noga e phela!
Seeta sa Mandela se gata noga e phela!

Ke mohuta wa koša yeo e bolelago ka ditaba tša dipolotiki ka ge e reta bogale bja Morena Mandela, e lego molwelatokologo wa naga ya Afrila-Borwa. Go thwe o gata noga, e le ge go retwa bogale bja gagwe.

Koša yeo e latelago e opelwa ke basadi ge ba phenkgišana le bangwe-ka-bona, ba nyaka go ba fetša maatla ka go ba segiša ka batho. Ba tla re ba sa kwele bohloko bja go rogwa, bale ba bangwe ba bina gomme ba tšwelela.

Beke ye e tlang le tle le hlapile.
Ga le hlape!

4.2.2. Dinaka/Kiba



Seswantšho sa 4.6: Sehlopha sa dinaka

Mohuta wo wa koša o bitšwa ka maina a mabedi, e lego 'kiba' goba 'dinaka', go latela didirišwa tša tšweletšo ya wona, bjalo ka ge kiba e le moropa wa sekgokolo mola naka e le seletšo sa banna (*Dinaka 1*). Nakong ya tšweletšo ya mohuta wo wa koša, banna ba binela moropa wo mogolo wa go bitšwa kiba goba sekgokolo, mola ka lehlakoreng

le lengwe ba letša dinaka. Naka ke seletšo seo ka setšo se bego se dirwa ka dilo tšeo di fapanego go ya ka bokgoni bja batho. Mapaya (2014c) o hlaloša ge naka setlogong e be e dirwa ka senoko sa lehlakano seo se fatwago ka teng gomme gwa ntšhwa mateng go bopa mosehlwana kantle le go phuleletša ka tlase, gomme ge go huetšwa moya ka bosese bja ntlha ya leleme goba molomo, mosehlwana o amogela moya go tšweletša molotšana wo mobosana.

Tlhabošo ya molotšana e laolwa ke bogolo bja naka goba mosehlwana. Go fapana ga mesehlwana ka bogolo mo dinakeng go tliša medungwana ya go fapana ya tlhabošogodimo, tlhabošofase le tlhabošogare, ye e amogetšanago go tšweletša mohlodi.

Tlhalošong ya gagwe ka ga mmimo wa dinaka *Dinaka 2*, o re: “Dinaka ga se koša ya banna fela eupša le thaka ye tshese ya tšhimane. Moreromogolo wa go kopana le bafsa ke go ba ruta maleatlala a setšo sa bona gore ba gole ba na le tsebo ya segagabobona”.

Ka ge tlhalošong go gatelelwa taba ya banna le bašemane košeng ya dinaka, *Dinaka 8* o tlaleletša ka go re seo ga se dirwe ka lebaka la kgethollo ya bong, eupša ke leano la setšo gore banna ba be le sebaka sa go ba le bašemane sekhutlwaneng gore ba ba rute meragelo ya senna. Go swana le ge go thwe mmapadi ke koša ya basadi le basetsana, seo e ba taetšo ya gore setšo se fa batho ba bong botee sebaka sa go ba mmogo gore ba kgone go rutana manka a sebona.

4.2.2.1 Bakgathatema

Bakgathatema ba koša ya dinaka ke banna bao ba ikamanyago le go letša dinaka gammogo le go binela kiba. *Dinaka 4*, o ala mehuta ya maleloko a mmimo wa dinaka ka tsela ye e latelago:

Molaodi

Molaodi wa koša ya dinaka o bitšwa malokwane. Yena o laola tshepetšo ya sehlopha dinakong ka moka tša boitokišetšo le tšweletšo. Molaodi o hlohleletša maloko, a ba a kgala mo go sego gwa loka gore go be le molao le tšwelopele sehlopheng.

Go ya ka Mapaya (2014c), dinaka di hwetšwa ka mehuta ye meraro go ya ka bogolo bja tšona, e lego; *'kgomo'* ya modungwana wa magareng, *'kgongwana'* ya modungwana wa godimo le *'mmamogolo wa kgomo'* ya modungwana wa tlase. Pihhlelelo ye e bilego gona pogelong ke ya mehuta ye metlhano go ya ka tlhabošo, mohola le tatelano ya dinaka nakong ya go letša, e lego; *phalola, tateledi, sereku, fefera, le pekutšane*. Mohlabeletši košeng ya dinaka o letša *phalola* gomme ya amogetšana le tateledi go fa bakgathatema ba bangwe tsela ya modumo wa koša. *Dinaka 7* o hlaloša gore moletši yo mongwe le yo mongwe o swara naka ya gagwe gomme ge ba letša ba ya sammaletee goba ba šielana go ya ka dinyakwa tša koša.

Le ge go hlalošitšwe gore koša ya dinaka ke ya bong bja senna, ga go bontšhe e le kgethollo ye e feleletšego goba ya kgatelelo ya bong ka ge basadi le bona ba na le karolo ye ba e kgathago. Basadi ke bona ba go itia meropa go ya ka go fapana ga yona, mola ba bangwe ba šoma go hlakela gore ba thabiše banna ba koša le go ba fa tlhohleletšo mošomong wa bona, kudu nakong ya diphadišano.

Babogedi

Koša ya dinaka e goka babogedi, kudu ka modumo wa moropa le tlhabošo ya dinaka ka ge batho ba lakwa ke mo go nago le lethabo. *Dinaka 7*, o hlaloša gore setšhaba ka kakaretšo se dumeletšwe go bogela koša ya dinaka, eupša ga ba bogele fela ka ge yo mongwe le yo mongwe a na le karolo ye a e ralokago. Go na le basadi ba go letša meropa, gwa ba le ba go phepela le go hlakela, banna ba itia dikati mola setlantlorwane le sona se ntšha manka a sona bjalo ka modudi wa naga.

Mehlakelo ya košeng ya dinaka



Seswantšho sa 4.7: Mehlakelo ya senna

Babogedi ba bangwe ba ka reta le go bina mmogo ka thokwana go laetša kamogelo ya bona go sehlopha seo se tšweletšago koša. Go tlaleletša seo, *Dinaka 8* o re ka nako ya tšweletšo, basadi le banna ba šomiša meruka ya bona ya metšhankgelo go rufana gona fao košeng go fa taetšo ya lethabo le lerato.

4.2.2.2 Mabaka a tšweletšo

Dinakong tša setšhaba tša maikhutšo, go swana le mafelelong a beke, ke moo go hlohlwago koša ya dinaka bjalo ka seka sa lethabo.

Ka nako ya tsošološo ya dikoša le manka a tšweletšo, babini ba dinaka ba a kopana, e ka ba mafelelong a beke goba matsatšing a maikhutšo a setšhaba.

Koša ya dinaka e ka tšweletšwa ka memo meletlong ya go fapana ya motse le go dinaga-mabapi.

Mabakeng a meletlo ya mošate, kgoši e kgona go mema magoro a go fapana a dinaka go tla go gatolla motse wa mošate.

Dinaka di kgona go ba karolo ya diphadišano tša meboto goba dinaga fao batšeakarolo ba putswago ka mašeleng.

4.2.2.3 Nako ya tšweletšo

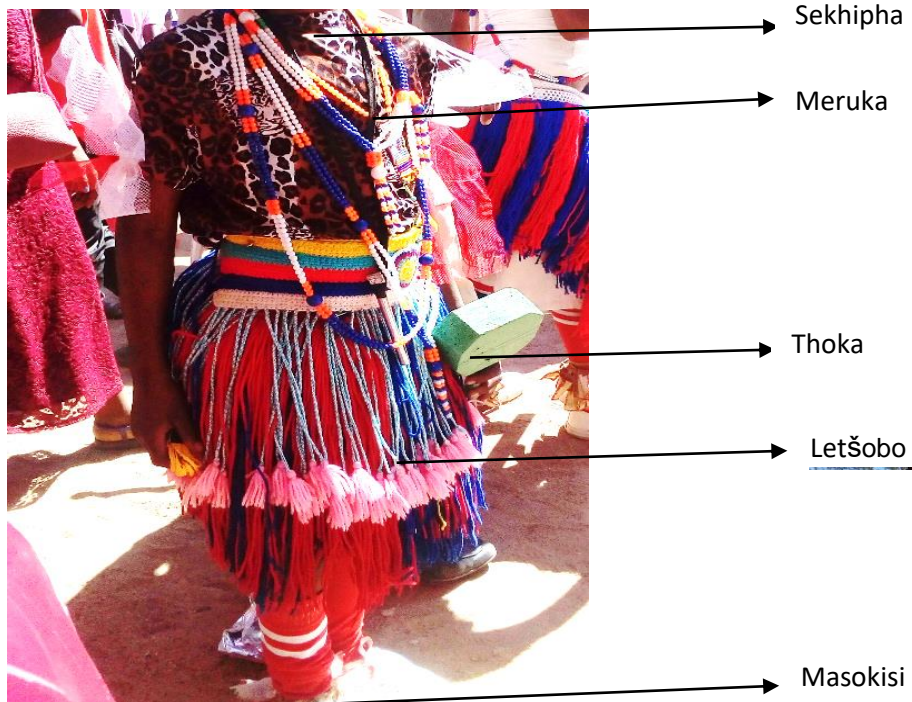
Ge a hlaloša nako ya tšweletšo, *Dinaka 7* o re koša ya dinaka/kiba e binwa mosegare ka meriti, batho ba iketlile le baagišane, meloko le metswalle gomme ba khuditše mešomo ya letšatši. Ge ba le meletlong goba diphadišanong, ge letšatši le dikela babini ba bokaboka diporogwana tša bona ba di bea gabotse. E tla be e le nako ya bona ya go khutša fao ba fiwago pitša ya bona ya madila le dijo tša go itapološa morago ga mošomo wo mogolo wa letšatši. Banna ba fapana le basadi ka ge bona setšo se ba dumelela go ba ka ntle ga malapa le ge e le bošego. Ka nako ya ge ba iketlile ka diphafana ke mo ba thomago go opela dikoša tša madileng tšeo di sa nyakego diletšo tša go swana le meropa le dinaka.

4.2.2.4 Didirišwa

Meropa

Go šomišwa mehuta ye meraro ya meropa go ya ka bogolo eupša ka palo e ba ye mene, go swana le yeo e šomišwago košeng ya mmapadi, e lego; koma/sekgokolo/kiba goba moropa' mmakibela, mokgagala/kaedišo goba phoisene, le dithopana tše pedi; bjalo ka ge e tšweleditšwe go *seswantšho sa 4.5 (letl: 66.)*

Moaparo wa dinaka/kiba



Seswantšho sa 4.8: Moaparo wa banna ba kiba/dinaka

Meaparo ya banna ba dinaka ke yeo e ikgethilego ge e bapetšwa le ya mehuta ye mengwe ya dikoša tša setšo. Nyalelano ye e bago gona go meaparo ya mehuta ya dikoša tša Sesotho sa Leboa ke gore diaparo tša gona ke tša mebalabala ye mentši ya go taga. Mebala ya go taga ke sešupo sa pelo ye e sekegilego ya lethabo. Babini ba gona ba tšhankgela ka tsela ya go kgahliša gore ba goge šedi ya babogedi. Go tiišetša mmolelwana wo, Mapaya (2014b) o re: “Koša e botse ka diala”. Seo ke leano la setšo la go hlohleletša bokgabo le go matlafatša maemo a babini gore ba ikwe ba kgahliša le go itshepha nakong ya tšweletšo. Mmolelwana wo o lebišitšwe go meaparo yeo ka ge lentšu le ‘diala’ e le diaparo tša go ikgetha tšeo di gogago šedi ge motho a di apere. Di kgona go fa mmogedi tlhalošo ka ga maemo a moapari ge a bapetšwa le ba bangwe košeng.

Mabapi le moaparo wa dinaka, *Dinaka 9* o hlaloša go re mehleng ya kgale go be go aparwa setsiba fela, mola matšatšing a bjale go aparwa borokgwana ka gare gomme ka godimo gwa bewa letšobo la go logwa ka diwulu tše dintši tša mebalabala, goba masakana. Letšobo le dirwa ka tsela ya gore le tasalale le kgone go penkoga ge go binwa. Manotlong go aparwa masokisi a go khupetša manotlo a mmala wo o kgethilwego ke sehlopha go tiišetša botee bja sehlopha. Ge a tlaleletša mmolelwana wo, *Dinaka 6* o re le ge maleloko ba tagile ka mebalabala ya diaparo, ba tšwela pele go ikgabiša ka go phathakga mekgopana, mola hlogong go rwalwa kukuta ya go dirwa ka lefofa leo e ka bago la mpšhe goba hlame. Ba bangwe ba apara dikoko goba mafofa hlogong le go phathakga dipheta tša mebalabala ba se ba apare selo mebeleng, mola ba bangwe ba apara dipheta godimo ga dikhipha.

Ke setlwaedi gore košeng ya dinaka bjalo ka košeng ya mmapadi, go be le motho wa boikgetho yo a tlogo goka mahlo a babogedi. E ka ba ‘segaswana’ goba ‘setlantlorwana’ ka tlhago goba ramahlale sehlopheng yo a tlogo raloka karolo ya motho wa mohuta woo. Ke rametlae yo a tsefišago koša ka ge mang le mang a tla rata go tseba kabelo ya gagwe moo košeng. Yena o apara moaparo wa go segiša moo ka nako ye ntši a aparago diaparo tša basadi. Koša ya dinaka ge e se na setlantlorwana e itaetša go ba yeo e sego ya felela. Motho wa gona ge a tsenwe ke modumo wa moropa ka hlogong, o ripitla fase, a itšhela ka mabu goba a dira ditiro tša go makatša.

Ditlantlorwane le ge e le dika tša koša ya mmapadi le ya dinaka, ga diitshware go swana. Rametlae wa dinaka o feteletše kudu ka manka ge a bapetšwa le wa koša ya mmapadi. Lebelela bohlatse bja se go seswantšho sa 4.7 (letl: 73).

Mekgabo ya mmino wa Kiba.

Matšhoo/mathotse, dithupa, dithoka, marumo, le tše dingwe tša kgetho ya babini.



A.



B.



C.



D.



E.

Diswantšho tša 4.9: Mekgabo ya mmino wa setšo (A. Dithokana le mafsielo B. Lerumo, C. Phalafala, D. Lepatata, E. Mosasa

Bjalo ka koša ya mmapadi, dinaka le tšona di šomiša matšhoo ka nako ya go bina. *Dinaka 2* o bolela go re banna ba apara masantase a mašweu ba tlemelela mathotse/matšhoo dikgokgoilaneng tša maoto gore a tliše modungwana wa ditšhakatšhakga ge ba bina. Ka go le lengwe ba swara dithupa goba dithoka tšeo ba di šomišago ge ba tšweletša manka a bona a mmينو. Ba bangwe ba ka tla le didirišwa tše dingwe tšeo di kago kgotsofatša maemo ao ba inyakago go ona mabapi le koša ya bona, go swana le mesasa, marumo, le tše dingwe.

4.2.2.5 Mmino

Dinaka 9 le Dinaka 5 ba dumelelana gore koša ya dinaka ke koša ka moropa le naka, kantle le tšona ga go na koša. Ka nako ya tšweletšo ya mohuta wo wa koša, ga go opelwe ka mantšu eupša dikoša tša gona di na le maina. Moropa ka bowona o kgona go romela molaetša ditsebeng tša batheeletši ka morethetho wa wona wo o fapanago go ya ka dikoša ka go fapana ga tšona.

Nakong ya tšweletšo ya dinaka, go swana le košeng ya mmapadi, go ba le malokwane yo a ralokago karolo ye bohlokwa košeng gore tshepetšo e be ya maleba ya go hlomphega le go ratega. Malokwane o šika ka sefepi seo ka sona a kgonago go kgala ka moka mediro yeo e kago tliša ditšhitišo sehlopheng. Ge mmogedi a gata mabatha, o nametšwa moretlwa gore a bewe tseleng. Pele maleloko a mmينو wa dinaka a ka ya bathong, a tla be a bile le nako ya go itokiša le go rutana manka a mmينو. Ga se batho ka moka bao ba binago koša ba nago le bokgoni, ka ge ba bangwe ba phela ka la mogologolo la go re 'sa koša ke lerole', mola ba bangwe ba fetša ka go re 'lešaedi le botse košeng' goba ga le hlokege košeng, bjalo ka ge Mapaya (2014a) a boletše. Batho ba mohuta wo sa bona ke go tupiša lerole e le ge ba kgabiša mmينو wa sehlopha, etšwe meragelo e le ye šele. Bophelo bja setšo sa Sesotho sa Leboa bo atišitše botho le setho ka ge batho ba gona ba kgona go kgotlelelana le go bipana magole ge go etla meragelong ya setšo.

4.2.2.6 Matsenyagae a koša ya dinaka

Dinaka 5 o hlaloša go re matsenyagae a tšwelela ge motšhaediši a thoma koša ka go reta. A ka tla ka seka seo se tlogo go goga šedi ya babogedi, e le taetšo ya gore batho ba batamele go tla go bogela koša. Mmolelwana wo o tlwaelegilego ke wa go re:

Motšhaediši: Heriaa!
Maleloko: Ho!
Motšhaediši: Heriaa!
Maleloko: Ho!
Motšhaediši: O ntebebele mo, (*o šupa mahlong*)
Ge o ka se ntebebelele mo,
Gageno ke thabeng!

Go fetša ga motšhaediši go reta, go thoma go tupa lerole ka ge phalola e tla be e tswidinya e amogetšana le tateleli, tše dingwe dinaka di šielana ka bokgwari, mola ka go le lengwe moropa o tlapela seatla.

4.3 DIKOŠA TŠA BOITHABIŠO NTLE LE DILETŠO

4.3.1 Dikoša tša madileng le maitišong

4.3.1.1 Bakgathatema

Go ya ka setšo sa Basotho ba Leboa, setlwaedi ke sa gore banna le basadi ge ba itapološa, e ka ba mathapameng a letšatši goba mafelelong a beke, ba nwa madila mmogo. Ke karolwana ya bophelo fao o kago go ba hwetša ba dutše mmogo ba iketlile ka mehlamo (*Madila 2*). Ge a tšwela pele o bolela ge dikoša tšeo di tšweletšwago nakong ya madila di sa gapeletšege go ba le diletšo. Ke fela ge baopedi ba gapeletša gore go be le modumo goba mošito wo mogolo moo o tlogo humana basadi ba letša dithini, dikopo, diketlelo goba selo se sengwe le se sengwe seo se ka ba tšweletšago modumo wo ba o nyakago. Batho ba Seafrika ke batho ba mošito go morero ofe goba ofe wo ba o dirago, gwa ba bjalo le go Basotho ba Leboa.

Taolo ye ntši ya batho e tšewa ke madila, gomme gwa ba le lethabo le legolo la go tlala naga. Ge ba sa thoma go nwa e ba batho bao ba se nago polelo, eupša ge ba le gare ba sora maikutlo a a fetoga, a tlala ka lethabo leo le tseneletšego. Bohlatse bja seo bo tšweletšwa ke *Maetišo 3*, ge a re: “Tsela yeo koša e gobelwago ka gona ge ba le lethabong o kgona go kwa gore batho bao ga ba fela, ba na le seo se ba ferehlogo, e lego ona madila. Babogedi le batšeakarolo e ba batho ba batee bao ba tšeago karolo ka moka nakong ya tšweletšo ya dikošatšhaba eupša ka ditsela tšeo di fapanego.

Go ba le baletši ba didirišwa go ya ka go fapana ga tšona, le ge e se kgapeletšo go dira seo. Diletšwa tša go swana le ditšhitswana, dinakana le mapatata di a humanwa nakong ya mohuta wo wa dikoša. Go na le bao ba opelago mola ba bangwe ba ka opela ebile ba letša. Se se bolela go re motho mang le mang o a lokologa go ithabiša ka tsela yeo a kgotsofalago ka gona. Ba go ba le bokgoni bja go bina le bona ba ntšha

manka le meragelo ya bona gona fao. Ka boripana re ka re ga go na molao wo o latelwago nakong ya dikoša tša maitišo le madila.

4.3.1.2 Mabaka a tšweletšo

Mabaka a tšweletšo ya dikoša tša madileng le maitišong a fapana go ya ka bakgathatema ba nyakišišo, a mangwe ke ao a latelago: Ke go itapološa morago ga mošomo wa letšatši goba wa beke. Le lengwe lebaka ke go hlola, go tsošološa le go matlafatša segwera le setswalle setšhabeng, mola ba bangwe ba itiša bošego, kudu nakong ya sehla sa selemo ka ge bošego bja gona bo na le moyana wo mobosana wa go lapološa mmele, ka fao ba opela dikošatšhaba nakong yeo gore bošego e be bjo bokopana. Marega ka ge go tla be go tonya, koša ya gona e felesetšwa ka mmino gore mmele o tutele. Dikoša tša madileng di hlohleletša batho go ntšha sa mafahleng a bona ka ge ba tla be ba ipahlile ka madila. Ditaba tšeo ba bago le dihlong go di tšweletša ge ba lokologile, go ba bobebe go di ntšhetša nyanyeng ge ba khutile ka madila. Ka go realo, go bohlokwa go ba le dinako tša maetišo le tša madila bophelong gore batho ba lokologe ba kgone go hwetša thušo (*Madila 4*).

4.3.1.3 Nako ya tšweletšo

Dikoša tša madila ke tša ge letšatši le yela go dikela mola di amogetšana le tša maitišong e lego tša bošego mola letšatši le diketše morago ga dijo tša matena. Ka nako ye nngwe tša maetišong di ka elela bošegogare le go ya maseng a letšatši la go latela (*Maetišo 1*). Seo se laetša gore bagolo ba motse ba kopana moo go hlotlilwego madila, e ka ba gare ga beke goba mafelelong a beke moo ba nwago le go opela dikoša go fihla bošegogare. Dikoša tša madileng ga di kgethe nako, ke ka fao di kgonago go elela go fihlelela go iwa malaong goba go feta. Go laolwa ke gore kopano ya bona ke ya nako efe gammogo le gore maikutlo a go ba mmogo a namelela go fihla nakong efe ya letšatši.

4.3.1.4 Didirišwa tša koša ya maetišong

Meaparo.Go setše go hlalošitšwe gore madileng le maetišong ga go na melao go swana le mehuteng ye mengwe ya dikoša, ka fao ga go na meaparo le didirišwa tša boikgetho tšeo di gapeletšago motho go di latela.

Ge a hlaloša moaparo wa maetišong, *Maetišo 4* o re: “Motho mang le mang o apara ka tsela yeo a tlilego madileng goba maetišong a le ka gona. Ga go na moaparo wo o beakanyeditšwego koša ya maetišong goba ya madileng.

Diletšo

Mohuta wo wa koša o tumile ka tšhomišo ya mantšu go feta diletšo, kudu go banna. Go tšwa go pogelo ye e bilego gona ya madileng le maetišong, gantši ge koša e le ya banna fela go se na mosadi kgauswi, ga e be le tlhohleletšo ya diletšo. Banna ba kgona go opela ka mantšu, gomme mošito wa koša wa tšwa mokibong wa maoto. Ge lethabo le nameletše ntlhorwaneng go na le mosadi magareng ga bona, o topa eng goba eng yeo e kago letšwa gore go be le modumo wo mogolo wo o nyakwago ke maemo a maikutlo a bona. *Madila 3* o hlaloša gore go se be gona ga mosadi ga go tle le ditšhitišo. Ge motho wa mosadi a ka thoma seletšo a se tlogela ba sa ipshina, yo mongwe monna o ithaopa go letša seletšwa seo gore mošito wa koša o tšwele pele.

4.3.1.5 Mmino

Mmino wo o latelwago nakong ya madila le maetišo ga o na molao goba tsela ya go beakanywa. Baopedi ba kwana ka yona nako yeo, gomme ba bina ka go latela manka le meragelo ya nakwana yeo. Ka nako ye nngwe o humana yo mongwe le yo mongwe a bina ka tsela yeo a ratago, mola ba bangwe ba kgona le go phadišana ka go opela kudu tlhamong ya mantšu, gammogo le mminong. Ke yona nako yeo dikgopolo le maikutlo a batho di tšweletšwago nyanyeng gore go tsebje ka ga maitemogelo a bona a bophelong. *Maetišo 5* o bolela go re babini ba kgona go adima manka a mmino go mehuta ye mengwe ya dikošatšhaba, go swana le mmapadi le dinaka, ka ge bontši goba ka moka ba na le bokgoni bja tšweletšo ya dikoša tšeo tša setšo sa bona.

4.3.1.6 Mehlala ya dikoša tša madileng le maetišong

Bontši bja dikoša tša madileng le maetišong tšeo di gogago šedi ke tša banna ka ge tša basadi di sa fapane le tšeo di opelwago košeng ya mmapadi. Ke ka fao nakong ye ntši basadi ba tlaleletšago mogobo wa banna gammogo le gona go ba baletši ba diletšwa tša nakwana yeo. Ye e latelago koša ke ye nngwe ya tšeo di opelwago madileng le maetišong ge banna ba kotlana ka ge ba bangwe ba se na basadi.

Mosadi o a rekwa,
Mosadi o rekwa ka dikgomo.
Kgope se nkgatele mosadi,
Kgope, ka diputsu tša maratha.

Mohlala wo mongwe ke wo o latelago wa ge banna ba bangwe ba ikgantšha ka go ba le basadi ba go feta o tee ebile ba ba lweša:

Ga se nna mpša,
Ga ke lome batho.
Mosadi wa ka o hloile, nyatsi ya ka ya kgalekgale.
Selina, o a tsamaya x2

4.3.2 Dikoša tša theogedi

Dikoša tša theogedi ke tšeo di opelwago ka nako ya maetišo a bafsa. Theogedi e tsenelwa ke bašemane le basetsana bao ba šetšego ba le mahlalagading. Tlhalošong ya gagwe ka ga theowedi, *Theogedi 1* o re: “Moimana ga a nyakege ka theoweding ka gore o tšetše molao wa bafsa ka go tsenela tša thobalano a se a nyalwe”. Kotlo yeo e ruta bana ba bantši gore ba tshepege go batswadi ba bona, ba se dire ditiro tša go se amogelege setšhabeng. Go fapana le maetišong a banna le basadi, thaka ye tshese ga e amege tabeng ya madila, sa bona ke go opela le go raloka mmogo ba tlošana bodutu.

4.3.2.1 Bakgathatema

Batšeakarolo ke bašemane le basetsana ba motse bao ba rutanago ka ga dika tša bophelo. Ge letšatši le dikela mola basetsana ba feditše go apea ebile go llwe ka magaeng a gabobona, bašemane le bona ba hlwaetše dikgomo, go tsoga leemaema la theogedi. Go na le tsela ya boikgetho yeo ba bitšanago ka yona (*Theogedi 3*). Go tlaleletša seo, *Theogedi 2* o bolela gore ge swahlana e swara bošegong bja letšatši le lengwe le le lengwe, mathokong a motse go goeletšwa ‘theogedi!’ e le tsela ya pitšo le karabo ya go laetša gore ke nako ya go ya gona. Go ba le leemaema motseng go iwa godimo le tlase go lebilwe ka ntle ga motse kgojana le batswadi.

4.3.2.2 Mabaka a tšweletšo

Go etiša ke seka sa bohlokwa go bathobaso gammogo le go setšhaba sa Basotho ba Leboa. Thaka ye tshese ge ele sekhutlwaneng sa yona kgojana le batswadi ke moo ekgonago go itemoga ge egotše eloketše go kopana le ba bong bošele. Bao ba ikwago bosogana le bokgarebe ba thoma go naselana le go lošana gona fao theogeding. Dikoša go opelwa tša go fapana go ya ka magoro a bona ka ge ba sa lekane ka bogolo, (*Theogedi 5*). Ge a tšwela pele o re basetsana le bašemane ba a lokologa go laetša maikutlo a go tliša lesedi la maemo a bona a bophelo, kudu lehlakoreng la dikwi tša bonna le tša bosadi. Ga se bašemane fela bao ba gokegago, eupša go ba bjalo le go basetsana. Košana yeo e latelago ke setsopolwa sa koša yeo e opelwago ke

mosetsana yo a ipiletšago bolelani ka ge a ikwela go gola ebile a na le kganyogo ya lerato.

Edi, nthothe,
Nthothe re tšhabe.
Edi, nthote,
Nthothe re tšhabe.

Ka go le lengwe, lesogana le lona le ka goka lekgarebe ka go opela koša ye e rego:

Tšheri se robale le mmago,
O tla phonwa ke mateke.

Leano ke gore mosetsana a lokologe a tlogele go robala le mmagwe ntlotee gore lesogana le kgone go mo etela ka ge a tla be a tšwile ntlong ya mmagwe.

4.3.2.3 Nako ya tšweletšo

Mabapi le nako ya tšweletšo, *Theogedi 4* le *Theogedi 5* ba dumelanela gore dikoša tša theogedi di opelwa bošego mola bafsa ba etišitše. Ke mohuta wa dikošatšhaba wo o sa šomišego diletšo goba meaparo ya go ikgetha. Nakong ye ntši ge go kopanwe mosegare mo motseng go letšwa le go binwa mebino ya dinaka le mmapadi, ge letšatši le dikela bagolo ba leba maetišong a bona mola bafsa le bona ge ba feditše ka mešomo ya letšatši ba yo kopana theogeding.

4.3.2.4. Mmino

Theogedi 1 o re bafsa ge ba le theogeding ga ba na mebino ya go hlakahlakana. Nakong ye ntši ba kopanela mmino wo ba rego ke 'šika letete'. Ke mmino wo go wona bafsa ba swaranago ka matsogo ba hloma lešaka le legolo. Ba ka thoma ka go opela dikoša ba bina ka moka, mola ka ye nngwe nako ba tsena ka o tee ka o tee ka mo lešakaneng ba phadišana ka manka a mmino. O re ge a tlaleletša mmolelwana wo *Theogedi 3* a re: "O tsebe gore dibe di kopanya baratani ka gore le dikoša tša gona o tla di kwa gore di fehla se sengwe magareng ga bafsa". Ka go realo e le ge a hlaloša gore bao ba kopanago theogeding gantši ba ya ka maikemišetšo a go swana, e le a go ikhweletša balekani.

4.3.2.5 Mehlala ya dikoša tša theogedi.

Košana ye e latelago ke setsopolwana sa koša ya go opelwa ke mošemane a ipiletša go mosetsana gore a ipatametše go yena, e le ge a mmea mabeo gore ba yo kopanela kgole le maloko a mangwe a theogedi.

Phuti ya ka,
Rohlakana kae?
Sweding!

Ye e latelago koša e opelwa ke basetsana ge ba efa tshedimošo ka yo mongwe wa bona yo a šetšego a bona lehlapo gore go tsebege gore o maemong afe a bophelo, kudu go thaka ya tšhimane.

Mmapula o hlapela ntlwaneng,
O hlapa ka sesepe se sehwiwidi,
Se setala se hlapiša dikgekolo,
Mmapula seithati sa mafelelo.

Ge nako ya theogedi e fihla mafelelong, mošemane ge a gokegile maikutlo ka yo mongwe wa basetsana o ikemišetša go mo thopa pelo. Ge go phatlalalwa go iwa gae, mošemane o tla kitimiša mosetsana yola, mosetsana ge a na le kgahlego o kitimiša matepe, gomme ge a fihla pejana o ikwetša fase gore mošemane a mo sware. Ge mosetsana a sa kgahlege ka ga maikemišetšo a mošemane, o kitima ka lebelo la mmutla a tšhabela gae (*Theowedi 5*).

4.3.3 Dikoša tša mokete

Dikoša tša mokete ke mohuta wa dikoša tšeo di opelwago mabakeng a manyalo. Go na le magato a mararo ao a amanago le mokete, e lego; go kgopela sego sa meetse goba go kokota ga gabo monyadiwa, go ntšha magadi, le go šathiša goba go goroša ngwetši. Go magato ao a mararo, ke fela legatong la go kgopela segwana sa meetse, e lego la go kokota mo go sa opelwego dikoša (Petje, 1998).

4.3.3.1 Bakgathatema

Batho bao ba memilwego moletlong wa magadi, e bago baagišane, meloko le metswalle ya lapa la gabo monyadi goba monyadiwa ke bona ba rwalago maikarabelo a tšweletšo ya dikoša. Ba opela dikoša ka magato le melaetša ya go fapana go ya ka memo ya nako yeo (*Mokete 1*). Ka nako ye nngwe go ka mengwa sehlopha goba dihlopha tša mmino wa setšo tšeo di tumilego ka go thupetša manyalong gore go be

le mošito wa go kwagala nakong ya go opela, fela seo ga se thibele sešhaba go ba karolo ya koša ka ge e le seka sa setšo sa bona.

4.3.3.2 Nako le mabaka a tšweletšo

Ba gabo lesogana ge ba etela gabomonyana go yo ntšha magadi ba na le dikoša tša go sepetša morero wa bona. Letšatšing leo ga gabomonyadiwa go tla bakgonyana le mmaditsela go tlo ntšha magadi. Ba tla be ba tšweletša dikoša tšeo di lebanego morero wa bona (*Mokete* 3). Ge bakgonyana ba kokota gagabo monyadiwa ba ka opela ye nngwe ya dikoša tša go kokota, go swana le ye e latelago:

Tate re bulele,
Re bulele x2,
Re yo tsena.
Tate re ntše re botšiša,
Re ntše re botšiša ga tate Mokete ke kae?
Ijo! Ke mola,
Ke mola x2
Re yo tsena.

Ge ba phethelane ka magadi, ba gabo lekgarebe ba ka opela koša ya go laetša gore bona le bagabo lesogana ba dumelelane, e lego ye e latelago:

Ngwana' rena o a ya,
Re amogwaamogwa ke ba ruilego,
Ba re diatla-pedi e e! O a ya,
Re amogwaamogwa ke maruakgomo.

Legato leo le thekgwago ka dikoša kudu ke la lešatho ka ge letšatšing leo go nyakega gore dikoša di opelwe letšatši ka moka. *Mokete* 2 o re dikoša tša lešatho di beakanyetšwa kgwedi ka moka pele ga letšatši la mokete. Go ba le sephaphatha bošego bja letšatši le lengwe le le lengwe ga gabomonyadi le monyadiwa, fao bafsa ba rutanago dikoša gammogo le manka a mmimo wa letšatši la mokete. Ye e latelago koša ke ye nngwe ya tšeo di opelwago ka letšatši la mokete ge go šathišwa ngwetši. Yona e re:

Buti le sesi,
Bona ka babedi ba dumelelane.
Ba dumelelane, yowe!
Ba dumelelane,
Iyo! Ba dumelelane, mmawe!
Ba dumelelane.

4.3.4 Meaparo ya mokete.

Mokete 1 o hlaloša gore mehleng ya setala ngwetši le diphelesi ba be ba apara mapai ba gogoba fase ka dikhuru, mola monna a tla be a dutše sedulong sa go betlwa ka kutu ya mohlare. Go tlhabologo ye e lego gona matsatšing a lehono, ngwetši e apara lešira mola monna a apara sutu gomme ba tla ba fetolela go moaparo wa setšo sa segabobona. Diphelesi tša basadi le tša banna di kgethelwa ke banyadi gore go aparwa diaparo tša mohuta ofe le mmala ofe. Batho bao ba memilwego bona ba apara diaparo tša kgetho ya bona.

4.3.5 Mmino wa dikoša tša mokete

Go ya ka *Mokete 2*, boitokišetšo bja sephaphatheng ke bjona bo tswalago meragelo ya letšatšing la mokete, yeo gantši e tsebjago ke maloko a setšhaba ka ge e le ya dikošatšhaba. Go tlaleletša seo ge a hlaloša, *Mokete 4* o re koša ye nngwe le ye nngwe e laetšwa ka manka a yona go ya ka fao diphelesi di kwanego le gona di itokišitšego ka gona. Ka letšatši la tšweletšo batho ka moka ba a amogelwa go tšea karolo, e le ge ba bangwe ba ithuta meragelo gore ba kgone go e fetišetša dinageng tše dingwe.

4.3.6 Mehlakelo ya letšatši la mokete

Go swana le dikošatšhaba tša mmapadi le dinaka, mokete le wona o thakgafatšwa ka mehlakelo. Mehlakelo ya mokete e tloga e nyalelana le ya mehuta ye mengwe ya dikošatšhaba ka ge tšweletšo ya gona e le ya ponagatšo setšhabeng. Ge a bolela *Mokete 2*, o re mohlakedi o tšwelela mo pele ga banyadi gomme a laetša manka a gagwe. Go ya ka maemo a bophelo le setšo, bahlakedi ba mošathong e ba meloko le metswalle, go swana le bomalome, borakgadi goba batswadi ba bašathišwa.

Ge a hlaloša ka ga mehlakelo, *Mokete 3* o bolela gore go šomišwa direto le mebolelwana ye mengwe ya go ikgetha go laetša lethabo le tlhohleletšo go banyadi. Direto di šomišwa kudu ke banna mola basadi ba na le mebolelwana ya sebona. Ge a tšwela pele *Mokete 3* o fa mohlala wa mmolelwana wo ka nako ye ntši o tšweletšwago ke bommagomasogana ge ba hlakelela mešatho ya barwa ba bona. Ba ka dira seo ba swere lefsielo goba lešašana ka mmolelwana wo o laetšago gore ba godišitše ngwana wa bona gabotse ebile o nyetše mosadi. Wona o re:

Makako a ka! x2
Ga re a mo tšea! x2.

4.4 DIKOŠATŠHABA TŠA DITUMELO/BADIMO

Karolong ye ya nyakišišo šedi e ya go lebišwa go mehuta ye mebedi ya dikošatšhaba, e lego tša malopo le tša pula.

4.4.1 Malopo

Dikoša tša malopo ke tšeo di tšweletšwago ke batho bao ba tsenwego ke moya wa badimo, ke ka fao go thwego lelopo ke motho yo a nago le badimo (Petje: 1998).

Malopo 1 o hlaloša gore motho wa lelopo o thoma ka go lwala, a lekwa ka dikalafi tša mehutahuta moo a tla rego go palela dingaka a laolwa ka ditaola go lekola gore a ka ba a tshwenywa ke eng. Ke ngaka ya setšo fela ye e ka laolago ka ditaola ya utolla ge eba molwetši o na le malopo. Morago ga fao molwetši o tla phekolwa gomme a laelwa gore o swanetše go dira eng gore a fole goba a kaonafale. Ge go lemogilwe gore molwetši o na le malopo, ke gona fao a tla rego go šomiša dipheko a thoma go lokolla badimo bao ba tlogo mo hlalosešša ka semoya gore ba nyaka eng go yena.

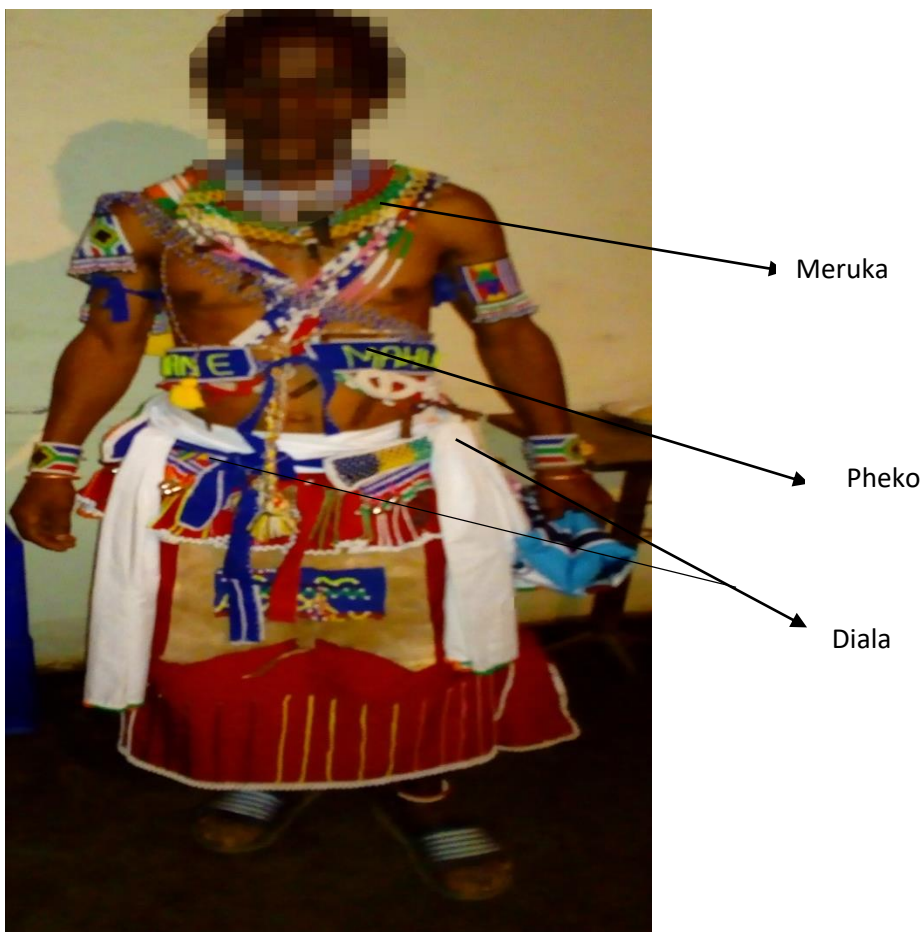
Ge a tlaleletša tlhalošo ya lelopo, *Malopo 3* o re: “Lelopo ke motho yo a tsenwego ke moya wa badimo. Ka nako ye ntši o tla hwetša gore motho yo a hlokofetšego o belaela se sengwe se a ilego a šitwa go se phethagatša a sa phela. Ka go realo, o fetša ka go etela yo mongwe ka lapeng ka leano la gore a phethagatše tumo yela ya gagwe e mo paletšego a sa le lefaseng la go ja bogobe.

Mabapi le bogolo, ge a hlaloša *Malopo 2* o re moya wa malopo ga o kgethe bogolo, o kgona go tsena le mo ngwaneng yo monyane. Ge moya wa malopo o tsene ngwana, e ba maikarabelo a dingaka gore ba fege moya wola gore o eme ka ge ba sa godiša ngwana, o tla re go gola a latela pitšo ya bona badimo. Mohla ngwana a gotše o išwa ngakeng a ya go thwasišwa malopo”. Go thwasa ke yona tsela ya thuto yeo lelopo le e sepelago ge le tla be le rutwa mekgwanakgwana ya gore ka moso le be lelopo la go tia, la go ikema ka bolona. Go tiišetša seo, *Malopo 4* o hlaloša go re “ge motho a hlasetšwe ke malopo ga a na botšhabelo. O lebanwe ke go thwasa, a fiwa thokgola gomme a lokologa. Ge seo se phethilwe, moya wa bophelo bja gagwe o tla be o lokolotšwe boimeng ka go nyalantšhwa le wa bolopo, gomme go tloga moo a ka fela a bina go ya ka pitšo. Seo se tlo mo thuša gore a se sa ba le malwetši le matshwenyego”. Go phasa le go hlabela badimo ke tsela ya go kgotsofatša dinyakwa tša badimo le gore ba tlogele go hlasela meloko ya bona yeo e šetšego lefaseng.

Dinyakwa tša badimo di a fapana, ka go realo, ge batho ba nyaka go khutša ditlhaselo tša badimo ba swanetše go ba phethela seo ba se nyakago, (Mönnig, 1967).

4.4.1.1 Dipheko le diala tša malopo

Ka mabaka a mangwe, o hwetša gore moya o romela molaetša go yo mongwe ka lapeng la gabo molwetši go tsebiša ba leloko gore mohu o lla ka eng goba o feletše kae. Ge molwetši goba lelopo le apara pheko ya sekoko, e ka ba seka sa gore motho yo a mo tsenego o ile a felela meepong goba ntweng, ka ge batho ba kgona go ya bokgolwa gwa se tsebje mo ba feletšego gona, *Malopo 5*. Go tlaleletša seo *Malopo 2* o re ke setlwaedi gore molwetši a utollelwe diaparo tšeo a swanetšego go di apara ge a tlo bina, e lego diala le mebala ya tšona, le gore mebala yeo e šupa eng bophelong bja molwetši wa malopo.



Seswantšho sa 4.10: Moaparo wa malopo

Go gatelela tlhalošo ya dipheko le diala, *Malopo 3* o re mebala ya diala e laolwa ke gore badimo ba etela molwetši ka moya ofe. Ga se ditukwane fela tšeo di aparwago, go na le malopo a mangwe o hwetša a tšwetšwe ke taelo ya gore a apare letlalo la phoofolotsoko, sebudula sa pudi, sekoko sa bašomi ba moepong goba a laelwe go swara selepe le ge e ka ba lerumo. Meaparo e fapana go ya ka dinyakwa tša meoya yeo e tsenago batho. Molwetši o utollelwa le meragelo yeo e itšego ya ge a tla be a bina goba go opela gore e sepelelane le dinyakwa tša moya wa motho yo a mo tsenego.

4.4. 1.2 Bakgathatema

Go bakgathatema ba tšweletšo ya dikoša tša malopo go ba le lelopo leo le tsenwego ke moya gomme le swanetšego go bina gore le imologe moyeng. Batho ba motse ba amega tabeng ya go thuša molwetši, ka ge malopong go swana le go mehuta ye mengwe ya dikoša go se na babogedi eupša batšeakarolo. Baagišani le meloko ba ya malopong go yo thuša molwetši ka go mo opelela le go mo leletša meropana gammogo le tšhela gore tshepetšo ya kalafo e be ya maleba. *Malopo 7* o hlaloša go re “Motho mang goba mang yo a nago le lerato la go letša meropana ebile a na le bokgoni, o a dumelelwa. Ga go kgethwe bogolo goba bong, go ya ka pelo le kganyogo ya motho gore o nyaka eng. Sa bohlokwa ke ge meropana e ka letšwa ka tshwanelo gore e kgone go lokolla moya wa molwetši, go feta gore e mo gatelele”.

4.4.1.3 Mabaka a tšweletšo

Malopo a tšweletšwa ge motho yo a nago le moya wa malopo a ikwa a sa phele gabotse mmeleng gomme o kgopela meloko le baagišane gore a tle a imollwe ka go binelwa. Ka nako ya tšweletšo go mengwa malopo a mangwe gore a tle a bine le yena, e le go mo fa thekgo. Kruger (1989) le van Warmelo (1937) ba dumelelana gore malopo gantši a hlasela batho ba basadi go feta banna. Taba ye e hlatselwa ke *Malopo 6* ge a bolela go re banna ba malopo ba a balega, e dio ba yola le yola le gona dinageng tše dikaenyana ka palo.

4.4.1.4 Nako ya tšweletšo

Ke setlwaedi gore malopo a thome go bina gare ga bošego go fihla ka mahube a banna. Ge masa a ntšha nko, malopo a kgoboketša diporogwana tša ona, a phatlalala. Nako yeo ya tšweletšo ke yeo e tsebegago ka setšo gore ke nako ya badimo, ke ka fao malopo a kgethago yona nako yeo ka kgopolo ya gore moya wa badimo o tla be

o le magareng ga bona, ka fao ba a kgotsofala gore dinyakwa tša bona di tla fihla mo ba nyakago gomme tša phethagatšwa.

4.4.1.5 Didirišwa

Diaparo

Diala ke diaparo tša mašelana a mankgeretla a mebalabala ya botalaleratadima, botalamorogo, bohwiwibu le bošweu. Mebala yeo ka moka e na le ditlhalošo tša go fapana go ya ka tumelo ya malopo. Mmala wo motalaleratadima o hlaloša legodimo, wo motalamorogo o bolela ka tlhago, wo mohwiwibu o bolela ka bophelo mola wo mošweu o lebeletše go taga ga pelo ya motho, *Malopo 3*. Ge a tšwela pele o bolela go dipheta, matšhoo, dithupa, mafofa, le tše dingwe di kgatha tema ye kgolo mminong wa malopo. Moya wo o tsenego molwetši ke wona o tlogo bolela le molwetši gore mebala ya diaparo goba diala tša gagwe ke dife. Go tlaleletša seo, *Malopo 7* o boletše go re lelopo ge le filwe mebala ya diala, le a botšwa go re ka gare le swanetše go apara mmala ofe, le go re thokgola e tla ba efe le gona gore e aparwe bjang. Lelopo le fiwa peakanyo ya diaparo ke moya wa badimo, ka fao, ga le apare go ya ka thato ya lona, ya ngaka goba go ekiša malopo a mangwe.

Diletšo: nakana, meropa, mathose le tšhela.

Diletšo tša mmimo wa malopo ke moropana wa koma, dithopana, matšhoo, nakana le tšhela. Diletšo tša gona di swana le tša mebino ye mengwe ya setšo yeo e thekgilwego ka diletšo, go swana le mmopadi le dinaka, fela di fapana ka gore malopo a šomiša le tšhela. Go šomišwa moropa wa koma/mokgagala le dithopana tše pedi kantle ga moropa wa kiba. Malopo a apara mathose/matšhoo maotong mola seatleng a swara tšhela yeo a e šomišago go tsoša badimo le go hlola modumo le mohlodi košeng, *Malopo 9*.

4.4.1.6 Mmino

Manka a mmimo wa malopo a laolwa ke moya wa balala e lego bona badimo, ka go realo, lelopo ga le ipone ge le le moyeng. Pele motho wa lelopo a ka thoma go opela le go bina, ngaka e mo phethela taelo ka go mo nweša dihlare gomme a robala legogong. Ge a tsoga o hlabeletša koša yeo a tla bego a e kgethetšwe ke moya wa badimo nakong ya ge a be a le borokong. Bathekgi ba fa lelopo diala la tšhankgela gomme la thoma go bina go ya ka taelo ye le filwego (*Malopo 3 le Malopo 8*).

4.4.1.7 Mehlala ya dikoša tša malopo.

Tonki yela,
Wa bona mosela wa yona,
Wa o bona.

Mohlala wo mongwe ke wo o latelago:

Malopo, wee!
A rata go ja ka dinamanyana.
Malopo wee!
A rata go ja ka dinamanyana.

4.4.2 Dikoša tša pula

Dikoša tša pula ke mohuta wa dikošatšhaba tšeo di opelwago ke setšhaba ka nako ya go kgaga pula, *Pula 1*. Go ya ka Joubert (2011), dikoša tša pula di šomišwa mabakeng ao a fapanego setšhabeng. E ka ba nakong ya go bitša pula, ka puno, ka mahu a mošate, le ka nako ya dikoma tša basadi. Joubert (2011) o arotše dikoša tša pula ka dikarolo tše pedi, e lego; tša moholanoši tšeo di šomišwago go bitša pula fela le tša moholantši, tšeo di šomišwago mabakeng a go fapana go swana lego kgaga pula, go loba kgoši, dikomeng le mahung.

4.4.2.1 Bakgathatema

Bakgathatema ke bakgekolo ba motse bao ba kgethwago ke mošate gore ba phethagatše morero ka go thušana le ngaka ya pula. Go kgoboketšwa basetsana le bašemane ba banyane bao ba sego ba šilafala gomme ya ba bona ba eteletšwago pele ka tlhahlo ya bakgekolo bao, *Pula 3*. Ge a tlaleletša tlhalošo yeo, *Pula 5* o re ngaka ya pula e kgatha tema ye kgolo ka ge e le yona e rwelego maikarabelo a morero ka moka. Ke yona e lokišetšago bakgekolo mphoko le go ba fa magato ao ba swanetšego go a latela go phethagatša mošomo wa go foka naga.

4.4.2.2 Mabaka a tšweletšo

Ke setšo le setlwaedi sa Basotho ba Leboa gore ngwaga ka ngwaga ge sehla sa Seruthwane se thoma, go kgopelwe pula ka mokgwa wa go latela ditsela tša setšo. Bakgekolo ba rwala meeta, basetsana ba rwala dikgapana mola bašemane ba swara dithupana tša motswikitswiki. Ba ralala le legora la naga ba tšama ba opela dikošana tša go kgopela pula, ba foka naga ka mphoko wo ba filwego ke ngaka gore ba tloše le go thibela makgoma mo nageng. Ge ba feditše go foka legora la naga, ba tsena motse ka motse ba tšama ba foka ebile ba kgopha ntsekana ya lapa ka boloko bja kgomo,

ba betha moo ba kgophilego ka thupana, ba goeletša 'pula!' Seo se dirwa malapeng ka moka mo nageng (*Pula 2*). Ge a tlaleletša seo se boletšwego, *Pula 4* o bolela go re ge bagaši ba mphoko ba emaema le naga, batho ba motse ba swanetše go iphihla gore ba se ke ba bona tšeo di dirwago. Ge motho a ka ba bonela sephiri goba a hlakana le bona tseleng ba mmetha ka boloko bja kgomo. Leano la kgothakgothe ke lona le thušago gore batho ka moka ba kgobokane mošate gore go se be le yo a bonago diphiri tšeo di dirwago moo nageng le ka mo metseng. Batho ge ba le mošate ba šala ba bina mebino ye e tlwaelegilego ya mmapadi le dinaka, e le ge ba letetše bao ba ilego go foka naga gore ba boe.

4.4.2.3 Nako ya tšweletšo

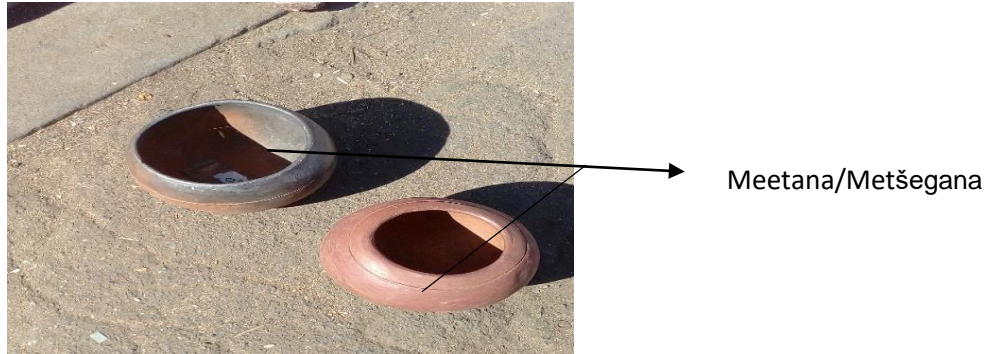
Mošomo wa go foka naga o phethagatšwa nakong ya mesong pele ga ge diruiwa di ka tšwa mašakeng. Le ge morero wa go foka naga e le wa mesong, letšatši leo ka moka le kgethilwe go ba la moketeko wa mošate ka ge setšhaba se tla be se kgobokane fao (*Pula 8*).

4.4.2.4 Didirišwa

Meaparo

Go ya ka meaparo ya pula, *Pula 3* o re basetsana ba apara mesesana dinokeng go khupetša bokamorago mola ka pele go khupetšwa ka thethwana. Mo mmeleng ba šala ka matswele, ba phathakga dipheta. Basadi ba apara metšeka dinokeng go ya tlase gomme le bona ba šala ka matswele, ba phathakga dipheta. Hlogong basadi le basetsana ba rwala meeta goba dikgapana, e le seetšo sa gore ba hloka meetse gomme ba duma ge di ka tlala ka meetse.

Ka nako ya go kgaga pula ga go letšwe meropa, matšhoo goba dinaka. Baopedi ba opela ka tokologo ba iketlile ka ge badimo ba pula ba sa rate go hlabelwa lešata. Ka go realo, diletšo tša mehutahuta ga di nyakege ka nako ya go kgaga pula (*Pula 7*).



Seswantšho sa 4.11: Meeta/Metšegana ya go kgaga pula

4.4.2.5 Mehlala ya dikoša tša go kgopela pula

Ge a efa mehlala ya dikoša, *Pula 6* o re ba mošate ba thoma ka go itheta e le go itsebagatša go badimo gore pula e rapelelwa ke ba setšhaba sefe gore dikarabo di lebišwe mo di letetšwego. Re kwa ka mohlala wa seretwana seo se latelago sa go tšweletšwa kgorong ya mošate pele bakgagi ba pula ba ka tloga mošate go yo ralala le legora la naga:

Ahee, re a tapa dithabeng tša Madikoti,
 A boselopudi sa bagale.
 Ba Moletši ba lla ka pula.
 Ke Bakwena bailalehlaka,
 Baroka ba meetse a pula.

Yeo e latelago košana e opelwa ge go kgagwa pula. Yona e fa batho tshepho ya gore yeo ba e kgopelago pula e tlo tla ka maatla, ka fao ba rulele nywako gore e se tlo ba tsenela ka dintlong.

Rule, rule, Mmakoma, rulela,
 Rule, rule, rulela re a naiwa.
 Rulela, matlakadibe e a fihla, rule.
 Rule,rule, rulela re a naiwa,
 Rulela, pula' medupi e fihlile, rule.
 Rule,rule, rulela re a naiwa.

Go košana ye e latelago, go kwagala tumo go tšwa go baopedi gore ba na le tlhologelo ya gore pula e ne, fase go thape gomme ba gate monola.

Helewee!
 Pula ya borare e ka na,
 Re tla tsoga re gata monola.

4.4.3 Dikoša tša dikoma tša basadi

Nyakišišong ka ga dikoma, šedi e bile go dikoma tša basadi. Setšo sa dikoma ke gore ga di bolwe ka ge e le sephiri, fela matsatšing a lehono tshedimošo ya gona e a ngwalwa ya lotwa dipukung gore e tle e thuše meloko ya ka moso, ka ge naga e aparetšwe ke diphetogo tše dintši tše di tšhošetšago go ka se gatelela le go se timeletša. Petje (1998:03) o hlaloša ge phalalelo ya batšwa-Bodikela naging ya Afrika- Borwa e le yona e tlilego ka ditšhitišo setšhabeng sa bathobaso ka ge go ile gwa angwa tšhomišo ya dikoma ka lešele. Batho ba thomile go nyatša le go nyefola setšo sa segagabobona sa go wela dikoma, e le ge ba botile mekgwa le meragelo ya merafe ya baditšhaba. Karolo ye ya nyakišišo e ya go sekaseka magoro a mabedi, e lego dikoma tša go rupa le tša bokgopa.

4.4.3.1 Mehuta ya dikoma tša basadi le ditlhalošo

Mehuta ya dikoma	Ditlhalošo
Moja	Koma ya go rupa le koma ya moja ke selo se tee. Ge go thwe motho o ile komeng go swana le ge go thwe o ile mojang. Ke koma ya mathomo ya go tsenelwa ke basetsana ba banyane pele ba bona lehlapo.
Kgopa	Ke koma yeo go yona mosetsana a rutwago go swara le go hlokomela monna gammogo le go kgotlelela mathata a lapa. Mosetsana o lokišetšwa bophelo bja lenyalo morago ga go lemoga gore o thomile tša lehlapo, e lego taetšo ya bogolo go ya ka setšo go sa lebelelwe mengwaga ya bogolo bja mosetsana.
Tlopu	Ke koma yeo e welwago ke basadi ba bagolo bao ba nyetšwego e le mathumaša gomme ba swanetše go rutwa dika tša basadi. Yona e tšea tekanyo ya beke fela.

Nkatlapana ya 4.2: Mehuta ya dikoma tša basadi le tlhalošo

Maina a bakgathatema ba dikoma tša basadi

Bakgathatema	Maikarabelo
Mongkoma/Monglešaka	Ke mmakgoši wa mošate wo koma e tšwilego gona goba mosadi yo a kgethilwego ke ba mošate gore a ntšhetše koma ka motseng wa gagwe.
Rabadia	Ke ngaka ya go thekga koma ka dihlare tša setšo go thibela boloi gore go se be le tšeo di tlogo komeng ka morero wa go šitiša tšwelopele ya koma. Ngaka ya gona e ka ba monna goba mosadi.
Baditi/Bagokane	Ke bahlokomedi ba bjale. Bona ba thuša bjale ka go fa tlhahlo ya dinyakwa ka moka tša morero wa dikoma. E ka ba bagolo goba batswadi ba basetsana bao ba welago.
Bjale	Bjale – (Yo motee o bitšwa ngwale, mola ba bantši e le bjale) Ke basetsana bao ba tlilego go tšea bogolo komeng ka go rutwa meragelo ya setšo sa bona.
Kgopa	Ke mosadi yo a ipheditšego a wetšego dikoma ka moka. Sa gagwe ke go fa tlhohleletšo go bao ba rutwago meragelo ya bosadi.
Kgopana	Ke mosetsana yo a bollago koma ya bokgopa ka yona nako yeo. Gore a tle a fetše e be kgopa ye e ipheditšego o swanetše gore bawedi ba bangwe ba etla mo dikgweding tše dingwe le yena a fele a etla go tlo ithuta tše dingwe gore a fihlelele maemo a bokgopa.
Mašilela	Ke mosadi goba mosetsana yo a wetšego koma ya bokgopa a feditše goba a se a fetše. Ka nako ya koma mošomo wa gagwe ke go apeela dikgopana ge di le komeng.

Nkatlapana ya 4.3: Bakgathatema ba dikoma le mešomo ya bona

Mediro yeo e amago dikoma

Mediro	Ditlhalošo
Go rupa	Ke lebollo la mathomo leo le ka tsenelwago le ke bana ba banyane le ge ba sa kwešiše goba go fahlogela selo seo se dirwago komeng. Ke karolo ya go ama bjale goba moja.
Go kgopa	Ke go tsenela koma yeo go yona mosetsana yo a bonago lehlapo a wetšwago koma ya bokgopa gore a rutwe meragelo ya bosadi, le go lokišetšwa lenyalo gore a tle a kgone go hlokomela monna le ba bogadi.
Go wela komeng	Ke go tšhabelela komeng mola e le kgauswi le go aloga goba go rengwa. Seo se šupa gore motho yo mogolo ge a etla komeng mola e le kgauswi le go rengwa o a tšhabelela, e ka ba gore o be a lakalela, goba a ganetšwa ke tumelo ya gagwe goba ya batho bao a phelago le bona.
Go thekga bjale le thopantlo	Ngaka yeo e lego rabadia wa koma ke yona e thekgago thopantlo yeo bjale bo dulago go yona gammogo le bjona bjale. Bjale bo thekgwa ka go bethwa ka thupana ye tshesenyana ya go tlotšwa dihlare tša setšo gore ba se ke ba fefoga. Seo ke go thibela baloi gore ba se tsene fao kgorong ba leka go šitiša tšwelopele ya koma ka go loya bjale.

Nkatlapana ya 4.4: Mediro ya komeng

4.4.3.2 Nako le mabaka a tšweletšo

Koma ke tsela ya kgodišo ya basadi yeo e lebeletšego go fetišetša setšo melokong ye mengwe le go ruta basetsana meragelo ya bosadi, gore ba tle ba gole ba tseba seo se lebeletšwego go bona go ya ka dinyakwa tša setšhaba. Leanolegolo ke go etetša basetsana tseleng ya bogolo gore ba tle ba kgone go ikemela ge ba gotše ba le malapeng a bona, *Koma 1*. Ge a hlaloša ka ga koma, *Koma 2* o re tsela ya koma e arotšwe ka magato ao a thekgwago ke dikošana tša maleba tšeo di hlohleletšago merero ya gona. Magato a gona a tsenelwa nako ya go ka lekana kgwedi ye tee go ya go tše pedi, sehleng sa seruthwane. E swarelwa ka lapeng la mošate wa motse

moo go agwago thopantlo ka mafuri goba motseng wa kgetho ya mošate gomme basetsana ba rupišwa fao. *Koma 1* o adile magato ao a latelago a koma ya moja, e lego; go hlaga, go ya hlageng, go ya kgonyeng, go ya šopong, go rupa le go aloga. Magato ao a tla hlalošwa le go thekgwa ka dikoša tša maleba.

Go hlaga

Ke kgato ya mathomo ya koma yeo go yona bjale bo išwago nokeng go yo hlapišwa, bja tšhelwa ka meetse mmeleng ka o tee ka o tee. Petje (1998:9) o hlaloša gore legatong le go na le medirwana ye mmalwa go akaretšwa le legaga. Ka nako ya legaga basetsana ka moka ba kwatama ka dikhuru gomme ba obelela ka sa ka morago. Morero e le gore ba tsebe boima bja mohla ba fihlile maemong a go belega le mathata a mangwe a bosadi. Bjale bo gapeletšwa go phetha morero woo ba o filwego le ge o le boima. Kgato ye e akaretša bjale ka moka go sa lebelelwe bogolo, le ge go na le bjoo šedi e lebišwago go bjona ka ge bo na le kwešišo ya seo se diregago. Ye nngwe ya dikoša tšeo di opelwago ke bjale nakong ya legato la 'go hlaga' ke ye e latelago:

Lepelela
Lepelela o we,
Legaga lepelela.

Go ya hlageng

Ke legato leo go lona bjale bo šomago mešomo ye boima ge bo le gona fao komeng gomme ba širetša bohloko bjo ba bo kwago le go utolla maikutlo a bona ka go opela dikošana. Ka go realo, ba ba le maatla le tlhohleletšo ya gore ba fetše mošomo wo ba o filwego, Petje (1998:19). Go opelwa košana ye e latelago:

Re a natlanatla,
Tšie senamooko.

Go ya kgonyeng

Letšatši le lengwe le le lengwe bjale bo ya go topelela dikgong tšeo di šomišwago gona fao mothopeng. Ge ba boa ba tšama ba opela dikošana tšeo di nyalelanago le mošomo wa gona. Go swana le košana ye e latelago:

Di a bowa di a goroga,
Tša Mmamolobe di a goroga.
Owe, di a boa di a goroga,
Tša Mmamolobe di a goroga.

Ka šopong

Tše di dirwago komeng ke sepipimpi seo se felelago go beng ba sona, e lego bawedi le ba bangwe bao ba šetšego ba fetile komeng. Ka go realo, ga go na motho yo a dumeletšwego go ngwega komeng ka ge go tla belaelwa gore o ile go bololla koma. Ka dinako tšohle ge bjale bo ka lemoga gore yo mongwe wa bona ga a bonale, bo opela košana ya go mo nyaka, yeo e rego:

Ee, ngwajana o ile banneng.
O ile go sametša koma.
Re a nyakanyaka.
Ee, ngwajana o ile banneng,
O ile go sametša koma.

Go rupa

Go ya ka *Koma 2*, go rupa ke kgato ya mafelelo yeo go yona bjale bo bolotšwago komatona. Ke nako yeo ba fiwago leswao la bogolo le boitshepho. Ba rutwa dikoša tša go ipolela bogolo le tša go nyatša bašemane ba dithaka tša bona bao ba sa tšwego komeng.

Petje (1998) o bolela go re pele bjale bo ka rupišwa, bo ya motseng go ikgobokeletša dijo tše di yago go lewa morago ga ge ba tla be ba bolotše komatona nokeng. Ka letšatši la go rupišwa baditi le bjale ga ba je selo eupša ka leo le latelago go apewa dijo tše dintši ka nama ya go hloka letswai ya go tswakwa le melemo ya go hlohletša go fola ga dintho tša bjale. Go kgonthišiša taba ya go fiwa seka, *Koma 4* o re: “Sešane se pipša sefahlego ka kobo gomme sa robala boroko bjo se sa bo tsebego gore bo tšwa kae. Motho wa gona ge a phapharega o ikhwetša a filwe seka sa bosadi seropeng kantle le go tseba gore go diregile eng”.

Ka nako ya go upolla bjale go opelwa košana yeo e latelago:

Šupulušupu,
Mošemanyana wa molejana,
O tšwela kae?

Go aloga

Go aloga komeng ke kgato ya mafelelo ya leeto la koma, moo bjale bo loketšego go boela gae. Letšatšing la go aloga bjale bo tlotšwa ka letsoku go tloga hlogong go fihla maotong. Ba apara meaparo ya go fapana go ya ka bogolo bja bona. Ba banyane ba apara mokgophana goba thethwana ya go širetša ka pele fela, mola ba bagolo ba apara thethwana ya go širetša bokapele le mosese wa go khupetša marago. Mo mmeleng ba šala ka matswele ba phathakga dipheta. Ye nngwe ya dikošana tšeo ba di opelago ge ba aloga ke ye e latelago:

Owe! Ngwana' mašala re wela,
Owe! Dinta šedio x2
Owe! Makgai ona šeao.

Ge koma e aloga, go ba le meraloko yeo e beakanywago ke baditi go tlo thabiša setšhaba. Ba bangwe baditi ba itlotša ka letsoku mmele ka moka ba ithala ka kgohlo ba ba bjalo ka dipitsi, mola ba bangwe ba tlola ka kgohlo gomme ba thala dithorwana mmeleng ba ba bjalo ka dikgaka. Ga go aparwe selo mmeleng kantle ga go ngatetša. Ge ba le ka sebopego seo ba bitšwa 'ditleetlee' ka gore ge ba kitima ba tšama ba re tle! tle! ka ge ba sa dumelelwe go hlaboša mantšu ge ba le seemong seo, kantle le ge ba opela dikoša tša dipontšho tšeo ba di laetšago ge ba tlišitše bjale gae ka nako ya ge ba aloga.



Dialoga

Lehuto la thethwana

Seswantšho sa 4:12: Dialoga tša koma ya moja: (<https://www.pinterest.com>)

4.4.3.3 Dikoša tša bokgopa

4.4.3.3.1 Bakgathatema

Ge a efa tlhalošo ka ga dikgopa, *Koma 6* o re: “Nna ke hlaloša ditaba tše tša dikoma tša basadi bjalo ka ge ke le leho leo le tšwago pitšeng. Ke gotše ka lapeng la dikoma, ke sepetše magato ka moka a thuto ya dikoma. O hlaloša go re koma ya bokgopa ke koma yeo e bollwago ke basetsana bao ba thomilego go bona lehlapo”.

4.4.3.2.2 Mabaka a tšweletšo

Ke karolo ya bophelo bja setšo moo basetsana ba tshedišwago legatong la bobjana ba išwa bogolong. Ke maikarabelo a batswadi go tsebiša ba mošate ge bana ba gotše ba loketše go tsenela koma ya bokgopa gore ba mošate ba bulele koma gore basetsana ba kgone go wela.

4.4.3.2.3 Nako ya tšweletšo

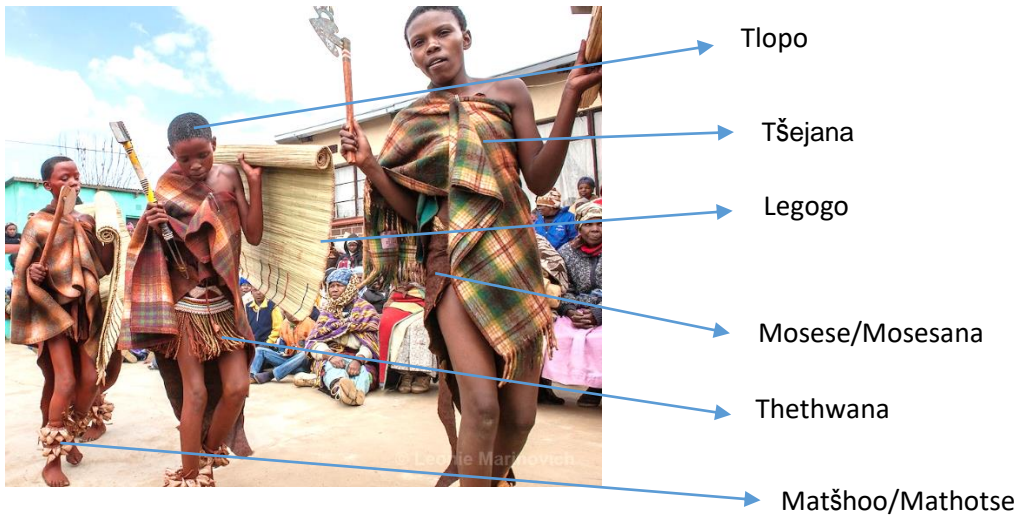
Dikoša tša dikoma di tšweletšwa ka nako ye koma e tšwile gomme dikgophana di išwa lešakeng go yo rutwa meragelo ya sesadi. Ke yona nako yeo go yona basetsana ba utollelwago mohlwaela wa dikoša tša go ba etetša tseleng ya go ya bosading.

4.4.3.2.4 Didirišwa

Diaparo

Dikgopana ge di le thopantlong ga di apare mehuta ye mengwe ya diaparo kante ga go ngatetša metsoto. Motsoto ke lešela la go swametšwa ka mokgahlo ga marago, ka mo pele la širetša setho sa bosadi, gomme mo mmeleng gwa dulwa ka matswele. Mabapi le moaparo wa dikgopa, *Koma 6* o hlaloša go re moaparo wa gona le ge o sa khupetše mmele ka moka ga o gatelele motho ka ge go se na lebaka la go uta selo ka gore ka thopantlong go tsena basadi fela. Moaparo wa letšatši la go aloga o fapana le wa ka thopantlo ka ge ka letšatši la go aloga dikgopana di tlola ka letsoku mmele ka moka, tša apara dithethwana mo dinokeng gomme tša phathakga ditukwane goba ditšajana tše dikgolo tša go kadielela ka morago go khupetša dinyaraga, hlogong ba thala tlopo ka letsoku. Bohlatse bja moaparo bo laeditšwe go seswantšho sa *4.13 (letl:102)*.

Moaparo wa dikgopa



Seswantšho sa 4.13: Moaparo wa dialoga tša koma ya bokgopa: (<https://www.pinterest.com>)

Diletšo

Ka nako ya go binela kgopa, mo gare ga beke go šomišwa thopana e tee. Yona e letšwa ke mosadi yo a nago le bokgoni. Mafelelong ge koma e rengwa, go tla dikoma go tšwa mebotong ya go fapana, ke gona fao go bago le meropana ye mmalwa go ya ka palo ya meboto yeo e tla bego e hlakane lefelong la boalogelo.

4.4.3.2.5 Mmino

Ka nako ya dikgopa ga go be le manka a mmino bjalo ka ge batho ba le menyanyeng. Mmino wa dikgopa o sepetšana le molaetša le thuto yeo ba e fiwago ka nako ya go wela. Se segolo ke gore dikoša tša dikoma di fihliše molaetša wo o lebeletšwego go babolli. Ge a bolela *Koma 3*, o re “Koma ye nngwe le ye nngwe e na le koša ya yona mola le tšona dikoša di fapana go ya ka melaetša yeo di e romelago ditsebeng tša babolli”. Dikoša tšeo di latelago ke mehlala ya dikoša tša go opelwa ke dikgopa ge di le lešakeng goba thopantlo. Tšona di tšwile ka magoro a mararo. Go na le tša go binwa ba eme ka maoto, tša go binwa ba pharame fase, le tša go ema ba fela ba dula fase.

‘Mmakgomo’ - Ke mohuta wa koša ya go tloša bodutu. E latelwa ke dika tša mmele tša go laetša go ipshina le go tloga bodutu. Yona e opelelwa godimo mola bawedi ba eme ka maoto.

‘Go namela boušwa bja leotša’ – Molaetša wa mohuta wo wa koša gammogo le dika tša mmele tšeo di e thekgago di ruta mosadi go kgotlelela mathata le go hlompha

monna gammogo le ba bogadi. Ge e opelwa kgarebe e phutha matsogo ya ribega sefahlego ka go hlonama. Yona ke mohuta wa go binelwa motho a pharame fase.

'Ntese Hlabana' – Ke mohuta wa koša yeo e opelwago ebile e thekgwa ke dika tša mmele tšeo di rutago mosadi go iphemela go banna ge ba mo loša ka bogale goba ka kgapeletšo. Yona ge e binwa motho o laetša dika tša go sepela, a fela a eya fase.

4.4.3.2.6 Mehlala ya dikoša tša dikoma tša basadi

Yeo e latelago koša e opelwa ka nako ya dikgopa. Yona e re:

Sebonelwa, wee!!! (*Kgoeletšo*)
Tshotshola.
Re apeile setshola ntshotsho,
Re apeile marete ka dipoto,
Re apeile marete le diphese,
Rete le legolo wee!
La maboya le a hlaba!

Ka nako ya go aloga ke mo o hwetšago dikoša le direto di kgatha tema ye kgolo ka ge bawedi ba lokologile le gona ba romela melaetša go bašalagae ka mokgwa wa go reta le go opela. Sereto seo se latelago ke mohlala wa sereto sa kgopa ge e boa lešakeng e itheta pele ga batho go leka go hlaloša maemo a yona, ka ge e boile e fetogile e se sa swana le dithaka tše e bego e di tlogetše gae. Sona se re:

O rupile lešakeng lefe? (*Potšišo ka mogokane*)
Nka be tau e ntšele lešokeng la ga Moepa,
Mothalwana wa tseleng.
O thalwa ke bokubu le bokwena.
Ke nna Raesetša wa boKgabiši,
Kgabiši sebakaborena le ba moše wa noka,
E rilego ba re kgarebjana re bone,
Ya ba namane tona e gakaletše moriting wa mohlarekoma.
A re ke a botšiša a hloka mofetodi.

4.5 DIKOŠA TŠA MOŠOMO

Dikoša tša mošomo di ka opelwa ke letšema goba motho ka o tee. Nako ye ntši ge di etla ka letšema di hlohletša gore mošomo o tšhabe diatla. Go na le tšeo di opelwago ke basadi fela go ya ka mešomo ya bona ya boikgetho, gwa ba le tša banna fela, tša banna le basadi, gammogo le tša bana, *Mošomo 2*.

4.5.1 Dikoša tša go opelwa ke basadi fela

Basadi ge ba loga magogo goba ba loka dipheta, ba na le dikoša tšeo ba di tšweletšago. Dikoša tša bona di sepelelana le mekgabišo yeo ba e tswakago ge ba loga goba mehuta ya dipheta tšeo ba di šomišago. Ye e latelago koša ke ya ge ba loka dipheta ba kgabiša diaparo tša bona, ba bitša mekgabišo ya gona kgato ka kgato:

Owe...wee...ee...e...
Ba utswa ka dipitsi.
Owe...wee...ee...e...
Mphehle le dipitsi,
Owe...wee...ee...e...
Malobiša pulane,
Owe...wee...ee...e...
Thabeng ya letupi,
Owe...wee...ee...e...
Mpšhatlakgane le Makgowa
Owe...wee...ee...e...

Basadi ge ba šila goba ba setla mabele ba dira bupi, go na le dikoša tšeo ba felago ba di opela, *Mošomo 1*. Yeo e latelago ke ye nngwe ya dikoša tša basadi:

Ke a rata lerela nthelela,
Tente.
La nkiša Boroka tlase,
Tente.
Boroka tlase ga se motho.
Tente.
Go le Moswana le Modupi,
Tente.
Bana ba kgoši ka babedi,
Tente.
Ba apere nkoposana,
Tente.
Nkoposana ya lekgeswa,
Tente.
Koposa, koposa, koposa, koposa.



Masetlo

Motolo

Tšhilo

Lwala

Seswantšho sa 4.14: Basadi ba mošomong wa go setla le go šila mabele: (<https://www.brandsouthafrica.com>)

4.5.2 Dikoša tša go opelwa ke banna fela

Tšhona, tšhona peke ya ka!
 Mabu tlogang tseleng re tsene,
 Tsela di edile peke ya ka,
 Tšhona, tšhona peke ya ka.

Mohlala wo mongwe wa koša ya banna ya mošomo ke wo o latelago:

Heleuwee, ga e kate,
 Ga e kate pokolo.
 Heleuwee, ga e kate,
 Ga e kate tonki.
 Heleuwee, ga e kate,
 Ga e kate, pokolo, tonki.

4.5.3 Dikoša tša bana tša mošomo

Košana ye e latelago ke mohlala wa dikoša tša bašemane tša madišong.

Mašilwane, Mašilwane, ijo!
 Mašilwane bulela di yo fula, ijo!
 Di yo fula phulong ga maloba, ijo!
 Ga maloba re hlwele re leleka, ijo!
 Re leleka ditšhukudu tše pedi, ijo!
 Tšhukudupedi nka be e be tšešo, ijo!
 E be tšešo re raloke ka tšona, ijo!
 Re raloke ra ema ra tantela, ijo!
 Ra tantela ra iša go badimo, ijo!
 Go badimo, badimo ba ja batho, ijo!

Ba ja batho ba lle mpšakgolo, ijo!
Mpšakgolo sebata sa polokelo, ijo!
Sa polokelo, poloko di ye tsoko, ijo!
Di ye tsoko ra ejaeja botala, ijo!
Ra ja botala, bolewa ke khunkhwane, ijo!
Dikhunkhwane dilwana tša Baroka, ijo!
Tša Baroka rokane Mmamedupe, ijo!
Mmamedupe dupula meetse re nwe, ijo!
Meetse re nwe re lebe tšhekwaneng,
Aowa, tšhekwana!

Yeo e latelago košana e opelwa ke bašemane le basetsana ba itshelela mekgotheng ba tula dikgeru tša marula go nyakwa dikoko gore ba je.

Nkoko etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.
Nkoko etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.

4.6 DIKOŠA TŠA BANA

Ke mohuta wa dikoša tšeo di opelwago ke bana goba ba di opelelwa mabakeng ao a fapanego go ya ka bogolo bja bona. Go na le mehuta ye meraro ya dikoša tša bana, yeo go ya ka Milubi (1997) le Mabitsela (2005), e lego; tša dikuruetšo, tša digotlane, le tša bana ba bagolwane. Go tlaleletša seo Mothata (1991) o arotše dikoša tša bana ka dihlopha tšeo di filwego tše tharo a ba a fa le tlhalošo ya gore tšweletšong ya tšona di ba di ithekgile ka dipapadi tša go fapana tšeo bana ba di ralokago.

4.6.1 Dikuruetšo

Ke dikošana tšeo di opelwago ke baledi ba opelela masea nakong ya tlhokomelo ya bana. Tšweletšong ya dikuruetšo go nyakega lentšwana le lesesenyana la borutho leo le kago go kgona go thoba pelo ya ngwana ge a tla be a ipelaetša ka seo se sa tsebjego ka ge a sa kgone go bolela. Petje (1998) o tlaleletša lebaka la tšhomišo ya dikuruetšo ka go hlaloša gore bana ka nako ye ntši ba phelela go lla ge ba gopotše batswadi ba bona goba ba swerwe ke tlala, ka fao, ba opelelwa dikošana tša go ba thoba dipelo gore ba homole.

Tšhomišo ya dikuruetšo go hlaletša masea, ke seo Finnegan (2012) a se hlalošago go ba tsela ya tlhago, ya maleba yeo ka yona baledi ba kgonago go boledišana le bana go tšweletša maikutlo le molaetša. Setšong sa Basotho ba Leboa, dikuruetšo di ka opelwa ke mang goba mang yo a ikhwetšago a lebanwe ke go hlokomela lesea. E ka ba mmagongwana, koko, bagolo ba ngwana goba le ge e ka ba motho wa monna.

Se segolo ke ge morero wa go homotša goba go robotša ngwana o ka fihlelelwa, e lego go homotša ngwana goba go mo robotša, *Dikuruetšo* 1. Ge a tšwela pele o re dikuruetšo di opelwa ka mantšu ao a romelago molaetša wo o itšego, eupša ka nako ye ntši di felegetšwa ke modungwana wo mobosana wa go lokologa. Košana yeo e latelago ke mohlala wa koša ya go kuruetša masea.

Nana robala,
Nana robala.
Bommago ga ba gona,
Ba ile mašemong
Ba tla le magapu.

Dikuruetšo 3 ge a tlaleletša tlhalošo ye e filwego o re moopedi wa košana ya dikuruetšo a ka fetša a tlogetše go šomiša mantšu gomme a tšweletša modungwana wo mobosana wa boletšana sebakeng sa mantšu ale a koša eupša a sa fetole sebopego sa modumo wa koša yeo, go swana le: ***Nana nanana, lala lalala, goba mama mamama.*** Le ge motho wa monna a ka leka go opelela lesea, ka nako ye ntši go ba bangwe go ba boima gore ba fihlelele morero ka ge mantšu a banna ba bantši a le boima le gona a le makgwakgwa a sa tšweletše mohlodi wa koša go swana le a basadi goba basetsana. Seo ke taetšo ya gore mantšu a basadi ke ona a lego boletšana go ka kgona go hlaletša le go homotša bana ge a bapetšwa le a banna (Mabitsela, 2005).

Košana yeo e latelago e opelelwa ngwana wa lesea yo a ithutago go ema.

Tlatle, tlatle
Tlatle, moemi ga a we.
Tlatle, tlatle
Tlatle, moemi ga a we.

Yeo e latelago košana ya dikuruetšo ke yeo e opelelwago ngwana ge a rutwa go sepela.

Nthothi ntshepediše.
A re ye go bommago,
Ba ile mošomong,
Nthothi ntshepediše.
Ba tla go rekela dimonamonane,
Nthothi ntshepediše.

4.6.2 Dikošana tša digotlane

Ke dikošana tše go tšona bana ba gona ba šetšego ba kgona go sepela le go kitimakitima mo lapeng le mokgotheng. Ba ka ba magareng ga mengwaga ye mebedi go iša go ye metlhano (Milubi: 1997). Ge a hlaloša mohuta wo wa dikošana Webster (1997), o re di na le medungwana ya go boeletšwa kgafetšakgafetša. Ke dika tša theto tša go tšweletša medumo ya go kgahla ditsebe tša batheeletši.

Go tlaleletša tlhalošo ka ga dikošana tša digotlane, Baldick (2008) o re mohlodi wa dikošana tša dikuruetšo o tšweletšwa ke tokologo ye e hlolwago ke medumo ya go swana godimo ga dinoko tše di latelanago goba mafelelong a methaladi ya go latelana. Go kwagala modumo wa ditlhaka, kudu ditumanoši tša go ipoeletša kgafetšakgafetša. Yeo e latelago košana ke setsopolwana sa košana ya go opelwa ke bana ba digotlane ge ba kitimakitima mo lapeng goba mokgotheng ba thabetše go thapišwa ke marothi a pula. Ka nako yeo ba tla be ba etetšwa ke bagolwane ba bona go ba ruta meragelo ya nako yeo ba lego go yona.

Pula e a na,
Mantlapulele.
Re tlo ja maraka,
Mantlapulele.

Setsopolwana se se latelago se tšwa košeng yeo bana ba e opelago ge ba rutwa ka ga dilo tša tlhago, bjalo ka ngwedi, dinaledi, ditho tša mmele gammogo le dilo tše dingwe tše ba swanetšego go di tseba. Se se fihlelelwa ka thušo ya batswadi goba bagolo ba bona.

Ngwedi o tagile,
Nonnonnopi!
Naledi ka e bona,
Nonnonnopi!
Monwana ka o bona,
Nonnonnopi!
Lenala ka le bona.

4.6.3 Dikošana tša bana ba bagolwane

Mohuta wo wa dikošana o opelwa ke bana bao ba lego magareng ga mengwaga ye tshela le ye lesometlhano. Tšona di swanetše go bewa lefapheng le letee le direto ka ge di rwele dika ka moka tša kahlaahlo ya theto (Milubi, 1997). Dikošana tša bana ba bagolwane ka mehla di thekgwa ke meralokwana yeo ba tla bego ba e tšweletša nakong ya ge ba le mekgotheng. Ka go realo, koša ye nngwe le ye nngwe e sepela le

mohuta wo o itšego wa moraloko, e le ge di tla be di fihlelela morero wo o itšego bophelong bja bana.

Dikošana tša mohuta wo di fapana le dikuruetšo le tša digotlane ka ge tšona di tšweletšwa ke bana ka bobona kante le thušo ye e tseneletšego ya batswadi goba bagolo ba bona (*Dikošana 2*). Seo se thekgwa ke Mothata (1991) ge a hlaloša gore dikošana di fa bašemanyana le basetsana monyetla wa go tswakana le go gwerana le bana ba bangwe ka tokologo kgole le batswadi. Seo se phethagala ka ge ba kgona go tšwela ka ntle ba raloka kgole le gae moo ba kgonago go rutana dika tša go fapana ka ga bophelo, go oketša go thuto yeo ba e hwetšago malapeng a gabobona.

Ge a bolela ka nako ya tšweletšo, *Dikošana 4* o re tše dingwe tša dikošana di opelwa mosegare mola tše dingwe di opelwa bošego letagong la ngwedi ba le maetišong. Dikošana di fapana ka sebopego sa tšweletšo go ya ka meragelo ya meraloko ya gona.

4.6.3.1 Tša go opelwa ka lešakana



Seswantšho sa 4.15: Bana ba raloka papadi ya lešakana ya go nama maoto (<https://www.pinterest.com>)

Dikošana tšeo di latelago di opelwa ke bana ba dutše fase ba nabile maoto ka lešakana, ba amogetšana leswikana leo le tlogago go yo mongwe le fetišetšwa go yo mongwe kante le go kgaotšwa. Leswikana le sepetšwa mo pele ga bana gore yo mongwe le yo mongwe a le amogele gomme a le fetišetše pele.

Ahee! Komiki,
Komiki ya lerapo.
Ba thubile komiki,
Komiki ya lerapo.

Setsopolwana se se latelago ke sa košana ya go opelwa ke bana ba dutše fase. Go ba le mohlabeletši wa koša le balatedi ba go e gobela. Yo a swerego leswikana e ba yena mohlabeletši mola ba bangwe ka moka e eba bagobedi. Mohlabeletši o kitima ka morago ga bona ba dutše ba opela ba sa dumelelwe go gadima morago, go fihlela yo a kitimago a boela madulong a gagwe. Ge a dula fase, ka moka ba getla ka morago go itekola ge eba ga se ba bole go ya ka molaetša wa košana ya bona. Yo a hwetšago leswikana ka morago ga gagwe ke taetšo ya gore o bodile, gomme yena o ikarabela ka go nanoga ka pela a topa leswikana gomme a tšame a opela e le mohlabeletši. Ka nako yeo o tla be a nyaka yo a kago bea leswikana ka morago ga gagwe. Papadi e tlo sepetšwa ka yona tsela yeo go fihlela ba felelela ka moka. Koša ya gona e re:

Lekgopana le le bodilego,
Nna ga se ke bole.
Le bodile, le bodile,
Nna ga se ke bole.

Dikošana 5 o fa tlhalošo ya košana yeo bana ba e opelago ba eme ka maoto ba dirile lešakana ebile ba kakatlelane ka diatla, go ya ka *seswantšho sa 4.16 (letl:111)*. Go ba le moraloki ebile e le mohlabeletši yo a emago gare ga bona gomme a lekola mo a go nyatšago gomme a šuhla gona go etša kolobe ge e šuhla ka sethopheng. Ge a kgonne go šuhla mo gare ga bona, o a kitimišwa gomme a bušwa sehlopheng, yo a mo swerego a tsena ka gare ya ba yena kolobe ya mokgowe, a thoma go hlabeletša košana yela le yena a leka go šuhla sethopa. Yona e re:

Kolobjana ya mokgowe,
Ge e šuhla e re, ho!
Ge e šuhla e re, ho!
Kolobjana ya mokgowe,
Ge e šuhla e re, ho!
Ge e šuhla e re, ho!



Seswantšho sa 4.16: Bana ba raloka papadi ya lešakana ya go ema ka maoto

4.6.3.2 Tša go raloka ka maoto

Kgati ke mohuta wa moraloko wa bašemane le basetsana wo go wona go šomišwago maoto ebile go tšweletšwa le dikošana tšeo di lebantšhitšwego le wona moraloko wo. Ge a hlaloša ka ga kgati, *Dikošana 2* o re mehleng ya setala go be go šomišwa kgati yeo e bego e logwa ka mohuta wa bjang bjo bo bitšwago mohlwa, mola matšatšing a lehono go šomišwa thapo ya go rekwa. Babapadi ba ka tsena ka o tee ka o tee goba ka sehlopha ba tloatlola ka gare ga kgati yeo e itiwago ke batho ba babedi.

Mohuta wo o latelago ke setsopolwa sa košana ya kgati ya go ba le poledišano ya batho ba babedi yeo manka a yona a dika tša mmele a thekgwago ke *seswantšho sa 4.17 (letl: 111)*.



Seswantšho sa 4.17: Bana ba raloka papadi ya kgati: (<https://www.a-chance-to-play.de>)

Koko motswala! (*Moopedi wa pele*)
 Ka gare motswala, (*Moopedi wa bobedi*)
 Nkane ke kwele ba re kolobe tša gago,
 Di lle mabele tšhemong ya ka? (*Moopedi wa pele*)
 Nnete motswala. (*Moopedi wa bobedi*)
 A re lwe motswala. (*Moopedi wa pele*)
 Aha! Aha! Aha! (*Baopedi ka bobedi*)

Mohuta wo mongwe wa košana ya kgati ke wo go wona bana ba tsenago ka o tee ka o tee, mola koša e opelwa ke sehlopha sa baraloki ka moka.

Sakatuku sa teke.
 O dirang ka sona?
 Ke phumola meokgo,
 Meokgo ya lerato.
 Samothilele, thilele,
 Mme o a lwala, o a lwala,
 Ka leotwana, otwana,
 La baloi.
 Mamolentse, mamolentse.
 Ijo! Mamolentse, mamolentse.

Moralokwana wo mongwe wa maoto ke tsheretshere yeo e ralokwago ka go thala dikamorana mo fase. Bana ba fofafofa ka mo gare ga dikamorana tšela ka meragelo ya boikgetho ba opela košana ya maleba yeo e hlalošago go lapa ga bona. Yona e re:

Mma ke lapile,
 Ke lapile.
 Mma ke lapile,
 Ke tšwa kgole.

4.6.3.3 Tša matsogo (tša go bethantšha diatla)



Seswantšho sa 4.18: Bana ba raloka papadi ya diatla (<https://www.pinterest.com>)

Dikoša tša bana tša go bethantšha matsogo ke mohuta wa dikoša tšeo bana ba di opelago go sa kgethwe bong. Baraloki ba ka ba magareng ga ba babedi le go feta. Ba bethantšha diatla ka go šielana gomme ya ba moraloko wo o raraganego wa go kgahliša. Seo se latelago setsopolwana ke sa koša ya go opelwa go ralokwa ka go bethantšha diatla;

Bašemane ba rakudubela,
Ba re ba mpona,
Ba swara lepara,
Para la ntseke,
Tseke mphe meetse,
Ke nwe ka lefiso,
Lefiso la barwa.

Wo mongwe moraloko wa matsogo ke wa ge bana ba totompetša maswikana kua godimo ba boe ba a kabe gore ba ithute go lebantšha kantle ga go lebelela diatla tša bona. Ba ka šomiša maswikana a mabedi goba a mararo go tšweletša moraloko woo. Leswikana ga le a swanela go wela fase, ka go realo, baraloki ba ikokoropela gore ba se thetšege. Go šomišwa košana yeo e latelago:

Ko thokolo
Ko pedi,
Ko raro
Ko nne,
Maphetho,
Komoti,
Ya bošupa,
Mabala,
Kokwana,
Lesome.

4.6.3.4 Tša diphadišano

Košana yeo e latelago ke yeo e opelwago ge bana ba le diphadišanong. E ka ba diphadišano tša mo motseng goba tša dilete. Yona e opelwa ge baopedi ba feditše go raloka goba go phadišana gomme ba laelana le bagwera goba baphekgišani ba bona.

Banyana ba gešo re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?
Banyana ba gešo re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?
Ba kgara tša methophitho re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?

4.7 MAFETŠO

Dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa go ya ka nyakišišo ye, di arotšwe ka dihlophakgolo tše nne tše go tšona go nago le mehuta ye mmalwa ya go fapana go ya ka mabaka a tšweletšo ya tšona. Nyakišišong ye go ahlaahlilwe le go sekasekwa mehuta ye e latelago ya dikoša; dikoša tša boithabišo tše di arotšwego ka dihlopha tše pedi, e lego tša go šomiša diletšo (dinaka le mmapadi) le tša go se šomiše diletšo (tša maetišong, theogeding, tša mokete). Gwa ba le tša ditumelo (tša malopo, tša dikoma le tša pula); tša bana (tša dikuruetšo, tša digotlane le tša bana ba bagolwane) gammogo le tša mošomo. Seo se tšwelelago nyakišišong ye ke taetšo ya gore Basotho ba Leboa ba ithekgile ka dikošatšhaba magatong ka moka a bophelo bja bona, gammogo le go bong ka kakaretšo. Go setšo sa Basotho ba Leboa, nageng ya Moletši, go na le mehuta ya dikošatšhaba tša basadi, tša banna, gammogo le tša bana go ya ka go fetana ga bona ka bogolo.

KGAOLO YA BOTLHANO: SEBOPEGO SA DIKOŠATŠHABA

5.1 MATSENO

Kgaolo ye ya nyakišišo e mabapi le sebopego sa dikošatšhaba, seo se ithekgilego ka tshedimošo ya go hwetšwa go dingwalwa go feta go bakgathatema. Tshekaseko e lebišitšwe go sebopego sa dikošatšhaba ka tšhomišo ya dikokwane tša theto gammogo le sebopego sa tlhabošontšu.

Welleck le Warren (1949) ba hlaloša sebopego go ba diteng le tlhamego ya setšweletšwa tšeo di beakantšwego ka maikemišetšo a go thabiša batho. Ka go realo, sebopego se tšweletša dika goba tlhamego ya boikgetho yeo e kgahlago ditsebe tša batheeletši.

Dikošatšhaba ka tlhago ya tšona ga di latele sebopego se se itšego ge di tšweletšwa ka ge di sa ngwalwe dipukung, e le tša molomo le tsebe fela. Sebopego le mohlodi wa tšona di kwewa ka tsebe gomme tša bjalewa monaganong wa motheeletši. Ka mabaka ao a bitšwago a tlhabologo, di fetša di angwa ke bongwadi le tshekaseko gore di gate ka mošito o tee le tša ditšhaba tše dingwe. Ke ka fao o hwetšago di sekasekwa ka tšhomišo ya dikokwane tša tshekaseko ya theto ka ge tšona le direto di le legorong le letee.

Dikošatšhaba ke dikoša tša go ba le molodi, tšeo di tšweletšwago kantle ga thekgo ya bongwadi go tloga bogologolong go fihla gabjale, (Krappe, 1965). Go tlaleletša tlhalošo ye e filwego, go kwala gore dikošatšhaba di bopilwe ke theto le mmimo wa dihlopha tšeo kanego ya tšona e ithekgilego ka polelo go feta go ngwalwa dipukung (UNISA-AFL4803, 2011).

Moreromogolo wa kgaolo ye ya nyakišišo ke go goka bathobagolo le bafsa ba setšo sa Basotho ba Leboa gore ba se ke ba bona phapano magareng ga dikošatšhaba tša bona le tša merafe ye mengwe, ba kgone go lemoga gore le tša setšo sa bona di maemong a matee le tša mehlobo ye mengwe. Tshekaseko ye e tlo thuša gape setšhaba ka kakaretšo gore se be le temogo ka ga tswalano ya dikošatšhaba le direto. Sebopego sa dikošatšhaba se laetša peakanyo ya bothakga le kamogelego setšhabeng. Ke karolwana yeo e hlatswago pelo gammogo le go tliša lethabo bophelong bja motheeletši ka ge di kgona go anega, go kgala, go ruta gammogo le

tše dingwe tše bohlokwa bophelong bja motho. Ka go realo, tšhomišo ya tšona e hlola šebešebe maphelong a batho bao di ba hloletšwego. Di rwele bobotse le bothakga tše di felago di tsošološa moya wa motho go mo lemoša ka ga botšo bja gagwe, gore a kgone go itemoga le go itokišetša bokamoso a na le boithekgo bja setšo sa gagwe.

Sebopego sa dikošatšhaba ke manka a botaki a taetšo le peakanyo ya maswao ka bothakga (Welleck le Warren, 1949). Tshekaseko ya ditšo tša batho e laetša dikošatšhaba e le motheo wa sebopego le mohola setšhabeng (BoRzeszutek, 2012). Dikoša di latela sebopego se se itšego seo se nago le molotšana le mohlodi, go ya ka bothakga le maikutlo a sereti goba seopedi (Rabothata, 1991).

UNISA-AFL4803 (2011) le Mothata (1991) ba kwana ka tlhalošo ya sebopego sa dikošatšhaba ka ge dinyakišišong tša bona ba lebeletše tshekaseko ya tšona. Go ya ka bona, sebopego ke peakanyo ya dikarolwana tša dikošatšhaba ye e laetšago kamogelo ya tšona setšhabeng yeo e nolofatšago le tshekaseko ya tšona. Ditlhalošo tše di filwego di laetša gore sebopego ke karolwana ye bohlokwa ya dikošatšhaba. Le ge go tsebega gore ga di na bahlami, bothakga bja tlhago ke gore selo se sengwe le se sengwe, se phela goba se sa phele, se hlolega le sebopego sa sona. Ke ka fao bangwadi ba bjale ba kgonago go sekaseka sebopego sa dikošatšhaba gomme ba lemoga le go dumelelana gore dikošatšhaba di latela dikokwane tša tshekaseko ya direto.

Koša ke nnete gore e latela sebopego se se itšego, go laetša molodi le mohlodi go ya ka dinyakwa tša motšweletši (Rabothata, 1991). Go itaetša gore koša ka mehla e etetšana le mmimo, ebile e na le sebopego seo se kago sekasekwa. Guma (1967) tlhalošong ya gagwe o bona mmimo, koša le theto di na le nyalelano ebile di gata ka mošito o tee, le ge e le gore koša e a opelwa le gona e latelwa ke dika tše di itšego tša mmele go swana le go opa diatla, diletšo le mokibo wa maoto. Temogong ya gagwe ge a hlaloša go ya pele Guma (1967), o bolela ge dikošatšhaba di na le mošito wa go tsenelela wo o romelago moya wa lethabo go motheeletši, moo o kago bona le mokgalabje wa sekoka a laetša kgahlego ka go šikinya hlogo leboelela, e le ge a gokwa ke mošito le mohlodi wa koša.

Sebopego sa dikošatšhaba se tla sekasekwa go lebeletšwe dikarolwana tše tharo, e lego; sebopegontle, sebopegogare le sebopego sa tlhabošontšu.

5.2 SEBOPEGONTLE

Sebopegontle ke karolwana ya sereto goba košana yeo go yona go bago le dika tšeo di bonwago ka mahlo. Sona se bonala ge koša e ngwadilwe letlakaleng bjalo ka ge go dirwa matšatšing a sehono, leano e le gona go di lota sešegong sa puku. Sebopegontle se lemogwa ka ditemana, methaladi, merumokwano gammogo le mantšu ao a beakantšwego ka boikgetho go goga šedi ya mmadi (Masekoameng le Mothapo, 2017). Bongwadi bja theto le koša ke bjona bo fago tlhohleletšo ya gore sebopegontle sa dikošatšhaba se sekasekwe. Ka go le lengwe, sebopegontle se kgona go kwagala ditsebeng tša motheeletši ge seopedi se tla be se tšweletša koša goba sereto. Sebopegontle ke sona se rwelego bothakga le morethetho wo o gokago ditsebe tša batheeletši gore ba sekegele seopedi goba diopedi tsebe go kwa le go amogela molaetša wo o romelwago ditsebeng tša bona.

Polelo ya sebopegontle ke ya thwii, ye e rwelego molaetša wa pepeneneng wo o kwešišwago le ke motho yo e sego wa mohlobo wa Basotho ba Leboa, fela a na le tsebonyana ya polelo ya gona (Mabitsela 2005). Go tlaleletša tlhalošo yeo e tšweleditšwego ka godimo, go thwe sebopegontle se mabapi le ponagalontle ya theto ye e šomago ka molaetša wa pepeneneng, wo o kwešišwago ke mang le mang (Milubi, 1997).

Sebopegontle go dikošatšhaba se laolwa ke tšhomišo ya dika tša pepeneneng tša tshekaseko. Milubi (1997), o laeditše dika tšeo di latelago mabapi le sebopegontle; ditemana, poeletšofoko, poeletšotumanoši, poeletšotumammogo, morumokwano, tlogelo le karogano. Dika tšeo di tšweleditšwego di humanwa le go dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, fela di hlophilwe mahlakoreng a mane, e lego: Poeletšo (mantšu, methaladi, dikafoko, ditlhaka, ditemana), karogano, morumokwano (phetšo, gare, putla, thomi), le tlogelo.

5.2.1 Poeletšo

Poeletšo ke tsela ye nngwe ya mathakga a theto, dikošanatheto, ga ešita le dinonwanekošana tša sekolo sa borakgolokhukhu (BoMaibelo, 1991). Tihalošong ya gagwe ya poeletšo, Maduane (2000:06) o re: “Poeletšo ke sebetša se segolo sa seretotumišo. Yona e tšwelela ka ditlhaka, medumo, mantšu, mafokwana le methaladi. Go thekga seo, Baldick (2008) o amantšha poeletšo le dika tše mmalwa; e lego poeletšo ya modumo, lentšu, lefoko, goba mmolelwana wo o itšego. Ge a lebeletše bohlokwa bja poeletšo, Lebaka (2014b) o bona poeletšo bjalo ka sebetša seo ka sona diopedi di kgonago go gatelela le go tšweletša molaetšamogolo wa koša go batheeletši. BoMaibelo (1991) ba hlaloša poeletšo go ba tsela ye nngwe ya mathakga a theto, dikošanatheto, ga ešita le dinonwanekošana tša sekolo sa borakgolokhukhu.

Poeletšo ke setlabelo seo se kgonthišišago gore molaetša wa dikošatšhaba ge o romelwa bathong o kokotelwa dikgopolong tša bona gore ge ba kwele ba se ke ba lebala, kanegelo e mele megopolong ya bona. Ka mehla mo go bago le poeletšo kanegelong, go ba le mošito le molodi tšeo di gokago ditsebe tša batheeletši gore ba ipshine ka setšweletšwa. Seo ke taetšo ya gore karolwana yeo ya tšweletšo e ka se lebalege gabonolo, ka go realo, le molaetša wa gona o tla mela ditsebeng tša batheeletši.

5.2.1.1 Poeletšothalo

Poeletšothalo ke mohuta wa poeletšo yeo e bonalago ge mothaladi wo o itšego o boeletšwa kgafetšakgafetša go feta ye mengwe seretong goba košeng (Maduane, 2000). Tihalošong ya gagwe mabapi le poeletšothalo, Baldick (2008) o re e tšwelela ge mothaladi, sehlopha sa methaladi goba sekafoko se boeletšwa kgafetšakgafetša seretong, kudu mafelelong a mothaladi. Poeletšo e ka ba ka sebopego se setee goba ka go nyalelana ga polelo. Košana ye e latelago ke mohlala wa košana ya kuruetšo ye e hlatselago poeletšothalo. Poeletšothalo ke setlabelo se sebohlokwa sa dikuruetšo ka ge ka moka dikuruetšo di ithekgile godimo ga yona. Lebaka ke gore ga go šomišwe mantšu a mantši ka ge go opelelwa ngwana yo a se šego a kwešiša polelo, se segolo ke gore go be le molotšana wo mobosana, wa boletšana wa poeletšo. Ge molotšana wo o tsena ditsebeng tša motheeletši, yo ka nako yeo e lego

lesea, o ba le mohlodi wa go lepološa mmele gore ngwana a tlelwe ke borokwana bjo bobosana ka ponyo ya leihlo.

Nana nanana,
Nana robala,
Bommago ga ba gona,
Ba ile mašemong.
Nana nanana,
Ba tla tla le eng?
Ba tla le magapu.
Nana nanana.

Mothaladi wa “**nana nanana**” o tšwelela ga mmalwa košaneng moo o bilego o itaetša go ba mathomong a temana go tšweletša kgopolo ye mpsha, e le taetšo ya poeletšo ya mothaladi. Mohuta wo wa poeletšo ke wona o rwelego molaetšamogolo wa košana ka ge o kwagala o le boletšana ebile o thoba matswalo ge o tsena ditsebeng tša motheeletši. Lesea le rapeletšwa gore le homole ka ge mmalona a ile go le selela. Košana ye e kgona go robotša ngwana ka ge baopedi gantši e eba basetsana goba basadi bao ba e tšweletšago ka mantšwana a masese a go hloka lekgohlo gore lesea le se šitišwe go robala. Ka mantšu a banna, dikuruetšo ga di šome ka tshwanelo ka ge mantšu a bona a le makgwakgwa fao a kago fetša a hloba ngwana boroko sebakeng sa gore a mo robotše.

Mohlala wo mongwe wa poeletšothalo o bonagala setsopolweng sa koša ya lerato, yeo e bitšwago ‘**Jo, nna, lerato!**’.

Jo, nna, lerato! (*Mohlabeletši*)
Jo, nna, lerato! (*Bagobedi*)
Jo, nna, lerato!
Jo, nna, lerato!
Jo, nna, lerato la ngwanenyana!

Košeng ye, seopedi se boeletša mothaladi wa ‘Jo, nna, lerato!’ bjalo ka sešupo sa kgatelelo ya molaetša yeo e thekgwago ke leswao la makalo. Se se šupa gore seopedi se be se loša kgarebe yeo e rilego ge e amogela tošo ya sona sa kwa se sa kgolwe, sa tlala lethabo leo le tswakilwego ka makalo ya ge a kgonne go fihlelela tumo ya gagwe. Ke setlwaedi sa setšo sa bathobaso go lemoša batho ka maemo afe goba afe ao motho a ikhumanago a le go ona ka mokgwa wa koša. E ka ba maikutlo a bohloko, a lethabo, a makalo goba a phahlošo; a swanetše go fihla ditsebeng tša batho, ka ge

mmolelwana wa setšo o bolela go re 'motho ke motho ka batho', le gona 'monamolomo o na le malome'agwe'. Bophelo bja setšo ga bo na sephiri, ebile ga bo na kgatelelo ya monagano, ka ge se sengwe le se sengwe se motho a se dirago batho ba swanetše go se tseba gore ge go nyakega tlhakodišo ba be gona, goba go nyakega dithorišo ba itie dikati le mekgolokwane. Seopedi se ipiletša go batheeletši gore ba thabe le sona ka ge se humane lerato.

5.2.1.2 Poeletšotemana

Poeletšotemana ke poeletšo ya sehlopha sa methaladi mo thetong. Poeletšo e ka ba ya thwii goba ya go nyaka go swana (Baldick, 2008).

Košana yeo e latelago ya '**Kuruwee! Kuruwee!** e na le taetšo ya poeletšotemana.

Kuruwee! Kuruwee!
Monkane wa gago ke yola!
Monkane wa gago ke yola!

Kuruwee! Kuruwee!
Borakgadi'ago ke bale!
Borakgadi'ago ke bale!

Kuruwee! Kuruwee!
Bana beno ke bale!

Koša ye ge e opelwa, ga go kwagale peakanyo ya ditemana, fela go kwagala molokoloko wa ditaba tšeo di romelwago tsebeng ya motheeletši. Ge e ngwadilwe, ya tsitsinkelwa, ke gona fao e laetšago go ba le ditemana tše tharo tšeo di beakantšwego ka go latelana ga methaladi. Go ba le taetšo ya gore ditemana ka moka di thoma ka mothaladi wa '**Kuruwee! Kuruwee!**'. Dikgopolo tšeo di lego ditemaneng ga di swane, fela di a nyalelana, le gona di kgona go fa motheeletši phahlošo ya gore košana e ka arolwa ka ditemana go tšwa lehlakoreng la poeletšo.

Kgopolong ya pele ke ya gore ngwana o laetšwa gore 'monkane ke yola'; ya bobedi e bolela go re 'borakgadiago ke bale' mola ya mafelelo e lego ya boraro, e tšweletša kgopolo ya gore 'bana beno ke bale'. Ka fao, re ka fetša ka go re košana ye e na le ditemana tše tharo. Go tšwa go košana ye re ka lemoga gore koša ya setšo ga e be le morero o tee fela bophelong bja motheeletši. Košana ya 'Kuruwee! Kuruwee!', moreromogolo wa yona ke go homotša le go robotša ngwana, mola ka go le lengwe

e ruta ngwana ka ga meloko le metswalle ya gagwe. Re kwa ge go thwe 'monkane', 'borakgadi' le 'bana beno', gore ngwana a gole a tseba gore motho ge a phela go na le meloko ya go fapana yeo e mo dikaneditšego.

Dikoša le direto tša setšo, ga di na magomo goba peakanyo ye e itšego ya mellwane ya tšweletšo. Moopedi goba moreti a ka tšweletša mmolelwana wa gagwe go fihla mo a kgotsotalago kante le pelaelo ya nako goba ditšhitišo tšeo di itšego. Moopedi a ka šomiša modungwana wa '**Kuruwee! Kuruwee!**' fela ntle le go lokela mantšu a mangwe ao a tšweletšego košeng. Go a mangwe mabaka, moopedi a ka lokologa a šomiša mantšu a gagwe go ya ka mo a ratago, gore a fihlelele kgahlego ya ngwana. Moopedi o laolwa ke mabaka ao a ikhwetšago a le go ona ka nako ya tšweletšo gore a ka romela molaetša ofe go motheeletši wa gagwe. Ke seo ka setlwaedi sa setšo sa bathobaso go thwego ke tokologo ya polelo.

Go ka lebelelwa gape setsopolwa se se latelago sa koša ya mošomo. Koša ye e ka opelwa ke motho o tee goba letšema la basetsana ge ba šila mabele, bjalo ka mohlala wa poeletšo ya ditemana:

Ge re šila lwaleng,
Ge re šila lwaleng,
Re re hwaa! Re re hwaa!
Re re hwaa! Re re hwaa!

Ge re šila lwaleng,
Ge re šila lwaleng,
Re re hwaa! Re re hwaa!
Re re hwaa! Re re hwaa!

Go tšwa go košana yeo e laeditšwego ka godimo ya '**Ge re šila lwaleng**', go bonala mongwadi a latetše sebopego sa poeletšo ya ditemana. Temana ya pele e bonala kgopolo ya yona e tšwelela le go temana ya bobedi, fao di swanago go felelela le ka mantšu. Gona fao go laeditšwe poeletšo ya ditemana yeo e bonwago ka mahlo ge e balwa, e lego se sengwe sa ditlabele tše bohlokwa sebopegong sa dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa. Mongwadi o latetše mokgwa wa go kgaogantšha dikgopolo ge a ngwala, fela ga go be le temošo ya seo ge e opelwa ka ge go opela e le polelo ya lebelwana ye e lokologilego ya go boeletšwa kgafetšakgafetša.

5.2.1.3 Poeletšomodumo

Poeletšomodumo ke karolo ya koša yeo go yona go tšwelelago poeletšo ya medumo ge e kwagala ditsebeng tša motheeletši goba ditlhaka ge di tla be di bonwa ke babadi ba košana ge e tšweleditšwe ka mokgwa wa go ngwala. Poeletšomodumo ke karolwana yeo go yona ditumammogo goba ditumanoši di ipoeletšago go mothalotheto o tee goba go feta, go tšweletša modumo wo o itšego (Pretorius, 1982). Yona e arotšwe ka diripa tše pedi; e lego poeletšotumanoši le poeletšotumammogo.

5.2.1.3.1 Poeletšotumanoši

Poeletšotumanoši ke mokgwa wa go bušeletša tumanoši ye e itšego kgafetšakgafetša, molodi wa yona wa ba motsefiša wa mabonwa ditsebeng tša motheeletši goba lelemeng la mmadi (BoMaibelo, 1991). Go hlatsela se, Barnet (1964) o hlaloša poeletšotumanoši bjalo ka poeletšo ya tumanoši e tee kgafetšakgafetša lefokong le ge e farafarilwe ke ditumammogo tša go swana goba go fapana.

Poeletšotumanoši e tšwelela ge go boeletšwa tumanoši ya mohuta o tee go mantšu a mabedi goba go feta mothalading wa sereto, go gatelela tlhalošo le nyalelano ya mantšu (Peck le Coyle, 2002). Mohlala o laetšwa go setsopolwa se se latelago sa košana ya '**Ba a šaena**', e lego yeo e opelwago mosakong. Go yona re lemoga ditumanoši tše pedi tšeo di boeleditšwego gantši, e lego tšeo di rwelego modumomogolo wa koša. Go bonala tumanoši ya 'a' le ya 'e', tšeo di nabilego le methaladi ya koša go tloga mothalading wa pele go fihla go wa mafelelo. Tšona di dira gore poeletšo yeo e bonagalago le go kwagala košeng e be le mohlodi, e goke le go kgahla ditsebe tša motheeletši.

Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena, owelele!
Ba šaena ka difakene,
Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena, ga ba di reke.
Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena, ba a šaena, ba a šaena.

Mohlala wo mongwe o tšwa košeng ya dikuruetšo ya 'Nana nanana, Go yona go bonala poeletšo ya tumanoši 'a' yeo e tšwelelago methalading ka moka ya setsopolwa sa košana. Poeletšotumanoši e tliša matsikinyane ditsebeng tša motheeletši ka ge go

kwagala mohlodi wa modumo wo boletšana ka ge ditumanoši di se na lekgohlo ge di bitšwa, ka go realo, mo di lego gona go ba le modumo wo go thoba pelo, kudu go dikuruetšo.

5.2.1.3.2 Poeletšotumammogo

Ke karolwana ya sebopego yeo go yona modumo wa tumammogo ye e itšego o tšwelelago kgafetšakgafetša mothalading, kudu mantšung ao a bapaganego goba go ralala le temana. Poeletšotumammogo e tliša mohlodi le mošito košeng (Baldick, 2008). Go ya ka Peck le Coyle (2002), poeletšotumammogo ke poeletšo ya tumammogo e tee yeo e tšwelelago mathomong a mantšu a mabedi goba go feta ao a bapaganego mothalothetong, go gatelela tlhalošo. Setsopolwa seo se latelago se tšwa košaneng ya go kuruetša ngwana.

Ka ipele~~ge~~*la lehlaka*,
*Lehlaka le le sa l*lego,
Le lla ka mohla' *pu*la,
Mohla' *pu*la *le* diphefo.

Setsopolwa se se filwego, go sona go boeeditšwe modumo wa tumammogo ya “l” wo o tšwelelago ka bontši methalading ka moka ya temana. Bohlokwa bja se ke gore koša e ba le modumo wo mobose wo o tšweletšago mošito. Koša ge e na le mošito e kgona go tsenelela pelong yeo e robegilego, ya e thoba le go bea maikutlo madulong a maleba. E kgona le go romela molaetša wa go se lebalege ditsebeng tša motheeletši ka lebaka la modumo wo mobose wo o felago o selaganya tsebeng ya motheeletši. Re ka re modumo le mošito košeng ke pheko yeo bangwe ba ka rego ke selebatša-mašwana.

Mohlala wo mongwe wa poeletšotumammogo o hwetšwa setsopolweng sa koša ye e latelago:

Owee! **T**sedi,
Owee! **T**sedi **w**ee **t**see!
Owe! **T**sedi **w**ee **t**see!
Owee! **T**sedi e tšwa le Makgowa,
Na e tšwile mangangamewete.

Ke mohuta wa koša ya go opelwa komeng ya basadi. Go bonala poeletšo ya tumammogo ya ‘ts’ le sekatumanoši sa ‘w’ tšeo bobedi di bonalago methalading ka moka ya setsopolwa.

Setsopolwa se se latelago se tšwa go sereto sa 'Maru' sa J. Lephaka. Sona se laetša poeletšotumammogo ya 'p' le 'g'.

Ke se**pipimpi** se**pipamolomo** 'pi!
Se **pipile** mmakwele seremong
Ke yena mmamo**gedi**' a mo**gege** ke a **gega**.

5.2.1.3.3 Poeletšokgoeletšo

Poeletšokgoeletšo ke karolwana yeo e fago tlhohleletšo ya botšeakarolo go bagobedi le batheeletši ba koša gore ba kgone go sepela ka mošito o tee le mohlabeletši ka nako ya tšweletšo. E tliša moya wa lethabo go batheeletši, gammogo le go yena moopedi ka ge a hwetša thekgo go tšwa go bagobedi le batheeletši. Seo e ba taetšo ya gore batheeletši ba mo fa tsebe, ba a mo kwa ebile ba a mo thekga. Poeletšokgoeletšo e tla bjalo ka karabo ya seo moopedi a tla bego a se romela go batheeletši ka gore e latela lefoko le lengwe le le lengwe leo moopedi a tla bego a le tšweleditše.

Mohlala wa poeletšokgoeletšo o humanwa setsopolweng se se latelago sa koša ya go opelwa ke bana ge ba raloka mosegare goba ba le maetišong. Go bonala poeletšo ya kgoeletšo ya, '**Hai!**' morago ga mothaladi wo mongwe le wo mongwe wa koša.

Bašemanyana ba Rakgorobela,
Hai!
Ke ba hweditše ba eja mokopu,
Hai!
Ba re ba ntlhaba.
Hai!
Ka phema ka dula.

Poeletšo ya kgoeletšo e tšwelela le setsopolweng se se latelago sa koša ya koma ya basadi. Yona e laetša kgoeletšo ya '**Ahee! Ahee!**'

Ntšnantšana ka diforosela, ijo banna!
Ahee! Ahee!
Ka diforosela ka tsena ka tlapa, ijo banna!
Ahee! Ahee!
Ka tsena ka tlapatlapa le moribo, ijo banna!
Ahee! Ahee!
Tlapa le moribo ka le ribolla, ijo banna!

Ahee! Ahee!

Ka le ribolla ka tsena ntlong, ijo banna!

Ahee! Ahee!

Košeng ya dinaka, ka ge go sa šomišwe mantšu nakong ye ntši, kgoeletšo e kwagala ka tlhabeletšo ya malokwane mathomong a koša ge a re: 'Heriaa!', mola maleloko a mo araba ka go re 'Ho!', go tloga fao tlhabeletšo e šala le dinaka tšeo di tla bego di letšwa ke batšeakarolo, di amogetšana ka molodi. Gona fao babogedi ba tla be ba ikarabela ka mehlakelo le megobo ya go hlohleletša botšweletši.

5.2.2 Morumokwano

Morumokwano ke poeletšo yeo e ithekgilego ka medumo, mantšu goba dikafoko tšeo di swanago gomme di hwetšwa lefelong le tee goba mafelong a go fapana methalading, kudu ya go latelana. Morumokwano o ka tšwelela mafelelong, gare, goba mathomong a methaladi; ka go realo, go ba le mehuta ya go fapana ya merumokwano bjalo ka karolwana ya poeletšo. Morumokwano ke mothopo wa theto ya sonete ye e beakantšwego ka boomo ka ge o ithekgile ka bongwadi go feta polelo ya molomo. Sonete ke mohuta wa direto tša maadingwa go tšwa mehlobong ya Maisemane le Matareana. Go dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, morumokwano o kwagala ka mošito, ga o bonwe ka mahlo bjalo ka ditšweletšwa tša disonete tša mehlobo ya Matareana le Maisemane. Le ge morumokwano o ka humanega go dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, o swamela ka gare ga mehuta ye mengwe ya poeletšo.

Yeo e latelago mehlala ya dikoša e hlatsela go ba gona ga morumokwano go dikošatšhaba ge fela di le maemong a bongwadi.

5.2.2.1 Poeletšopotlanyi

Poeletšopotlanyi ke poeletšo ya sekafoko goba lentšu leo le lego mafelelong a mothaladi wa ka godimo le bonagala gape mathomong a mothaladi wa go latela. Ke poeletšopotlanyi ka ge e putla go tšwa letsogong la go ja mothalading wa ka godimo, go ya letsogong la ngele mothalading wa go latela. Poeletšopotlanyi e ka lemogwa go košana ye e latelago ya go opelwa ke bana ge ba le maetišong, ba thabetše go bona dinaledi di benya marung.

Naledi yela ya **marumerume**,
Rumelela fase re yo nwa meetse,
Meetse ga a gona, a nwelwe ke **Kgaupe**,
Kgaupe ga ke mo rate, ke rata Mašilwane,
Mašilwane wee, bašemane ba kae?

Mothaladi wa bobedi o felelela ka '**meetse**', mola wa boraro o thoma ka '**meetse**'. Poeletšo yeo e bonagala bjalo go methaladi ka moka go fihla ka wa mafelelo. Methaladi ka moka e laolwa ke molawana wa poeletšopotlanyi wo o tlogago letsogong la go ja wa putlela letsogong la ngele.

Mohlala wo mongwe o bonagala setsopolweng se se latelago go tšwa go nonwanekošana ya 'Mašilwane', yeo go yona poeletšo ya dikafoko e thekgilego košana go tloga mathomong go fihla mafelelong. Go košana ye, dikafoko di putlaganya go tšwa mafelelong a mothaladi wa ka godimo go ya mathomong a mothaladi wa go latela. Mothaladi wa bobedi o felelela ka '**di yo fula**' mola wa go latela o thoma ka '**di yo fula**'. Gwa ba bjalo le go methaladi ya go latela fao sekafoko sa mafelelo sa mothaladi wa ka godimo se bago mathomong a mothaladi wa go latela.

Mašilwane, Mašilwane, ijo!
Mašilwane bulela di yo fula, ijo!
Di yo fula phulong ga maloba, ijo!
Ga maloba re hlwele re leleka, ijo!

5.2.2.2 Poeletšothomi

Poeletšothomi ke poeletšo ya tlhaka goba senoko, ye e tšwelelago mathomong a methaladi ya go latelana ye mebedi goba go feta. Setsopolwa se se latelago se tšwa košeng ya malopo gomme se fa bohlatse bja poeletšothomi.

Re a tloga re boela gae,
 ↓
Re boela gae.
 ↓
Re ile go hwetša bomakgolo.

Go tšwelela poeletšo ya senoko sa '**Re**' mathomong a methaladi ye meraro ya go latelana. Seo se latelago setsopolwa se tšwa košeng ya madišong ya bašemane ge ba fana tlhohleletšo ya go ya madišong. Go yona go bonala poeletšothomi ya tumanoši ya '**a**'.

Mašia go diša,
 ↑
A bolaya noga,
 ↓
A e fa koko'agwe,
 ↑
A re ke mmutla

5.2.2.3 Poeletšotlhalošo ka mahlalošetšagotee goba maganetši

Mohuta wo wa poeletšo o hwetšagala go setsopolwana sa košana ye bana ba e opelago ge ba raloka maetišong.

1. Fase le godimo,
2. Golela fase, ke golele godimo.
3. Thinya **dikhuru**, ke thinye **matolo**.
4. Gata ka pela, ke gate gabedi,
5. Oba molala, ke go obelele,
6. *Tšea ka mabedi*, ke go *kitimiše*,
7. Phakiša kapela, ke go *lelekiše*

Maganetši ao a tšwelelago setsopolweng se a bonala mantšwaneng ao a thaletšwego mothalading wa mathomo, e lego '**fase**' le '**godimo**'.

Tšhomišo ya mahlalošetšagotee e laeditšwe mothalading wa boraro, fao go bolelwago ka '**dikhuru**' le '**matolo**' tšeo e lego mahlalošetšagotee a setho sa mmele. Mantšu a a šomišwa go šupa selo se setee eupša a fapana ka sebopego ka ge e le a dipolelosemmtwana tša Sesotho sa Leboa.

Mothalading wa boselela le wa bošupa go bonala mantšu goba dikafoko tšeo di latelago: **‘Tšea ka mabedi’**, **‘kitimiša’** le **‘lelekiša’**. Mantšu ao a tšweleditšwego a na le tlhalošo ye tee eupša a fapana ka pitšo le mongwalo. Mohuta wo wa poeletšo o tšwelela košeng ya bana ka ge go le bohlokwa gore bana ba ithute polelo ka go naba ga yona.

5.2.2.4 Poeletšontšu

Go ya ka Baldick (2008), poeletšontšu ke ge lentšu, sekafoko goba mothaladi o ipoeletša mo seretong. Go tlaleletša tlhalošo ye e filwego, boMaibelo (1991), ba laetša gore go na le ditsela tša go fapana tša poeletšo ya mantšu, e lego; poeletšo ya mantšwana a mabedi a mararo mothalading wa mathomo a bušeletša mothalading wa bobedi goba mantšwana a mabedi a mararo mothalading o tee ka go latelana.

Go tšwa seretong sa ‘Mogale wa Mmakola’, go tšwelela mmolelwana wo o rego:

‘Ka **gata** lefsika, ka **gata** kgwadi tša magala a go swana’.

Go boeleditšwe lentšwana **‘gata’** mothalading o tee. Motheeletši o kgona go lemoga kgatelelo le modumo wo mbose wa go goka theeletšo.

5.3. SEBOPEGOGARE

Sebopegogare sa dikošatšhaba ke tsela yeo ka yona go utwago molaetša košeng gammogo le go kgabiša polelo. Go šomišwa polelo yeo e sego ya pepeneneng, yeo e ithekgilego ka dikapolelo le dikarolwana tše dingwe tša go thakgafatša polelo bjalo ka dika, diema le dibokantšu. Dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, bjalo ka theto, di ithekgile le go matlafatšwa ka polelo yeo e khutilego. Tšweletšong ya sebopegogare, go tla lebelelwa kudu tshwantšhokgopolo le mebolelwana ye mengwe ya boikgetho ye e nyakago go hlalošwa go tsenelela. Tshwantšhokgopolo e akaretša dilo ka moka tša go bonagala, ditiro le dikwi ka gare ga theto, le tšhomišo ya dikapolelo, go swana le tshwantšhanyo le papišo (Peck le Coyle, 2002). Tšhomišo ya dikapolelo e bea polelo maamong a godimo ge e bapetšwa le polelo ya pepeneneng, ka ge ka yona sereti se gatelela tlhalošo le bohlokwa bja molaetša ka thekgo ya tshwantšhišo le tshwantšhanyo. Go mohuta wo wa sebopego, motheeletši goba mmadi o kgona go lemoga bothakga le bobotse bja polelo.

Dikapolelo di rwele bobotse bja polelo gammogo le boikgantšho bja batho bao e lego baboledi ba polelo yeo ba setlogo (Mabitsela, 2005). Tshwantšhokgopolo e mabapi le tlhalošo ya go khuta ye e tseneletšego e lego go dikoša tša bana, tša digotlane gammogo le tša dikuruetšo (Milubi, 1997). Tshwantšhokgopolo ke mokgwa wo moreti a dirago gore mmadi a kgone go bona selo seo se retwago ka leihlo la moya. Ka tirišo ya tshwantšhokgopolo moreti o kgona go goga šedi ya mmadi gore a be le kgahlego go seo se retwago (boMasekwameng, 2017). Tshwantšhokgopolo ke seswantšho seo se tšwelelago mogopolong wa mmadi wa sereto e le go bopa tlhalošo le kwešišo ya seo theto e lego mabapi le sona (Rabothata, 1991).

Go ya ka tšweletšo ya molaetša, Barnet (1964) o re dikapolelo ga di tšweletše molaetša thwii, di bolela taba ye e itšego sebakeng sa ye nngwe. Se se bolela go re molaetša o khutile ka gare ga mebolelwana ye e sa tlwaelegago ya polelo. Tshwantšhokgopolo e tšweletša molaetša ka mokgwa wa go bapetša dilo le go laetša tswalano ya tšona go ya ka dika tšeo di sepelelanago go tšona, kudu go batho bao ba bolelago polelo ye e lego ya bona ya setlogo (Webster, 1997).

Dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa di na le taetšo ya sebopegogare ka ge di na le dika, diema, dikapolelo le mebolelwana ya boikgetho. Tšona di uta tlhalošo gore motheeletši a kgone go raloka ka mabjoko go fatolla tlhalošo gore a hwetše molaetša wo o iphihlilego košeng. Seo se thuša gore motheeletši a gate ka mošito o tee le koša gore a tsenelele go yona, a sekaseke karolwana goba modungwana wo mongwe le wo mongwe gore a nyalantšhe koša le maitemogelo a bophelo.

Dikapolelo tšeo di tlogo sekasekwa tlhalošong ya tshwantšhokgopolo ke; mothofatšo, tshwantšhišo, tshwantšhanyo, kgegeo, sekai le pheteletšo.

5.3.1 Sekai

Ke mohuta wa sekapolelo seo go sona selo se sengwe se šomišwago go emela se sengwe, (boMasekoameng, 2017). Koša ye e latelago e opelwa ke dihlophana tša basetsana morago ga go ba mmogo dipapading goba diphenkgišanong tša dikoša. Ke setlwaedi le setšo sa Basotho ba Leboa gore ge e le mafelelong a beke, ka pitšo ya mošate goba ka nako ya maikhutšo a mešomo, go be le diphadišano tša dikoša go tloša bodutu. Gona fao ge swahlana e swara, baeng ba itokišetša go boela gae, ke gona mo go opelwago košana ye e latelago ya taelano.

Banyana ba gešo re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?
Ba **kgara tša methophitho** re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?

Mothaladi wa boraro **“Ba kgara tša methophitho re a tloga”**, ka polelothwii e re basetsana ba na le dikgara tša go thapa tša dipatso. Ka mokgwa wa sekapolelo sa ‘sekai’, e lego yona polelo ya go khuta. Mmolelwana wo o kaya gore ba gotše, ba ka lošwa ke bašemane ka ge ba na le matswele a magolo a go kgona go goka masogana. Ka go realo, ba tšhošetša le go kaela baphenkgišane ba bona gore ge bona ba ka sepela, ga go sa tlo ba bose lefelong leo ka ge le babogedi ba tlo tloga. Ke taetšo ya boitshepo le boikgantšho kudu ge batho ba hlakane le dithaka tša bona.

Setsopolwa se se latelago se tšwa košeng ya mmapadi goba maetišong ge diopedi di laelana morago ga phenkgišano goba go tlošana bodutu.

Wa le bona le subetše,
Mamokgona tša batho.
Bangwe banna ke dilege,
Mamokgona tša batho.
Bangwe ba phapha ka selepe,
Mamokgona tša batho.

Mothaladi wa pele o re **‘mamokgona tša batho’**. Ke polelo ya go khuta yeo e lebišitšego go ‘mpheane’, e lego motho wa go rata ditaba tša batho. Mothalading wa botlhano re kwa go bolelwa ka banna go thwe **‘Bangwe ba phapha ka selepe’**. Ka polelothwii go thwe banna ba ka go kgebetlela ka selepe ba go bolaya. Ka polelo ye e khutilego e kaya gore banna ba bogale, ba kgala ka maatla ka ge ba sa nyake basadi ba go ba le mekgwa ye e sa lokago, go swana le go sepela bošego.

Košana ye nngwe ya go laetša sekai ke yeo e opelwago ke masogana ge a iketlile a le madileng a ntšha maikutlo a ona mabapi le makgarebe. Ona a kwa bohloko ge dikgopelo tša ona tša marato di sa amogelwe ke makgarebe. Yona e re:

Mosadi ge a nkgana,
Ke tla mo romela tokološi.
Ya maboya!
Ke tla mo romela tokološi.
Ya sekhomo!
Ke tla mo romela tokološi.

Ka polelo ye e khutilego, seopedi se šomiša lentšu le **'tokološi'** go kaya senyama. Go itaetša gore o tla swara mosetsana yo a mo ganago ka pelo gore a se be le dilo tše dibotse goba a se be le lesogana leo le mo lošago go fihlela a kwana le ditaba tša gagwe tša marato. Ka polelothwii go bolelwa ka phoofotšwana ya go tšhoša yeo go kgolwago gore e gona le ge e sa ka ya bonwa, yeo go kwalago gore e šomišwa ke baloi go tlišetša batho madimabe goba senyama gore bophelo bja bona bo galake.

5.3.2 Seka

Seka ke mmolelwana wo mokopana wo o rwelego molaetša wa go khuta.

Setsopolwa se se latelago se tšwa košeng ya go kodutla le go gegea bakwa ka go šomiša polelo yeo e utilwego ka gare ga dika. Koša ye e ka lebišwa go basetsana goba basadi bao ba ratago go ipea kgole mabakeng a mešomo ya lapa goba ya setšhaba. Gantši o hwetša mo ba dulago go sa hlweka goba le bana ba bona ba le makgapha ba sa kgahliše.

A re ye nokeng,
O tla mpona **nala di a rotha**.
A re ye kgonyeng,
O tla mpona nala di a rotha.
A re ye go jeng,
Go tlotlometša ke go fetša lekako!

Mothaladi wa bobedi (2) wa **“O tla mpona nala di a rotha”**, o ithekgile godimo ga seka sa **“Go rotha dinala”**. Ka polelothwii go bolelwa gore dinala di a lekelela le go rothela fase, e le go feteletša boleta bja tšona ka ge beng ba tšona ba sa di fe maatla a go šoma. Ka mokgwa wa seka *‘go rotha dinala’*, ke taetšo ya gore motho o a tšwafa, ga a rate go šoma. Ge e tšwela pele, e hlaloša gore le ge motho wa gona a ka gana go šoma, ge go etla dijong o thopa sefoka, e le gore dinala tša gagwe di ba le maatla a go ngwatha diyamaleng etšwe a sa di šomele.

Bohlatse bjo bongwe bo hwetšagala setsopolweng sa košana ya bana ya go raloka. Yona e opelwa ke basetsana ge ba raloka ka leano la go gegeana le go kodutlana, e le ge ba hwelana mona ka ge ba baka bobotse. Yona e re:

1. Helewee!
2. Kua Mogalakwena,
3. Go na le ketele,
4. Ya mapotepote,
5. Raisibe wešo,
6. Ka re ke mmitša,
7. **A mpha sephoto,**

8. Ke yo se fa mang?

Mothaladi wa bošupa wa “**A mpha sephoto**” o ithekgile godimo ga seka sa ‘Go fa sephoto’. Ka polelothwii seka se se bolela go re motho o fiwa sephoto e lego bokamorago bja hlogo, e le taetšo ya gore go na le seo a se amogelago go tšwa go motho yo mongwe. Ka polelo ye e iphihlilego, mmolelwana wo o bolela go re motho o fura lela yo mongwe ka tsela ya go se nyake go mo theeletša ge a bolela goba gona go se be le nako ya gagwe.

5.3.3 Sekapolelo sa tshwantšhanyo

Ke sekapolelo sa go swantšha selo se le sela go ya ka moo di swanago ka dintlha goba dikasemelo tše di itšeng. Sona se lemogega gabosele ka mantšwana a; bjalo ka; boka; nke ke; nkego ke; o ka re ke; mo nkego ke, (boMaibelo, 1991). Ke sekapolelo seo selo se sengwe se hlalošwago ka dika tša se sengwe (Peck le Coyle, 2008). Fowler (1973), o bona tshwantšhanyo bjalo ka tsela ya go hlaloša selo goba tiragalo ka go e tswalanya le ye nngwe yeo e sa swanago eupša e nyalelanago le yona ka dika tše di itšego. Tshwantšhanyo e tšwelela ge lentšu goba mmolelwana o tšea selo se se itšego wa se fa maemo goba dika tša se sengwe, go leka go laetša tswalano go dilo tše tše pedi (Webster, 1997). Setsopolwa seo se latelago se laetša tšhomišo ya tshwantšhanyo yeo e tlogo ka lebopi la ‘e re ke...’ e le taetšo ya gore selo se swantšhwa le se sengwe.

1. Rago la mosadi,
2. Le boleta bjang,
3. **E re ke** tamati.
4. Helewee!
5. E re ke tamati batho!

6. Rago la monna,
7. Le bothata bjang,
8. **E re ke** setena,
9. Helewee!
10. E re ke setena batho!

Go tloga go temana ya mathomo mothalading wa pele go fihla go wa boraro; le go temana ya bobedi mothalading wa botshelela go fihla go wa bošeswai, go tšwelela tshwantšhanyo. Go swantšhwa ‘lerago la mosadi le tamati’ ka ge go ukangwa gore le

bolela go swana le seenywa sa tamati, mola lerago la monna le swantšhwa le bothata bja setena. Go šomišitšwe lebopi la 'e re ke' e lego la tshwantšhanyo.

5.3.4 Sekapolelo sa tshwantšhišo /Papišo

Sekapolelo sa tshwantšhišo se bapiša selo se le sela go ya ka fao di swanago ka gona. Se bapiša dilo thwii ka go re se ke sela (boMaibelo, 1991). Tshwantšhišo ke sekapolelo sa mabapi le go swantšha dilo ka tšhomišo ya lebopi la 'ke' go swantšhwa dilo tše pedi tšeo di nago le dika tša go nyalelana kudu (Peck le Coyle, 2002). Setsopolwana se se latelago se tšwa košeng ya go opelwa ke bana ge ba le mekgotheng ba itloša bodutu. Yona e na le taetšo ya papišo.

Nna ga ke je hlapi,
Hlapi ke noga,
Noga ya meetse,
Sehlare sa baloi.

Mothaladi wa bobedi o tšweletša papišo ya **hlapi** le **noga** ka go di tšea e le selo se setee ka ge bobedi di le diphoofolo tša maditonya tša go se be le maoto, tša go sepela ka go gagaba. Go šomišitšwe lebopi la 'ke' go tšweletša papišo.

Koša ye e latelago le yona e laetša papišo ka tsela ya go šomiša mantšu a mararo ao e lego mahlalošetšagotee etšwe a tšweleditšwe ka mokgwa wa papišo.

Šilang mabele,
Gamang dikgomo,
Letšatši le a phirima.
Bana ba swerwe ke **tlala,**
Ba swerwe ke **Ramatheka,**
Monna yo mosesane.

Košeng yeo e tšweleditšwego ka godimo, Ramatheka, monna yo mosesane le tlala di bolela ka selo se tee, e lego hlokego ya dijo mmeleng wa motho.

5.3.5 Mothofatšo

BoMaibelo (1991), ba re sekapolelo sa mothofatšo ke ge selo se se sa phelego goba e sego motho se bolwela mo nkego se a phela, gomme sa fiwa dika tša botho. Go tlaleletša tlhalošo ye e tšweleditšwego ka godimo, Barnet (1964) o hlaloša mothofatšo go ba sekapolelo seo go sona dika, dikwi goba dikgopolo tša botho di fiwago selo seo se sa phelego goba e sego motho. Diphoofolo le dilo tšeo di sa phelego di kgona go fiwa dika tša botho go tšweletša sekapolelo sa mothofatšo (Webster, 1997).

Setsopolwa se se latelago se tšwa košaneng ya kuruetšo yeo go yona go nago le taetšo ya mothofatšo.

Nka ipelegela lehlaka,
Lehlaka le le sa llogo,
Le lla ka mohla' pula.

Go setsopolwa se go kwagala seka sa bomotho sa '**go lla**' se fiwa lehlaka mola go tsebja gore motho ke yena yo a nago le seka sa go lla ge a thabile goba a kwešitšwe bohloko ke se sengwe. Ka košana ye moopedi o leka go tšhošetša ngwana gore o tla tšea lehlaka la ba maemong a gagwe ka ge a sa nyake go homola. Go ba le tshepo go moledi wa ngwana gore ge a mo tšhošeditše bjalo ngwana o tla homola a tšhaba go loba mohlokamedi.

Setsopolwana se sengwe sa taetšo ya mothofatšo ke sa košana ye bana ba e opelago ge ba raloka mokgotheng ba teba le go tula dikoko/dikgeru. Sona se re:

Nkoko, **etšwa**,
Ke tla **go bopulela ngwana**.
Nkoko, etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.

Lentšu le '**etšwa**' le lego mothalading wa mathomo, le tšwelela ge ngwana a tla be a boledišana le go kgopela nkoko gore e tšwele ntle ga lekgapetla a kgone go e ja. Ngwana ge a opela košana ye o ba le tshepho ya gore yena le nkoko ba a kwana, le gore e tla phetha ka moo a e laelago. Mothalading wa bobedi re kwa ngwana a re '**ke tla go bopulela ngwana**' a tshepiša gore ge nkoko e ka tšwa o tla e bopulela ngwana. Moopedi o feditše le monagano wa gagwe gore yena le nkoko ba a kwana ebile ba maemong a matee a bophelo, e lego a botho. Seka sa go ba le ngwana ke sa botho, mola re tseba gore dikoko ga di na bana.

5.3.6 Pheteletšo

Pheteletšo ke sekapolelo seo se hlalošago selo goba tiragalo go ba ye kgolo goba ye nnyane go feta ka tsela yeo e lego ka gona. Selo se a feteletšwa, leano e le go gatelela tlhalošo le gore motheeletši a gogege maikutlo gomme a kgahlege poledišanong. Pheteletšo ke mokgwa wa go hlaloša taba goba selo ka tsela ya go kgahliša le go goka šedi ya motheeletši (Fowler, 1973).

Setsopolwa se se latelago se tšwa košeng ya boipelaetšo bja bana ge ba sa swarwe gabotse ka malapeng ao ba godišwago go ona. Sona se tšweletša sekapolelo sa pheteletšo go gatelela tlhalošo go motheeletši.

Hotši, hotši, ba ra nna,
Ba ra nna le ngwanešo.
Mokwa ba ra nna,
Ba ra nna le ngwanešo.

Pheteletšo e tšwelela mothalading wa mathomo le wa boraro. Mothalading wa mathomo go kwagala moopedi a re yena le ngwanabo ba bitšwa '**hotši**' e lego kolobe, lebaka e le gore go thwe ba ja kudu. Ke pheteletšo ka gore motho le ge a ka ja kudu, a ka se je go swana le kolobe ka gore yona ge e eja e a phankgetša ya kgotla ka nko gwa šala go šilafetše gohle. Kolobe ke phoofolo ya go tsebega ka go ja kudu, ya robala ka gare ga ditšhila, ya dula e thankgetše ka maraga e se na bobono.

Bohlatse bjo bongwe bja sekapolelo sa pheteletšo bo tšweleditšwe košeng yeo e latelago ya boipelaetšo go ya ka maemo a bohloko ao naga ya Moletši e ilego ya ikhwetša e le go ona. Yona e re:

Ko Moletši dithabeng,
Ngwana o tswetšwe a bolela,
A re mme tate o kae?
Ba mo šupetša mabitleng.
Ka diphororo, ijo! x2

Ka diphororo pula e ka na.

Pheteletšo e tšwelela fao go thwego '**ngwana o tswetšwe a bolela**', e le gore e hlaloša ka fao naga e ilego ya itemogela mahu a banna ka bontši, badudi ba phela ba maketše moo e lego gore le bana ge ba bula mahlo la mathomo ba be ba kgona go lemoga gore botatagobona ba fedile mo motseng. Ke ka fao re kwago go thwe ngwana o tswetšwe a bolela a botšiša gore tatagwe o kae gomme a hwetša gore o hlokafetše. Taba ya go belegwa ga ngwana a bolela ke yona e feteletšago maemo a go hlokafala ga banna mo motseng, e le taetšo ya gore go tšhogile batho ka moka le ka masea mola go tsebega gore motho a ka se belegwe le go kgona go bolela.

5.4 SEBOPEGO SA TLHABOŠONTŠU

Tlhabošontšu ke karolo ye bohlokwa tšweletšong ya dikošatšhaba yeo e humanwago go mehuta ka moka ya diletšo le ya go se šomiše diletšo. Batheeletši ba bea šedi ya bona go sebopego sa tšweletšo le tlhalošo ya koša pele ba ka theeletša diletšo, (Nemapate, 1999). Go hlatsela sebopego sa tlhabošontšu, go šomišitšwe tshedimošo yeo e kgobokeditšwego go tšwa go pogelo, gomme gwa tsopolwa mehlala go ralala le mehuta ya dikošatšhaba, go sa lebelelwe fela mohuta wo o itšego.

5.4.1 Mošito

Mošito ke peakanyo le tshepetšo ya modumo wa koša. Ke karolwana yeo e tlišago bophelo košeng, go goka le gona go kgahla batheeletši. Go ba le mokibo goba morethetho pelong ya motheeletši, ka go realo, baopedi ba goka botšeakarolo go batheeletši ba bona. Mošito ke yona komatona ya dikošatšhaba fao go tšweletšo ya tše dingwe o humanago moopedi le motheeletši ba lebelela fela mošito go feta dika tše dingwe tša koša (Cuddon, 1977).

Mošito o bonwa bjalo ka moela wa mothaladi wo o tšwelelago ka lebelo goba ka go nanya, moo tlhabošo ya mantšu e lego yona e kgonago go bolela ge eba mošito o lebelong goba o a nanya (Peck le Coyle, 2002). Go tlaleletša mmolelwana wo o filwego ka godimo, mošito o ka tšwelela go moopelanoši goba go sehlopha sa diopedi ka thekgo goba kantle ga thekgo ya diletšo (Aning 1973).

Dika tša tlhohleletšo ya mošito go dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ke tšeo di latelago:

Diletšo

Moropa: Moopedi ge a opela goba a reta ebile a letša moropa, o o kiba ka maatla a go nyalelana le lebelo la koša. Ge a hlaboša lentšu, le moropana o kibja ka maatla gore o be maemong a go sepelelana le tlhabošontšu ya gagwe. Ge moopedi a oketša goba a fokotša lebelo la koša, go ba bjalo le go modumo wa moropa.

Tšhela ya *malopo*: Modumo wa tšhela o laolwa ke lebelo la moopedi go ya le maemo a moya ka nako ya tšweletšo. Ge lelopo le sa lwela go hwetša moya wa badimo, tšhela e letšwa ka go nanya, fela ge moya o ata, maatla a tšhela le ona a a oketšega go atiša mošito ka modungwana wa matšhakgatšhakga.

Naka/nakana: E ka ba košeng ya mmapadi, malopong goba dipapading tša bana, nakana e kgatha tema ye bohlokwa go tšweletša mošito. E letšwa go nyalelana le lebelo goba tlhabošo ya koša, kudu ge koša e namelela le baopedi ba tsene botebong bja yona.

Go opa diatla: Ke seka sa mošito dikošeng tša bana le ge ka nako ye nngwe go direga le dikošeng tša batho ba bagolo, go swana le tša *malopo goba tša maetišong*. Ge koša e le lebelong goba e iketlile, diatla di latela lebelo leo. E ka ba diatla tša batšweletši ba koša, babogedi goba ka moka ka nako e tee. Mohlala wa košana ya bana ge ba le diphadišanong le dithaka tša bona ba lakaletša ba bangwe gore ba se tšwelele ba opela košana ye e latelago. Ge e opelwa, ba lehlakore leo le sego sefaleng ka nako yeo ba opa diatla setee ka mošito wo mogolo gore ba šitiše bao ba lebeletšwego sefaleng. Yona e ka tsela ye e latelago:

Mo role,
Mo role hlogong,
A toyee,
A kgame

Mmino: Karolong ye, batšweletši ba bina go nyalelana le koša ya bona. Koša le mmino di swanetše go sepela ka mošito o tee. Ge ye nngwe ya tšona e ka tšwa tseleng, tšweletšo ka moka e ba le kamegompe gomme ya nyamiša babogedi. Basadi ge ba bina *mmapadi*, ke moo o hwetšago dikarolo tše tharo tša tšweletšo tšeo di swanetšego go sepela ka mošito o tee le gona ka bothakga, e lego; kopelo, diletšo, le mmino. Tswalantšho ya dika tše tharo tše e tliša mošito le bothakga gore batheeletši ba kgahlege.

Mohlala o tšwelela go koša ye e latelago ya mmapadi:

Ke yo botša kgoši,
Kgoši Kgabo Moloto wa Boraro,
Ka re mmago o a nkgana
O re ga ke na mateke.

Modumo wa didirišwa: Go šetše go boletšwe gore dikošatšhaba di šomišwa mafapheng ka moka a bophelo, go swana le mešomong ya go fapafapana. Basadi goba basetsana ge ba šila mabele, go kwagala modumo wa tšhilo e kgeresa mabele lwaleng e re; gwaa! gwaa! gwaa! Ka nako ya go setla mabele goba dinawa le gona go kwagala modumo wa pu! pu! pu! ya mosetlo goba sefelo. Medumo ya didirišwa e

šielana le go tsenelana le modumo wa koša, gomme gwa tšweletšwa mošito wo o matlafetšego.

Mohlala wo o latelago ke koša ya basadi ge ba loka dipheta:

Ke a gata,
Ke a gata lerela nthelela
Tente.
La nkiša Boroka tlase,
Tente.
Boroka tlase ga se motho,
Tente.
Go le Moswana le Modupi,
Tente
Bana ba kgoši ba babedi,
Tente.
Ba apere nkoposana
Tente.
Nkoposana ya lekgeswa
Tente.
Koposa, koposa, koposa, koposa!

5.4.2 Phetošo ya segalo

Koša e ka thoma ka tlhabošo ya segalo sa godimo e ntše e theogela tlase gannyane-gannyane, goba ya thoma ka segalo sa tlase e nyogela godimo. Phetošo ya segalo e laolwa ke diopedi gammogo le mohuta wa koša goba maikemišetšo a tšweletšo.

Dikoša tša go tloša bodutu: Tšona gantši di thoma ka segalo sa godimo gomme sa theoga ge di eya mafelelong. Di laolwa ke maemo a batho a lethabo. Batho ge ba thabile ba ba le lešata la go se laolege eupša ge ba lapile segalo le mmimo di a fokotšega.

Dikoša tša malopo goba dikoma: Dikoša tša malopo di thoma ka segalo sa tlase gomme sa namelela go ya ka mabaka a semoya goba morero wo o itšego. Košeng ya malopo, ge moya wa badimo o tia maatla godimo ga lelopo, go nyakega koša ya godimo le gona ya lebelwana. Ge koša ya malopo e ka hloka maatla, lelopo le a tlalelana la kgangwa ke moya.

Dikoša tša bana: Bana ka nako ye ntši ba opela dikošana tša bona ka segalo sa godimo seo se felago se tšewa go ba lešata ge ba le mekgotheng. Dikoša tša bona di na le lebelo le legolo leo le hlohleletšago segalo sa godimo. Meropana le diletšo tša

bona di hlaboša ka lebelo le segalo sa godimo eupša ge ba lapa lebelo le a fokotšega le segalo se ya tlase.

Dikoša tša mmapadi: Segalo sa dikoša tša basetsana, basadi le bakgekolo di a fapana. Koša ya bakgekolo e tšweletšwa ka segalo sa tlase sa go nyalelana le lebelo la gona la go iketla. Diletšo tša gona ke tša go iketla ka ge le bona ba se sa na mahlahla go swana le basetsana le mathari. Mathari (basadi ba magareng ka bogolo) a kgona go laola maemo a segalo le lebelo la mmino wa bona. Ba kgona go opela ka segalo sa godimo goba sa tlasana go ya ka kgetho ya bona le mohuta wa koša yeo ba e opelago. Ba na le mahlahla a magareng ge go bapetšwa le a bana le bakgekolo.

Dikoša tša pula: Ke dikošana tša go tšweletšwa ka segalo sa tlasana, ka lebelo la go iketla. Di sepetšana le dikoša tša badimo tša mophaso ka ge e le tša go rapela badimo. Seo ke taetšo ya gore thapelo ka mokgwa wa setšo ga e hlabelwe lešata.

Dikoša tša dikoma: Dikoša tša dikoma ke mohuta wa dikoša tšeo di akaretšago mehuta ya go fapana ya segalo. Ge bawedi ba le thopantlo go ba le phetolelo ya segalo ye e laolwago ke mehuta ya dikoša tše ba di opelago. Ge ba šomiša moropa segalo le sona se golela godimo le tlase go ya ka dinyakwa tša koša. Ge ba le mešomong ya bona ba opela ka segalo sa tlase goba sa magareng.

5.4.3 Mohlodi

Mohlodi wa koša o tlišwa ke tokologo ya mantšu košeng. Koša e ka tšweletšwa ke motho o tee goba ba mmalwa. Diopedi di kopana ka mantšu a medumo ya go fapana, e bago mantšu a makoto, a magareng, le a masese. Ke maikarabelo a diopedi go bona gore go na le tsenelano ya maleba ya mantšu ge ba opela mmogo. Dikošeng tša Sesotho sa Leboa go na le tšeo di hlakanelwago ke banna le basadi bao mantšu a bona a fapanago kudu, bjalo ka tša madileng le tša maetišong. Ka nako ya tšweletšo go ba le taolo ya mantšu yeo e tlišago mohlodi ditsebeng tša batheeletši ge batšweletši ba amogetšana koša ka bothakga. Ge koša e opelwa ke batho ba bongbotee go swana le basadi; mo go nyakegago lentšu le lekoto la monna, go ba le basadi bao ba ithaopago go opela ka lentšu leo; gwa ba bjalo le go banna.

Mohlodi wa koša o tšwelela mabakeng ao a latelago:

Tšweletšo ka moopelanoši: Seopedi se thoma ka go tšweletša modumo wa koša pele gomme sa bopa lentšu gore go be le mohlodi. Dikoša tša moopelanoši go swana le dikuruetšo goba lehlologelwa, ke tšona o hwetšago motho a opela a le tee ka lentšwana le lesese le lebosana la go hlomola pelo. Go swana le molotšana wa nonyana, motho ge a le gare a opela, mofeti ka tsela a ka ema a theeletša ka kgahlego. Mohuteng wo wa koša ga go be le mmimo ka ge e le moopelo wo boleta wa go thoba pelo (Nemapate 2010).

Tšweletšo ka moopelanoši nakong le taetšo ya dika tša mmele: Ka nako ya mošomo moopedi a ka opela košana yeo mohlodi wa yona o tlogo tlaleletšwa ke modungwana wa sedirišwa seo a tla bego a šoma ka sona. Ge mosadi a fola mabele, a šila goba a loka, diphepa a ka opela košana yeo e tlogo tlaleletšwa ke modumo wa sefelo, sebato goba diphetana a ntše a di topa a bile a hwathetša hlale ya gona.

Tšweletšo ka letšema le taetšo ya dika tša mmele: Batho ge ba šoma matšemeng nakong ye ntši ba tla be ba bileditšwe mošomo wo montši. Go efoga seo go ba le dikoša tšeo di opelwago setšong sa Basotho ba Leboa gore mošomo o tšhabe diatla. E ka ba go aga, go hlagola, go buna goba ye mengwe ya mešomo yeo e nyakago go hlakanelwa. Koša ya '**mainama wee, wa inamologa**' ke ye nngwe ya dikoša tšeo di tlwaelegilego ya matšema setšong sa Basotho ba Leboa. Mohlodi wa koša o thekgwa le ke didirišwa tša nakong ya mošomo.

Tšweletšo ya dikoša tša ditlošabodutu: Ka nako ya tšweletšo, mohlabeletši o thoma koša mola balatedi ba gagwe ba e gobela ka mantšu a go fapana fela a go laolega go tšweletša mohlodi. Ka nako ye nngwe go ba le kamogetšano ya mantšu yeo e beago medumo pepeneneng. Seo se dira gore motheeletši a se lape go hlwaya tsebe.

Didirišwa go oketša mohlodi: Didirišwa di bohlokwa tšweletšong ya mohlodi wa koša. Baopedi le batheeletši ba ka opa diatla go sepetšana le modumo wa koša. Ka nako ye nngwe go ka letšwa meropa, ditšhela le dinakana ka go iketla goba gwa kibja maoto fase go thuša koketšong ya mohlodi.

5.4.4 Molodi

Molodi wa koša o tšwelela mathomong ge moopedi a hlabeletša košana ya gagwe. Modumo wo mohlabeletši a thomago koša ka wona o laetša balatedi ba gagwe tsela ya gore ge ba tsena košeng ba latele tlhabošo efe ya koša. Molodi o laolwa ke tšhomišo ya mantšu a go fapana ao a tšweletšwago ka bothakga le gona ka tatelano ya maleba, fao mohlabeletši le balatedi ba gagwe ba laetšago kwano go seo ba se dirago (boMiller, 1991). Molodi o nyalelana le segalo le mohlodi go ya ka mohuta wa koša le molaetša wo o romelwago bathong. Mohlabeletši wa sethakga o hlahla balatedi ba gagwe ka tshwanelo, gwa tšweletšwa molodi ka bothakga. Ge mohlabeletši e ka ba lešaedi o ama gampe molodi wa koša, ka go realo, le batheeletši ba felelwa ke tshepo go sehlopha seo.

Mabaka a tšweletšo ya molodi ke ao a latelago:

Kopelo: Mohlabeletši ge a tšweletša molodi wa košana ya gagwe o tla be a thuša balatedi goba batheeletši bao gantši e bago batšeakarolo, gore ba gate ka mošito ofe ge ba tsena košeng. Ga go na ka tsela yeo molodi, mohlodi, le mošito di kago kgaogantšhwa ka gona. Di šomišana mmogo go phethagatša tšweletšo ya dikošatšhaba.

Tiragatšo: Nakong ya tšweletšo, mohlabeletši ge a fetša go hlabeletša o a lealea le go emaema ka gare ga balatedi go kgonthišiša ge eba ba kwele pitšo ya gagwe le gore ba tla kgona go tsena košeng ka go latela molodi wo a ba kgethetšego wona. Košeng ya Basotho ba Leboa, mohlabeletši wa koša ya mmapadi a ka tsena košeng ka modungwana wa 'mmaweledi weelaa', 'i-e!' gomme gwa latela karabo ya 'aheee!' go tšwa go maloko a sehlopha le ba bangwe ba babogedi.

Mekgolokwane: Ge baopedi ba opela dikošatšhaba, e ka ba koša ya dinaka, mmapadi, mokete, ditlošabodutu, le tše dingwe, babogedi ba basadi ba araba le go laetša kgahlego ka go hlaba mekgolokwane mola banna ba itia dikati. Se se tšwelela ge koša e nameletše ka mošito goba mmimo o le malekelekeng. Legoa ke lona le fihlago kgole go lemoša le batho bao ba lego kgole gore ba ipatametše go tlo kwa le go bogela tiragatšo.

Mafetšo a koša: Ge tšweletšo e šomiša diletšo, go swana le ya mmapadi, mohlabeletši o leba moropeng wo mogolo wa kiba a o betha gatee go laetša gore koša e fihlile mafelelong. Babogedi le bona ba na le maloka a gore ge baopedi ba bonala ba lapile ba ba laeela sefala ka go bitša lentšu le 'bofa!', gore baopedi ba tsebe gore ba fihlile mafelelong a tšweletšo ya bona gomme ba fe ba bangwe sebaka. Ge go opelwa ntle le tšhomišo ya diletšo, baopedi ge ba lebile mafelelong a koša ba lokolla mantšu a bona, ba opela ka go lepološa go laetša gore koša e a fela.

Tšhutelelano: Baopedi ge ba šutelela sehlopha se sengwe sefaleng, ba ntšha koša ya go laela. Košana yeo ba e opela ba le gare ba sepela ba fologa sefala ka modumo wa fase goba wa godimo. Karolwana ye e bohlokwa kudu ka gore le ge sehlopha se se opele gabotse, se fiwa tlhompho ya gore se fologe ka mošito. Seo se fa baopedi moya wa go amogelega go batheeletši le babogedi ba bona.

5.4.5 Matseno/Matsentšhagae

Matseno a dikošatšhaba ka le lengwe a bitšwa matsentšhagae. Matseno ke motheo wa dikošatšhaba ka ge moreromogolo wa gona e le go goka theeletšo ya setšhaba. Matseno a bonagala ge moreti goba moopedi a laetša mmolelwana wa boipiletšo. Diponagalo tša matseno di fapana go ya ka mehuta ya ditšweletšwa, bjalo ka ge di laeditšwe dikarolwaneng tšeo di latelago:

Go thetotumišo - Go na le mmolelwana wa 'kgomo e a tsha!', mola batheeletši ba araba ka go re: 'E gangwa ke mang?', morago ga karabo yeo moreti o tšwela pele ka go reta a lemogile gore o sekegetšwe tsebe.

Košeng ya mmapadi – Mohlabeletši a ka re 'mmaoweledi wela! Ngwana o a lla, i...e!'. Go fetša go realo, koša ya gobelwa gomme moropa wa tlapela seatla. Ka ye nngwe nako malokwane a ka opela mothaladi wa mathomo wa koša go fa maleloko lesedi le molodi wa koša ye e nyakegago.

Košeng ya dinaka - Malokwane wa koša ya dinaka a ka thoma ka mmolelwana wa go tlwaelega wa 'Heriaa!', mola maleloko a sehlopha a araba ka go re 'ho!', koša ya nama ya tšwela pele. Ka nako ye nngwe malokwane a ka itheta, a reta sehlopha goba naga ya gabo, ge a fetša a letša naka ya phalola gomme koša ya thoma.

Dikošeng tša bana le tša dihlopha – Mohlabeletši o thoma ka go hlabeletša karolwana ya mathomo ya koša, e ka ba lefoko goba temana. Maleloko a sehlopha a tseba nako ya ona ya go gobela koša mola babogedi le batheeletši ba ipeakanya go theeletša le go tšea karolo mo go nyakegago.

Diretong tša dialoga – Dialoga ge di boa komeng di fiwa monyetla wa go itsebagatša setšhabeng. Seo se hlohleletšwa ke tumelo ya gore motho ge a boa komeng o boa a fetogile. Ke ka fao a rego ge a boa a tla le leina le leswa le maitshwaro a a fetogilego ka ge a se sa le mošemane goba mosetsana eupša monna goba mosadi. Seo se hlohleletša gona gore ba ithete gore setšhaba se ba tsebe. Pele ba ka thoma go itheta ba na le matseno ao a rego: 'Mothalwana wa tseleng!' mola batheeletši ba araba ka go re 'O thadilwe ke mang?', go tloga fao o thoma go elela ka sereto ka ge a kwele gore o amogelegile.

5. 5 MAFETŠO

Dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa le theto, ke monwana le lenala, ke ka fao go bago bobebe gore dikokwane tša tshekaseko ya theto di šomišwe tshekasekong ya dikošatšhaba. Dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa kgaolong ye di sekasekilwe go lebeletšwe sebopegontle (ditemana, methaladi, morumokwano le poeletšo), sebopegogare (dika, diema, dibokantšu le dikapolelo, go swana le; sekai, tshwantšhišo, tshwantšhanyo, mothofatšo, le pheteletšo) le sebopego sa tlhabošontšu (mošito, mohlodi, molodi, phetošo ya segalo).

KGAOLO YA BOTSHELA: MEHOLA YA DIKOŠATŠHABA

6.1 MATSENO

Kgaolo ye e mabapi le tshekaseko ya mehola ya dikošatšhaba yeo e ithekgile ka setlwaedi sa tšweletšo seo se arotšwego ka mehuta ye mebedi, e lego; setlwaedi sa mehla le mabaka le setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo. Bobedi ditlwaedi tše di kgona go utolla mehola yeo dikoša di e tšweletšago maphelong a batho bao di ba hloletšwego.

Dikošatšhaba, bjalo ka karolo ya setšo sa setšhaba se se itšego, di kgatha tema ye bohlokwa go tšwetšeng pele maphelo a setšhaba seo. Di ama maloko a setšhaba ka kakaretšo ka go utolla maitemogelo a bona a bophelo ge ba le gare ba phela mmogo. Go ba le dipeakanyo tšeo di latelwago tšweletšong ya dikošatšhaba, ke ka fao o hwetšago gore le mehola ya tšona e arolwa go ya ka maemo le ditlwaelo tša batho ba mohlobo wo o itšego. Dikošatšhaba tša Batswana ke karolo ya bohlokwa bophelong bja motho bja letšatši ka letšatši ... go na le dikoša go ya ka go fapana ga batho ka bogolo, bong le mabaka ka moka ao a ka bago a beakantšwe goba e le a tlhago (Wood, 1989).

Ge a hlaloša mehola ya dikoša tša Seveda, Blacking (1967) o re di rwele mmimo le setho, tša lebelela ditaba tša bogoši le polotiki, maatla a taolo gammogo le setšo, tša ba tša tliša ditemošo tša maikarabelo a batho ge ba phedišana le ba bangwe mo setšhabeng. Go tlaleletša mmolelwana wo o filwego, Nzewi (2006) o re dikošatšhaba di tliša lethabo le bophelo bjo bobotse bathong.

Bohlokwa bja dikošatšhaba ga bo tšweletšwe fela ke moopedi eupša le mmogedi goba motheeletši. Batho ba ka itemoša bohlokwa bja dikošatšhaba ntle le go hlalošetšwa ka morero wa tšona. Tsebo ya polelo gammogo le mabokgoni a go theeletša ka kelohloko le kwešišo di thuša kutollong ya molaetša wa koša. Koša e tliša tlhalelo le mohola bophelong bja batho ba setšo seo se nepilwego (Mans, 2005).

Dikošatšhaba di tsebega ka go ba le thuto setšhabeng. BoMuwati (2016) ba hlaloša gore dikoša tša bana tša Seshona di thuša gore bana ba be le kgetho ye botse bophelong, le maikarabelo setšhabeng.

Nyakišišong ya bona Nyota le Mapara (2008), ba bolela ge dikošana tša bana di nolofatša mabjoko a bana. Mabitsela (2005) o laeditše bohlokwa bja dikošana tša bana ka go ala mehola yeo e latelago:

- Di ba tloša bodutu.
- Di ba hlohleletša go ntšha maikutlo, e ka ba a lethabo goba a manyami.
- Di ba utollela ditiragatšo tša naga ya gabobona.
- Di ba hlohleletša go abelana tsebo le go boledišana kgafetšakgafetša.
- Di kgala maitshwaro a go se amogelege setšhabeng.
- Di šidolla bana ka ge di amana le dipapadi tša bona.
- Di fa bana thuto; go bala, maitshwaro, tlhompho, kwelobohloko le tše dingwe.

Mehola yeo e hlalošwago go thuša bana, le go batho ba bagolo e bohlokwa, ke fela gore monyakišiši o be a lebeletše lehlakoreng la bana fela.

Vissel (2002) o beile šedi ya gagwe go mehuta ye mebedi ya dikošatšhaba, e lego tša madišong le tša temo. Ge a hlaloša ka ga dikošatšhaba tša morafe wa Baltic le Estonia, o re di thuša gore dikgomo di fule ka tokologo, le badiša ba kgone go ntšha sa mafahleng a bona ka ga maitemogelo a bona a madišong.

Dikošatšhaba ke motheo wa phedišano setšhabeng: Ga di opelelwe fela go sepetša nako goba go tloša bodutu, di na le merero ye e tseneletšego ya go godiša batho gammogo le setšhaba ka kakaretšo. Dikošatšhaba di kgona go hlohleletša moya wa botee le khutšo setšhabeng.

Dikošatšhaba ke dika tša thuto le kgokagano setšhabeng: Diphetogo tšeo di tlogo le mabaka le phetolelo ya mantšu di raloka tema ye kgolo tlhahlong ya maitshwaro le kgodišong ya bana go magato ka moka a bophelo (Mans, 2005). Dikošatšhaba di ruta batho go ba le maitshwaro a mabotse, ba hwetša thuto ka ga bophelo, tikologo, mešomo ya ka gae, gammogo le ka ga bophelo ka kakaretšo (Bessant, 1994).

Go tšwa go Lasisi (2012), dikošatšhaba di šomišwa setšhabeng ka ditsela tše pedi tšeo di latelago; bjalo ka dika tša tumelo, dipeakanyo tša setšhaba le boithabišo; le ka go kgatha tema mererong ya setšhaba.

Go ya ka nyakišišo ya Jones (2010), go thwe dikošatšhaba di ka šoma bjalo ka molemo wo o fodišago malwetši. Motheo wa nyakišišo ya bona o dikolong tša bafaladi go la Australia moo morero wa gona e lego go leka go fodiša menagano ya bao ba amilwego ke dintwa tša bana ba thari go tšwa dinageng tša baagišani. Di hlohletša bophelo bja tšhidollo ya bjoko go thuša batho go efoga kgatelelo ya monagano. Tlhalošo yeo e filwego e bohlokwa le go dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa ka ge le tšona di šika le mmino go thuša tšhidollong ya mmele ka kakaretšo.

6.2 MEHOLA YA DIKOŠATŠHABA TŠA SESOTHO SA LEOBA

Dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa di kgatha tema ye kgolo setšhabeng sa gona. Bohlokwa bja tšona bo bonagala bathong ka moka go ya ka go fapana ka bogolo le dinyakwa tša bona bophelong. Mohola wa koša o tla ka mahlakore a mabedi setšhabeng, e lego; ka molaetša wo o rwelwego ke mantšu a koša le ka tiragatšo yeo e laetšwago ka nako ya tšweletšo. Go ba le molaetša wo o fihlišwago tsebeng ya motheeletši ka polelo, gammogo le ka manka a mmino ao a bonwago ka mahlo a mmogedi. Seo se laetša tswalano ye e bago gona magareng ga dikwi tša mmele tše pedi, e lego go bona le go kwa di thušana le polelo. Seo se tšwa go motheeletši gore o kgotsofatšwa ke go bona le go kwa ka nako e tee, go kwa fela goba go bona fela. Seo ke taetšo ya mahlakoremabedi ge go bolelwa ka bohlokwa bja mmino.

Mehola yeo e latelago ke yeo e hwetšwago go dikošatšhaba ka kakaretšo.

6.2.1 Dikošatšhaba bjalo ka motheo wa setšhaba

Setšhaba sa Basotho ba Leboa se ithekgile godimo ga dikošatšhaba. Ge a hlaloša *Mmapadi 3*, o bolela go re karolo ye kgolo ya mediro le meragelo ya setšo sa bathobaso e laolwa ke koša, ke ka fao o hwetšago koša e thekga mabaka a mantši a bophelo bja motho, e lego sona seo se dirago gore bana le bathobagolo ba tsotelele koša ka tsela ye. Bana ba kuruetšwa ka dikošana ge ba sa gola, ge ba le bogolong bja digotlane ba raloka ka tšona, ge ba gotše ba di šomiša go thekga dipapadi. Bogolong le gona dikošatšhaba di thekga merero ya malapa le naga ka kakaretšo.

6.2.1.1 Di kgoboketša setšhaba

Go na le dinako tša ngwaga tšeo di beakantšwego ke mošate mo setšhaba se kgobokanago mošate gore go opelwe dikošatšhaba, leano e le go tsošološa le go rutana ka meragelo ya setšo (*Mmapadi 5 le Dinaka 3*). Ka nako yeo ya kopano koša

e ba sona setlabelo se bohlokwa sa moletlo. Go opelwa dikoša tša go reta mošate le tše dingwe tša bohlokwa tša go godiša naga. Koša ye e latelago e opelwa dikopanong tša setšhaba, e ka ba madileng goba maetišong, e reta naga ya Moletši gore bafsa le bagolo ba be le lerato le seswantšho sa gore naga ya bona ke ye botse go feta dinaga tše dingwe. Yona e opelwa ka tlhabošontšu le manka a mmimo kantle ga tšhomišo ya diletšo.

Thaba! thaba!
Thaba nka be di etela,
Di etela boMoletši wa boRaphuti.
Moletši wa boRaphuti,
Le ge go se na mabele,
Sešego kwano se gona,
Hlašana sa bodikela,
Re ka dikela ka sona,
Mmadikoti wa mogale,
Thaba ye phaswa ka morago.

Yeo e latelago koša e opelwa ke basadi ba mmimo wa mmapadi ge ba reta kgoši ya bona le go ruta bafsa ka ga bohlokwa bja go rata le go hlompha mošate wa bona.

Kgoši ya rena Kgabo III,
Re a go reta mong wa rena.
Re re Bakwena ba meetse,
Pula ga e ne.
Dinoka di pšhele meetse,
Ga e ne pula.

6.2.1.2 Di lota setšo le sedumedi

Basotho ba Leboa ke batho bao ba thekgago setšo sa bona ka go latela merero ya go fapana ya setšo seo, go swana le manyalo, malopo, dikoma le pula. Go mabaka ao ka moka go ba le dikoša tšeo di opelwago go phethagatša merero yeo.

Mohlala wa koša ya lenyalo:

Go ya ka setšo le tumelo ya bathobaso, lenyalo le lebane motho le motswala'gwe. Diphetogo tšeo di bago gona matšatšing a sehono tša manyalo di tlile le taba ya tlhakahlakano ya merafe. Batho ga ba sa nyalana le batswala ba bona, ke ka fao go bago le tlhalano ye ntši ka ge dikgomo di se sa boela mašakeng a gabotšona. Ka go realo, go ka thwe di phelela go šuhla ka ge di le mašakeng ao a sa amogelwego ke

setšo le badimo, ke ka fao go bago le mathata a mantši manyalong a sebjalebja.
Bohlatse bja seo bo hwetšwa košeng ye e latelago:

Thonthodi motswala.
Motswala ke ngwana malome,
Ke re ntšee o a gana,
Gore dikgomo di boele šakeng.
Ge nka se tšewe ke wena,
Ngwana wa malome,
Nka ikela le lefase.

Mohlala wa koša ya malopo:

Setšhaba se a kgobokana go thekga le go matlafatša ditumelo tšeo di fapanego mo setšhabeng. Ka nako ya mmino wa malopo, go a phalalwa gwa iwa malopong bošego. Seo ke thekgo ya gore sedumedi se tšwele pele ka ge e le karolo ya setšo sa bathobaso.

Malopo wee!
A rata go ja ka dinamanyana.
Malopo wee!
A rata go ja ka dinamanyana.

Mohlala wa koša ya dikoma tša basadi:

Ka nako ya dikoma, ba mošate ba dira dipeakanyo gore morero o phethagale gore go lotwe le go godiša setšo. E ka ba dikoma tša basadi goba tša banna, ka moka di hwetša thekgo ya dikoša tša maleba. Yeo e latelago ke ye nngwe ya dikoša tša dikoma. Yona e bolela ka lekgarebjana leo le šetšego le fihlile bosading ka go bona lehlapo. Ge go le ka tsela yeo batho ba utollelwa maemo a bjalo ka mokgwa wa koša gore masogana a ipoloke ge a gwerana le lona. Go bao ba nyakago balekani ba ipatametše ba tseba gore o gotše gomme a ka aga motse.

Mmapula o hlapela ntlwaneng,
O hlapa ka sesepe se se hwibidu,
Se setala se hlapiša bakgekolo,
Mmapula seithati sa mafelelo.

Mohlala wa koša ya pula:

Ke maikarabelo a mošate gore ge sehla sa seruthwane se fihla go ribollwa dipitša tša pula gomme gwa thoma go kgaiwa gore batho ba kgone go boela mašemong go yo

lema. Seo se dirwa ka mokgwa wa maleba ka tšhomišo ya dikoša tšeo di tlogo dira gore mošomo o tšweletšwe ka tshwanelo le gona ka bothakga.

Pula ga e boe, tlahlamedupe wee,
Ntlong tše pedi, ntlong botšhabelo,
Sena ka botele, selotalemonola,
Sephaula le maboto,
Semonaledithaba,
Thaba tša Baroka,
Thaba tša Rathobela,
Pula ga e boe, tlahlamedupe wee.

6.2.2 Dikošatšhaba tša go tloša bodutu

Nako ye ntši ya tšweletšo ya dikošatšhaba ke ge batho ba gona ba itloša bodutu. Di ka ba di opelwa ka pitšo ya mošate, meletlong, diphadišanong goba dipapading tša bana. Dikoša tša gona ka mehla di thekgwa ke meragelo ye e itšego ya dika tša mmele. E ka ba go meraloko yeo ka tlhago e amago mmele goba go bina go go tseneletšego, le ge e ka ba tšhišinyego ye e itšego ya mmele. Dikoša tša go tloša bodutu di ruta batho ka ga bobotse bja tlhago le botaki, mola seo se hlatselwa ke lethabo leo di amogelwago ka lona setšhabeng (Murfin, 1997). Kgopolo ye e tlaleletšwa ke Cuddon (1977) ge a hlaloša 'lethabo' bjalo ka seka sa tekolo ya bobotse le tatso ye e ikgethilego.

Dikošatšhaba le ge di ka tloša batho bodutu fela di na le molaetša goba mohola wo mongwe wo di o tšweletšago setšhabeng. Seo se tlaleletša kgopolo ya go re koša ye tee e ka opelwa mabakeng ao a fapanego e le ge e tšweletša merero ya go fapana go ya ka mabaka a nako ya tšweletšo. Ke mo go humanwago moopedi a eba le tokologo ya go lokela mantšu a kgetho ya gagwe go leka go akaretša maemo ao a lego go ona ka nako yeo. Seo se hlatselwa ke Parry (1930) go 'Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo' seo se bolelago ge dikošatšhaba di sa ithekge ka mongwalo eupša ka kgopolo ya motšweletši yeo e išwago bathong ka molomo gomme ya amogelwa ka tsebe. Ka nako ya tšweletšo moopedi o šomiša polelo ka tokologo go nyalelana le seo a bonago se swanetše go fihlišwa bathong.

Se se latelago setsopolwa ke mohlala wa koša yeo e laetšago lethabo le go tloga bodutu.

Le se ke la makala,
Ke sebjalebjae,
Ditšheri di penkola marago. x2

Koša ye e opelwa ke basetsana le bašemane ba le mekgotheng ba raloka. E ama kudu basetsana ka ge e le bona ba kgonago go penkola marago go phala bašemane ka ge le seswana se re 'mosadi ke nku o rekwa mosela'. Seo se kgahlišago kudu ke gore basetsana ba kgona go bintšha marago mola bašemane ba tla be ba hlaletše ebile ba kgahlegile ge ba basesane ba swara bothata go šikinya marago.

Yeo e latelago košana ke ye nngwe ya tša go tloša bodutu.

Thonthodi re bone wee!
Re bone.
Thonthodi re bone wee!
Re bone.
Sebokwana sa thuthusela,
Sa thuthusela.

Baopedi ge ba thoma go opela, methalading ye mebedi ya mathomo ya koša e lego 'Thonthodi re bone' ba opa diatla, ge ba etla karolong ya bobedi ya 'Sebokwana sa thuthusela', ba kwatama fase ka dikhuru ba nyokanyoka bjalo ka seboko. Gona fao go a segwa gwa tsoga legoa le legolo la lethabo.

Yeo e latelago ke košana ya boithabišo ya go opelwa ge baopedi ba laelana le dithaka tša bona mafelelong a diphadišano goba dipapadi.

Banyana ba gešo re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?
Ba kgara tša methophitho re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?

6.2.3 Dikošatšhaba tša go šidolla mmele

Dikošatšhaba di thuša batho gore ba kgone go fenya kgatelelo ya monagano ya go bakwa ke leemaema le dikgogakgogano tšeo di lego ka malapeng le mo setšhabeng (Hallo le Diallo, 1989). Dikošatšhaba ka mehla ge di tšweletšwa di felesetšwa ke dika tša mmele tšeo di tlišago tšhidollo ya mmele gore madi a sepele gabotse le mešifa e tie. Go karolwana ye go tla tsopolwa mehlala ye mebedi ya dikošatšhaba go hlatsela

taba ya boitšhidollo ka ge ka bontši goba ka moka, di rwele bohlokwa bjo. Mohlala wo o latelago o tšwa košeng ya bana ba masakana ge ba le diphadišanong tša bothaka le ba dinaga tše dingwe. Ge ba opela karolwana ya mathomo, e lego methaladi ya 1 le 2, ba phaphatha diatla go swana le gona ka nako e tee, gomme ge ba tšwela pele go mothaladi wa 3 le 4 ba bina ka go fofela godimo ba tšokotša le go phaya masakana, bjalo ka ge ba tšweleditšwe seswantšhong se se latelago.



Seswantšho sa 6.1: Basetsana ba bina mmimo wa masakana: (<https://www.brandsouthafrica.com>)

1. Re bana ba Moletši
2. Ge re ka phalwa pula e ka na
3. Ka diphororo, ijoo! X2,
4. Ka diphororo, pula e ka na.

Mohlala wo o latelago o tšwa košeng ya mokete ya go opelwa ke batho ka moka. Go ba le manka a mmimo ao a beakantšwego ka nako ya sephaphatha, mola go bina go etla le dipelo tše dibotse ka ge mmele o šidologa. Yona e re:

Mohlabeletši: Koo...koo...koo!
 Bagobedi: Kokoko, mme mmatswale.
 Mohlabeletši: Mme o itše,
 Bagobedi: Mme o itše re tle le makoti.
 Ka moka: Dinako di a re šia, x2.

6.2.4 Dikošatšhaba tša go utolla maikutlo

Bophelong bja motho ofe goba ofe go fela go eba le mabaka ao a amago maikutlo moo o hwetšago motho a rata go utolla maikutlo a gagwe go batho ba bangwe. Maikutlo e ka ba a lethabo goba a manyami, fela go ya ka setšo sa bathobaso go ba le go efoga lesebo le kgatelelo ya monagano ka go utolla ditaba ka tšhomišo ya dikošatšhaba.

Koša e ka utolla maikutlo a manyami. Yona e opelwa ke ngwana yo a belaelago ka ga tshwarompe yeo yena le ngwanabo ba e fiwago ke mohlokamedi wa bona ka ge ba se na batswadi.

Hotši, hotši, ba ra nna,
Ba ra nna le ngwanešo.
Mokwa ba ra nna,
Ba ra nna le ngwanešo.

Koša e kgona go utolla maikutlo a lethabo le boikgantšho. Koša ye e latelago e opelwa ke motho o tee goba sehlopha sa batho. E ka ba bana goba batho ba bagolo morago ga phenyo yeo e tšweletšego phenkgišanong gomme ba kwera baphenkgišani-ka-bona.

Re tla le phala ra ba ra le pasela, x2
Ka hlogo ya mokoko,
Ye senago molala.
Ka hlogo ya mokoko,
Ye senago molala.

Dikošatšhaba di ka laetša maikutlo a lerato fao moopedi a ipolelago ka tsela yeo a utswitšwego pelo ke lekgarebe goba lesogana. Seo se hlatselwa košeng ye e latelago:

Lerato,
Lerato la ngwanyana,
Ga le mphe sebaka,
Ke lala ke tsamaya,
Ke mašego ohle.
Dikhutsanyana di feng marobalo, x3
Di tla tsoga di tsamaya.

6.2.5 Dikošatšhaba tša tshedimošo le temošo

Dikoša di kgona go fa tshedimošo ka ga maemo ao setšhaba se kilego sa itemogela ona nageng ya Moletši. Koša yeo e latelago e hlaloša bothata bjo bo kilego bja wela naga ya Moletši fao go ilego gwa hlokofofala banna ka bontši mola basadi ba be ba le mebeleng goba bana e sa le masea. Go itaetša gore ge ba hlalefa ba ile ba lemoga ge ba se na botatagobona.

Ko Moletši dithabeng,
Ngwana o tswetšwe a bolela,
A re mme tate o kae,
Ba mo šupetša mabitleng.
Ka diphororo, ijoo! X3
Pula e ka na.

Yeo e latelago koša e opelwa maetišong goba madileng ge batho ba iketlile. E lemoša basadi ba dilete tše dingwe gore ge ba ka hwetša lenyalo Moletši ba tlo bolawa ke go šila mabele.

Nka se tšewe Bopedi
Ke tšhaba tšhilo le lwala.
Polina x4

Koša yeo e latelago ke setsopolwana sa koša ye e opelwago moketeng wa ngwetši go lemoša mmatswale gore ka ge ngwetši e fihlile o swanetše go kgaogana le dipitša. Seo ke keletšo ya gore ba se tlo lwela motse ka ge Sesotho se bolela go re 'ga go poopedi šakeng'. Ka go tloga dipitšeng, mmatswale o tla thibela dintwa magareng ga gagwe le ngwetši.

Hela mmatswale!
Mmatswale tlogela dipotwana,
Goba mong wa tšona,
Mong wa tšona ke yo o fihlile.

6.2.6 Dikošatšhaba tša kgalo le tsholo

Yeo e latelago košana e opelwa ke bana ge ba kgala ditšhila go dithaka tša bona. Bana ba bangwe ba ya mekgotheng ba kgamathetše ka mamina, dithoko le maboyana a mapai mo hlogong. E ba maikarabelo a bagwera ba bona gore ba sole maemo ao ka tšhomišo ya dikoša. Ka go realo, ba hlohleletšwa go botša batswadi ba bona gore ba ba hlwekiše pele ba eya go raloka le ba bangwe.

Rakgolo o rwele hlogong x2

Taba ya bošaedi e kgona go bonala gape le go batho ba bagolo. Seo ge se direga se ka tšweletšwa ka tlhompho ka mokgwa wa go šomiša koša. Go šetše go boletšwe gore ka nako ya tšweletšo ya dikoša tša setšo, moopedi a ka fetola polelo go ya ka mabaka le maemo ao a mo dikaneditšego. Moopedi o kgona go romela molaetša wa kgalo ka nako ya tšweletšo ya koša. Kgalo e tšwelela košeng ye e latelago:

Beke' tlang le tle le hlapile,
Ga le hlape.

Ka nako ya madila le maetišo go ba le bafsa bao ba itebalago, ka go rata go nwa madila le batho ba bagolo. Ka go realo, le bona ba kgalwa le go solwa ka tšhomišo ya dikoša. Seo se tšwelela košeng ye e latelago:

O nwa bjala o le kaaka
O lekana le mang?
O sekhekhe sa go nwa bjala.
Ke re o lekana le mang?
O sekhekhe sa go nwa bjala.

Bašemane bao ba tšhabago go diša ba solwa ke dithaka tša bona ka tšhomišo ya dikoša tša go ba le molaetša wa tsholo, wo o ba laetšago gore ba ka se tsebe meragelo ya madišong. Re kwa ge ba solwa gore ga ba tsebe le go fapantšha diphoofolo tša go jewa le tša go se jewe. Seo se tšweletšwa ka koša ye e latelago:

Mašiagodiša,
A bolaya noga
A e fa koko'agwe,
A re ke mmutla.
Koko'agwe le yena,
Ka go rata nama,
A e rutharutha a re ke mmutla.

6.2.7 Dikošatšhaba tša thuto le tlhahlo

Dikošatšhaba di kgatha tema ye kgolo go ruteng le go hlahleng batho ka ga dinyakwa tša bophelo. Thuto ya tšona e ralala le batho go ya ka go fapana ga bona ka bogolo. Go bana ba banyane dikoša di ka tšweletša thuto ya dipalo, ditho tša mmele, dijo gammogo le dilo tša tlhago ka ge ba na le dilo tše dintši tšeo ba swanetšego go di rutwa leetong la bona la go ka ba bathobagolo. Košana ye e latelago ke yeo bagolo

ba e opelelago bana ge ba ba ruta Dipalo. Palo ye nngwe le ye nngwe e amantšhwa le monwana wo o itšego wa seatla.

Ko thokolo,
Ko pedi,
Ko raro,
Ko nne,
Maphetho,
Komoti,
Ya bošupa,
Mabala,
Kokwane,
Lesome.

Seo se latelago setsopolwa ke sa koša ya go tšweletšwa ke bana ba ithuta ditho tša mmele, ba di bolela ka bontši bja tšona ebile ba di šupa gore ba di tsebe.

Ngwedi o tagile,
Nonnopi.
Seatla ka se bona,
Nonnopi.
Molomo ka o bona,
Nonnopi.
Leoto ka le bona.

Ngwetši e ka rutwa gore ge e fihla bogadi e itshware ka tsela mang, gomme seo se fihlišwa go yena ka tšhomišo ya dikoša. Go lebeletšwe gore ngwetši ge e le bogadi e apee le go hlatswetša ba bogadi. Re kwa seo go tšwa košeng ye e latelago:

Makoti tsogatsoga!
O robaletšeng?
Mmatswale o nyaka meetse a go hlapa,
O robaletšeng?
Tsogatsoga,
O robaletšeng?

Košana ye e latelago e opelwa ka nako ya maetišo ge bafsa ba rutwa gore ba itlhomphe, kudu basetsana gore ba se ke ba dumelela bašemane go ba phaya thetho. Ba swanetše go tlogela go nwa madila gore ba hlomphege.. Koša ya gona e ka tsela yeo e latelago:

Senwamorula khumetša, malakane khumetša!
Ga o a rogwa ke nna, malakane khumetša!
O rogilwe ke Mokgadi, malakane khumetša!
Mokgadi le Mokgatšana, malakane khumetša!

Tše dingwe dikošatšhaba di ruta batho go bega ditaba ka tatelano ya ditiragatšo le nako. Seo se bonala go tloga ka dinonwanekošana tša bana go fihla ka dikoša tša batho ba bagolo. Setsopolwana se se latelago ke nonwanekošana ya 'Mašilo le Mašilwane'. Go ba le poeletšo ye ntši ya gore ngwana a kgone go gopola tatelano ya ditaba.

Mašilwane, Mašilwane, ijo!
Mašilwane bulela di yo fula, ijo!
Di yo fula phulong ga maloba, ijo!
Ga maloba re hlwele re leleka,
Re leleka ditšhukudu tše pedi,
Ditšhukudupedi nka be e be tšešo,
E be tšešo re raloke ka tšona,
Re raloke ra ema ra tantela,
Ra tantela ra iša go badimo.

Tše dingwe dikoša di kgona go betla kgopolo ya motho gore a se lebale dilo ka pela. Košana ye e latelago e opelwa e le ge motho a swanetše go gopola mo go nago le selo goba go sego selo. Go setsopolwa se se latelago moopedi o šomiša maswikana a go lokelwa gare ga meletšana. Ke maikarabelo a moepelelwa gore a tsebe gore ke kae mo go khurumulwago ge go na le selo, le gore ke kae mo go fetwago ka ge go se na selo. Go ba bjalo go fihlela bobedi baraloki ba lapa go raloka.

Ke mang mo?
Ke mantharela tsela.
Ke eng mo?
Ke ngwana' mararela tsela.
Ke eng mo?
Khurumula o bee fase.
Mouwe ga go na selo,
Mo?
Le gona ga go na selo,
Khurumula o bee fase

6.2.8 Dikošatšhaba tša tlhohleletšo

Go na le dikoša tša go fa tlhohleletšo gammogo le go matlafatša batho mererong ya bona. Yeo e latelago koša e opelwa ke letšema leo ka yona le humanago maatla a go hloma dinala mošomong gore o fele ka pela.

Mainama wee,
Wa inamologa,
Mmagwe ke moloi.
Ke moloi wa bošego wee,
Wa go loya batho,
Mmagwe ke moloi.

Yeo e latelago koša e hlohleletša le go eletša setšhaba ka ga bohlokwa bja bokgathatema nakong ya mokete. Ge go šathišwa go nyakega mogobo ka ge lenyalo e le selo se sebotse go ya ka tumelo ya bathobaso, ka fao, mang le mang yo a lego moketeng o swanetše go bontšha lethabo, go sego bjalo o sengwa go ba le mona le boloi. Ge ngwetši e šatha go hlabja mekgolokwane le meduduetšo go bonšha kamogelo ya kgwerano yeo. Ge basadi ba sa hlabe mekgolokwane ba kgalwa le go hlohleletšwa ka dikoša tša maleba, go swana le yeo e latelago:

Basadi ba mo le baloi,
Le hloka le mekgolokwane.
Mmalo!
Mmalo! mmalo! mmalo!

Ditemogo tše dingwe ke tša go re koša e tee e ka šoma mabakeng a go fapana gomme ya fa mehola ye e fapanego. Koša ye e latelago e sola basetsana ba go se ye komeng, mola ka go le lengwe e ba hlohleletša gore ba ye komeng gore ba se tlo hlwa ba bitšwa ka maina a kgobošo.

Owee! Ngwana' mašala re wela,
Owee! Dinta šedio,
Owee! Dinta šedio,
Owee! Makgai wona šeao.

6.2.9 Dikošatšhaba tša go tliša letseno ka malapeng

Dikošatšhaba di kgona go šomišwa go tliša letseno ka malapeng gore batho ba kgone go fepa malapa a bona. Letšema le ka laletšwa go tšweletša mošomo wo o itšego, gomme phethagatšo ya wona ya latelwa ke tefo. Tefo e ka ba ka mokgwa wa go fiwa lehlabula goba tšhelete, le ge e ka ba ka tsela ye nngwe ya kwano ya bašomi le mongmošomo. Koša ye e latelago ke mohlala wa dikoša tšeo di opelwago matšhemeng:

Morapi wee! Wa letšema,
Rapa nna, o rape nna,
Mošomo wo wa letšema,
Kwaa tšhipi e seka nawo,

Tema ye ya letšema,
Ke kudumela tša digadi,
Ga bo tle, re bo šidule.

Yeo e latelago koša ke ya ge batho ba šomile letšemeng gomme letseno la bona e le madila.

A bo tle re bo kakate,
Ge bo pala re bo tšholole.
A bo tle re bo kakate,
Ge bo pala re bo tšholole.

Dihlopha tša diopedi tša dikoša tša boithabišo tša bana goba tša batho ba bagolo di ka mengwa meletlong ya motse goba moo go lego baeti gomme diopedi tša lefelelwa ditšweletšo tša bona. E ka ba koša ya mmapadi, dinaka goba mmimo ofe goba ofe wa setšo wo o kago thabiša batho.

6.2.10 Dikošatšhaba tša lerato le tšhomišano

Koša ye e latelago e opelwa dikopanong goba diphadišanong tša setšhaba, gomme e hlohleletša gore batho ba thekgane, ba ratane.

Bonang kajeno,
Bonang kajeno re kopane mo,
Re kopantšwe ke lerato.
Ijojojo! Lerato.
Lerato x3
Lerato ke nto ye kgolo

Yeo e latelago koša, e opelwa ke masogana ge a nyaka tšhomišano go bommangwane ba bona. Lesogana le kgopela gore mmangwane a le thekge ka go le bolelela le mokgalabje ka gae gore a mo thuše ka dikgomo tša go nyala mosadi. Lesogana le lebeletše gore kamano ya mmangwane le mokgalabje ka lapeng ke yeo e tiilego, ka fao a ka mo thuša.

Mmangwane mpulele,
Ke nelwa ke pula.
Kgomo dipedi le ge di le tharo,
Nka nyala mosadi

6.2.11 Dikošatšhaba tša kgodišo ya masea

Ke dikoša tšeo di šomišwago go hlaletša le go kuruetša masea kgodišong ya bona. Di ruta bana polelo ka go kwa mantšu ao a šomišwago nakong ya tšweletšo, go swana le 'nana' le 'mama'. Ke medumo yeo ngwana a rego ge a ithuta go bolela a thoma ka

yona go bitša ka ge a e kwa kgafetšakgafetša mo dikuruetšong. Koša ye e latelago ke ye nngwe ya go kuruetša bana:

Nana nanana.
Nana nanana.

Mohlala wo mongwe wa kuruetšo ke wo o latelago wo go wona moopedi a homotšago ngwana ka go mo tšhošetša gore a homole a se tlo tšhabiša baledi ka sello:

Ngwana' bomma homola,
Ngwana yo a llogo ga ke mo rate,
Nka mo lahla ka mafuri,
Ka ipopulela lehlaka,
Lehlaka le sa llogo,
Le llogo ka mohla' phefo.

6.3 MAFETŠO

Dikošatšhaba ke karolo ye bohlokwa maphelong a batho le ge e le ditšong tšeo di fapanego, go akaretšwa le bona Basotho ba Leboa. Di rwala maikarabelo a magato a bophelo bja batho go tloga mola ba belegwago go fihla letšatšing la mafelelo la bophelo bja bona. E ka ba bophelong bja masea, bana, banna goba basadi. Kante le thušo ya dikošatšhaba e tla ba taetšo ya gore setšo ga se gona, ka go realo, bophelo bja gona bo a tekateka ka ge bo hloka motheo wa maleba. Dikošatšhaba di hlokometše batho moyeng le nameng, gammogo le dipeakanyong tša maphelo a bona.

KGAOLO YA BOŠUPA: KAKARETŠO, DIKUTOLLO, DIKAKANYO LE MAFETŠO

7.1 MATSENO

Kgaolo ye e mabapi le dikarolwana tšeo di latelago tša nyakišišo, e lego; kakaretšo, dikutollo, dikakanyo le mafetšo. Tema ye e kgathilwego nyakišišong ye e laeditše gore dikošatšhaba di atile kudu go batho ba Seafrika. Tšweletšo ya dikošatšhaba tša Seafrika ke ya moswananoši ge e bapetšwa le ya ditšhaba tša Bodikela, ka ge tša Seafrika di na le tlhago ya go se ngwalwe goba go balwa. Tšona di tšwa molomong wa sereti gomme tša fetišetšwa tsebeng ya motheeletši, tša bjälwa kgopolong. Tlhalošong le tlhathollong ya dikošatšhaba, šedi e beilwe go 'setlwaedi sa sebopego sa bomolomo' seo se utolotšwego ke kgapampshikela Parry (1930). Temogo ye e bilego gona go nyakišišo ye ke ya go re dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa di arotšwe ka mehuta ye e fapanego, e lego; tša boithabišo, tša ditumelo le tša bana. Mabapi le sebopego, go etša direto, dikošatšhaba di laeditšwe go ba le sebopego seo se dumelelago tshekaseko yeo e lego magorong a mararo, e lego; sebopegontle, sebopegogare, le sebopego sa tlhabošontšu.

Nyakišišo e hlohleleditšwe ke lebaka la ge dikošatšhaba tša Sesotho ba Leboa, karolong ya Moletši di aparelwa ke bothata bja go nwelela ka ge naga e aparetšwe ke phalalelo ya merafe ya go fapafapana, go tšwa go dinagamabapi le dinagantle. Le tšeo di opelwago dikoša, bontši di na le khuetšo ya maleme a šele, ao a bago le kamompe go sebopego, tšweletšo, le mehola.

7.2 KAKARETŠO YA NYAKIŠIŠO

Kgaolo ya Pele: Go hlalošitšwe ka ga dikarolwana tšeo di latelago, e lego; matsenyagae a nyakišišo: tlhagišo ya bothata, maikemišetšo a nyakišišo, mokgwanyakišišo le peakanyo ya nyakišišo, ditlwaedi tša tšweletšo, dika tša boleng, bohlokwa bja nyakišišo, tlhomphe le tlhokomelo ya botho, le tlhalošo ya mareo.

Kgaolo ya Bobedi: Go bile le tshekaseko ya tema ye e kgathilwego. Mohlwaela wa dingwalwa o etetšwe, e lego fao monyakišiši a kgonneggo go utolla dintlha tša bohlokwa tša dikošatšhaba go ya ka bangwadi le banyakišiši ba go tšwa dinageng le ditšong tša go fapana. Nyakišišong ye go hlalošitšwe dika tše mmalwa ka ga dikošatšhaba, e lego; setlogo sa dikošatšhaba, tlhopho ya dikošatšhaba, le sebopego sa dikošatšhaba. Go setlwaedi sa tšweletšo go utolotšwe ditlwaedi tšeo di latelago tša go thekga le go hlahla nyakišišo, e lego; setlwaedi sa sebopego sa bomolomo,

setlwaedi sa mehla le mabaka, setlwaedi sa kamano ka mohlobo, le setlwaedi sa kahlaahlongwalwa.

Kgaolo ya Boraro: Go ahlaahlilwe mokgwanyakišišo wa boleng le magato ao a latetšwego. Dikarolwana tša mokgwanyakišišo le peakanyonyakišišo di hlalošitšwe ka botlalo moo monyakišiši a laetšego le ka tsela yeo a tswalantšhitšego tlhalošo, maikemišetšo le ditebanyi ka gona.

Kgaolo ya Bone: Go laeditšwe dikutollo tša mekgwa yeo e latetšwego ya kgoboketšo ya tshedimošo. Go karolo ye, monyakišiši a laetša diphihlelelo tša nakong ya ge a etetše bakgathatema ba nyakišišo, gammogo le go mohlwaela wa dipuku le dingwalwa tša maleba go humana tshedimošo ye e tseneletšego mabapi le mehuta, sebopego le mehola ya dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, nageng ya Moletši. Ke moo dikutollo di tswalantšhitšwego le ditlwaedi tša go fapana go ya ka maemo a tlhalošo.

Kgaolo ya Botlhano: Go tšweleditšwe tshekaseko ya sebopego sa dikošatšhaba mahlakoreng a mararo, e lego; sebopegontle, sebopegogare, le sebopego sa tlhabošontšu. Kgaolo ye ya nyakišišo e ithekgile kudu ka dingwalwa le diathikhele go lemoga dika tša tshekaseko ya theto tšeo di tswalantšhwago le sebopego sa dikošatšhaba. Dika tša tshekaseko ya theto le ge e se karolo ya setšo, di kgatha tema ye bohlokwa tlhabolong ya direrwa le ditšweletšwa. Kgaolo ye e hlohletša lerato la dikošatšhaba go batho bao di ba hloletšwego ka go bontšha gore le tšona di na le dika tšeo bafsa ba sebjalebjae ba di nyakago dikošeng tša merafe ye mengwe.

Kgaolo ya Botshela: Go hlalošitšwe ka ga mehola ya dikošatšhaba go ya ka fao di bonagalago ka gona nakong ya tšweletšo. Monyakišiši o file mehola ye mmalwa yeo e laetšago gore bophelo bja motho bo ithekgile ka dikošatšhaba. Dikošatšhaba di humanwa magatong le mabakeng ka moka a bophelo bja motho, e lego go tloga bobjaneng go fihla botšofading.

Kgaolo ya Bošupa: Go tšweleditšwe kakaretšo, dikutollo, dikakanyo le mafetšo, tšeo di hlahlwago ke diphihlelelo le dikakanyo tšeo di lego nyakišišong.

7.3 DIKUTOLLO GO DIKOŠATŠHABA TŠA SESOTHO SA LEOA

Karolo ye ya nyakišišo e ithekgile godimo ga phapantšho ya setala le sebjale go ya ka tshedimošo ye monyakišiši a e humanego go bakgathatema.

7.3.1 Polelo

Dikutollo di laeditše gore polelo ya tše dingwe tša dikošatšhaba tša go opela matšatšing a selehono e fetogile, ka ge di na le motswako wa maleme ao e bilego e se karolo ya dimmotwane tša poleo ya Sesotho sa Leboa. Bohlatse bo bonala košeng ye e latelago ya mokete yeo e hlakantšhitšego leleme la Sesotho sa Leboa, Sesotho sa Borwa le Seisemane.

Ngwana o swana le **butter**,
Le **butterfly** → English
Ga a tšwe re **batla** go mmona,
Le ka se mmone. → Sesotho

Mohlala wo mongwe o tšwa košeng ya mmapadi ya go opelwa ke basadi ge ba ipelaetša ka tshwarompe ya mmušo:

Re gana nnang **tšhelete** ya naga,
Re lefela motšhelo.
Komosasa le yena o tsoma **dipasa**, → Afrikaans
Magoši a mabedi re tlo a reng?

Yeo e latelago koša e opelwa ke bana ba raloka papadi ya go raloka ba nabile maoto, mola polelo le molaetša wa koša di sa hlathege. Koša e hlakantšhitše dipolelo tše dintši le tša go hloka bohlatse tša go ba le taetšo ya bana ba ithuta polelo.

Peketepekete mabule,
Selasela **gentleman** → English
Tikololo siya
Planaplana sosothila.
Akga Jeremia, **sis tog**. → Afrikaans
Phuma wena, šala wena! → Sesotho sa Leboa
→ SeZulu

Lebaka la go hlohleletša mehuta ye bjalo ya dipolelo ke go hlakahlakana ga batho ba merafe ya go fapana, fao bana ba rego ge ba ba ekišetša ba se kgone go hlakantšha

polelo. Ye mengwe ya melaetša yeo e bego e romelwa bathong ka mokgwa wa dikošatšhaba, e fetoletšwe mminong wa sebjalebjae wa diletšo tša sebjale. Tabakgolo ke go re ka mmino wa sebjale go lebeletšwe go kgotsofatša dinyakwa tša borammino gore go be le letseno la go bonala.

7.3.2 Meaparo ya mehuta ya dikošatšhaba

Basadi le basetsana ba mmapadi

Go utolotšwe gore mehleng ya setala basadi ba be ba šopela ntepa mokgahlo ga marago, gomme ba phathakga tukwane go phatša kgara le magetla. Basetsana ba be ba apara dithethwana ka pele fela, ba šala ka marago le matswejana. Maotong go be go sa aparwe dieta go etša matšatšing a sehono. Hlogong basadi ba be ba thala mathiti mola banyadiwa ba be ba thala tlopo ya go tlotšwa ka letsoku. Basetsana ba be ba phela ka go kota lephalo hlogong.

Mehleng ya sehono basadi le basetsana ba koša ya mmapadi ba apara metšeka dinokeng le dihele mebeleng gomme dihele tša fihla ka godimo ga dikhuru. Hlogong ba tatetša ditukwane tša go swanelana le dihele ka mmala. Maotong go aparwa dieta tša masantase tša boleta gore ba bine bofefo. Moaparo wa bona o hlohletšwa ke maemo a setho ao a tlilego le tlabologo. Bohlatse bo laeditšwe go *seswantšho sa 4.3 (letl: 63)*

Go diphetogo tše di lego gare di ntšha nko, ba bangwe basadi ba tlogetše mmino wa mmapadi gomme ba hlamilile dihlophana tša mmino wo o bitšwago 'setepe'. Basadi ba mmino wa 'setepe' ba fapana ka moaparo, fela moaparo wa bona o na le lefetla la moaparo wa setšo. Go na le bao ba aparago dihele tše ba di hlabollago ka go di gata metsetse ye mentši ya go theoga le mmele, mola ba bangwe ba tatetša mašela mo dinokeng go ya fase, gomme mmeleng ba apara dikhipha tša mmala wa go elana le lešela. Maotong go aparwa masantase a mmala wa kgetho ya maloko a sehlopha wa go sepelelana le mmala wa diaparo tša bona, mola matsogong ba apara diširetšaseatla tše ditšhweu tša go ikgabiša. Mmino wa bona o ithekgile godimo ga diletšo tša sebjalebjae tša diraekhothe, e lego tša boitlhamelo bja diopedi go feta diletšo tša setšo. Seo se hlatselwa ke seswantšho seo se latelago:



Seswantsho sa 7.1: Basadi ba mmino wa setepe

Banna le bašemane ba dinaka

Mehleleng ya setala banna le bašemane ge ba be ba bina koša ya dinaka ba be ba apara ditsiba go khupetša bonna bja bona, ba bofa dinokeng ka matlalwana a diphoofolo, mola mmeleng nakong ye ntši ba be ba sa apare selo, fela ka ye nngwe nako ba be ba apara mekgophana ya diphoofolo. Maotong ba be ba sa apara dieta, eupša ba ikgabiša ka maboya a mesela ya diphoofolo. Seo se hlatselwa ke seswantšho se se latelago:



Seswantšho sa 7.2: Moaparo wa banna ba dinaka mehleleng ya setala: (<https://www.brandsouthafrica.com>)

Matšatšing a sebjale banna le bašemane ba dinaka ba apara matšobo a go logwa ka diwulu goba mašelana a go kgabišwa ka dipheta tša mebalabala, mola ka gare ba apara marokgwana. Mmeleng bangwe banna ba apara dikhipha mola ba bangwe ba šala ka mebele. Maotong go aparwa masokisi ka dieta tša masantase tša bofefe gore ba kgone go fofa ge ba bina, bjalo ka ge go laeditšwe go *seswantšho sa 4.8 (letl. 74)*. Bjalo ka basadi ba mmapadi, a mangwe masogana le ona a kgona go kopana a bopa sehlopha sa mmino wa 'setepe', moo a aparago diaparo tša kgetho ya ona tšeo e sego tša setšo. Tlhohleletšo e tlišwa ke taba ya gore ge a opela le go bina ka yona tsela yeo a lefša, gomme a kgona go hlokomela malapa a ona ka ge go se sa le bobebe go hwetša mešomo mo nageng ya Afrika-Borwa.

Malopo

Go dikoša tša malopo go be go aparwa mekgophana ya diphoofolo, e tatetšwa mmeleng. Gabjale go aparwa mašela a mebalabala ao a bago le seka se se itšego go lelolo. Mašela ao gabjale a amogelwa bjalo ka a setšo sa Basotho ba Leboa. Malopo ao a aparago mekgophana ya diphoofolo matšatšing a lehono a dira seo ka ge mekgophana yeo e tla be e le pheko yeo a e laeditšwego ke badimo. Malopo, go fapana le babini ba bangwe ba dikošatšhaba, ga a apare dieta ge a tšweletša mmino wa ona ka ge badimo ba sa dumele seo se direga. Bohlatse bja moaparo wa malopo bo go *seswantšho sa 4.10 (Letl. 87)*

Dikoma tša basadi

Baalogi ba koma ya bokgopa ge ba sa gathe ditšejana bjalo ka ge moaparo wa bona o laeditšwe seswantšhong sa *4.13 (letl. 99)*, ba bangwe ba itatetša ka ntepa mo nokeng gomme ya kgothogela ka morago go khupetša dinyaraga gore ba se ponoke ba kgone go hlomphega setšhabeng. Ka pele ba apara dithethwana tša go tla ka godimo ga dikhuru. Dihlogong baalogi ba rema ditlopo tšeo di kgabišwago ka go tlotšwa letsoku gore di swaragane di be di phadime. Seo ke mokgabišo wa go laetša gore ba fihlile maamong a bogolo ka fao ba swanetše go lebelelega. Mokgabo wa bona le maemo ao ba bago go ona ge ba boa komeng di ba fa boitshepho bjo bo tseneletšego. Le ge ba opela dikoša tša boaloga ba dira seo ka boitshepho. Seswantšho seo se latelago se laetša wo mongwe wa moaparo wa dikgopa.



Seswantšho sa 7.3: Moaparo wa dialoga tša koma ya bokgopa: (<https://www.pinterest.com>)

7.3.3 Diletšo

Nakong ya setala meropa e be e bopša ka kutu ya mohlare wa morula, gomme ya bapša le mokgopa wa kgomo go ya ka go fetana ka bogolo. Matšatšing a sehono go bapa moropa wa kiba go šomišwa faki ye kgolo, mola phoisene le dithopana di bapša ka diromokana. Go sa šomišwa mokgopa wa kgomo go bapa meropa ka ge go bolelwa gore o tiile ebile ga o retele ge o letšwa, o ntšha modumo ka tshwanelo.

Naka ya koša ya dinaka/kiba e be e sehlwa ka lehlakano, mola gabjale go šomišwa tšhipi ye tshese.

7.3.4 Bokgathatema

Mmapadi le dinaka

Mmapadi o tsebega ka go ba koša ya basadi, mola le babini ba yona ba e bitša bjalo. Temogo ye e bilego gona nakong ya pogelo ke gore go bile le bašemane le masogana bao ba nago le kgahlego, ba felago ba rothela sehlopheng sa mmapadi bjalo ka babini go feta bathekgi goba babogedi. Gwa ba bjalo le go koša ya dinaka, basetsana ba be ba tsenatsena bjalo ka maleloko a sehlopha ba ntšha manka a bona mo sehlopheng sa go tuma ka go ba sa banna. Seo ke taetšo ya gore kgethologanyo ya bong ga e sa

le gona go dikošatšhaba. Mehleng ya kgale e be e le bohlola go hwetša batho ba bong bošele dihlopheng tšeo ba sa swanelago go ba go tšona, fela seo se fetogile.

Košeng ya malopo, kgale go be go bina basadi ka bontši ge ba bapetšwa le banna. Go dikutollo tša nyakišišo ye, banna e bile palo ye kgolo ge ba bapetšwa le basadi.

7.3.5 Tshedimošo

Go batšeakarolo dihlopheng tše di fapanego, tshedimošo e rwelwe ke bagolo ba bona go feta bafsa. Seo ke yona taetšo ya gore bafsa ba iphapantšha le dikošatšhaba ba sa lemoge ge ba senya setšo sa bona. Ka go le lengwe bathobagolo le bona ga ba laetše boikgafo bja go etetša bana tseleng ya setšo, go lebeletšwe le tšona dikošatšhaba.

7.3.6 Melaetša le mehola

Ye mengwe ya melaetša le mehola ye e bego e romelwa bathong ka tsela ya dikošatšhaba e sepetšwa ka mokgwa wa mekgatlo ya semmušo le dipolotiki. Bothata ke gore melao ya setšo e a fefoga, gomme melaetša ge e fihla bathong ga e be le seriti ka ge e hloka thekgo ya setšo. Setšhaba se laolwa ke dikopano tšeo di hlohleletšwago ke dipolotiki go feta tša mošate, ka fao, go ba le thulano ya dikgopolo gomme setšo sa amega go šoro. Kamegompe ya setšo e tliša kgakanego setšhabeng moo batho ba fetšago ba hloka nnete ya botšo le boyo bja bona.

7.4 KAKARETŠO YA DITLWAEDI TŠEO DI LATETŠWEGO

Nyakišišo e ithekgile ka ditlwaedi tše di latelago tšeo di logagantšwego thekgong le kgodišong ya nyakišišo.

7.4.1 Setlwaedi sa sebopego sa bomolomo

Ke setlwaedi seo se kgethetšwego nyakišišo ye. Sona se lebeletšwe ka tsela ya go tšweletša dikošatšhaba ka mokgwa wa sebopego sa bomolomo fela kantle ga go šomiša mongwalo goba go bala. Tsela ya bomolomo ke yona e rwelego tlhalošo ye e tseneletšego ka ga setšo sa bathobaso, kudu ba morafe wa Seafrika, le tšweletšo ya dikanegelotšhaba yeo e thekgilego magato a bophelo bja batho bja letšatši ka letšatši. Sona setlwaedi se se filwe thekgo ke ditlwaedi tše dingwe tšeo di rilego ge di logagana tša tšweletša tlhalošo le tlhathollo tšeo di rwelego mooko wa nyakišišo. Tšona ke tšeo di latelago:

7.4.2 Setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo

Setlwaedi sa kgokagano ka mohlobo se bolela ka tsela yeo batho ba mohlobo o tee le setšo se tee ba kgonago go kwana ka gona mabakeng a phedišano ya bona. Sebetša se segolo phedišanong ya Seafrika, ke polelo. Polelo ke sebetša sa bohlokwa ka ge e thekgile setšo sa batho bao ba e bolelago, le go ba kopantšha dinakong tše dintši tša bophelo bja bona. Re bona thekgo ya polelo e bonagala le go dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa tšeo le tšona di tšwelago pele go ba didirišwa tša motheo. Dikošatšhaba di na le mehola yeo e nabilego setšhabeng ka ge ka koša motho a kgona go tšweletša kgopolo ya gagwe gore dinyakwa tša gagwe di phethagale. Motho a ka tšweleletša maikutlo a lethabo goba a manyami bathong gomme a sekegelwa tsebe ke batho bao ba mo theeditšego ebile ba kwešiša mokgwa wo a tla bego a o šomiša wa thomelo ya molaetša.

7.4.3 Setlwaedi sa mehla le mabaka

Mohuta wo wa setlwaedi o lebeletše gore ka mehla dikošatšhaba ge di tšweletšwa di latela mabaka ao a itšego. Koša ye tee e ka opelwa mabakeng a go fapana gomme ya fa tlhalošo ya go kgotsofatša mabaka ao ka moka, bjalo ka dikoša tša mmapadi, dinaka le tša bana. Tše dingwe ke tša mabaka a badimo go swana le malopo, dipula le badimo.

7.4.4 Setlwaedi sa tshekaseko ya dingwalwa

Ke setlwaedi seo se thekgago tlhabollo ya ditšweletšwa tša bomolomo bongwading ka ge tshekaseko ya sebopego sa dikošatšhaba e ithekgile ka bongwadi. Tshekaseko ya sebopego e hlahlwa ke dikokwane tša tshekaseko ya theto yeo e šeditšego sebopegontle, sebopegogare le sebopego sa tlhabošontšu go tšwa go dingwalwa tša banyakišiši ba mehlobo ya go fapana.

7.5 DIKGOPOLO LE DIKAKANYO TŠA SETŠHABA

Ba bangwe ba bakgathatema dikošeng tša setšo ba bile le dikgopolo tšeo di kago thuša go hlohleletša batho go swarelela setšong sa bona, go lebeletšwe tšona dikošatšhaba. Tšona ke tšeo di latelago:

Kwešišo ya maemo a dikošatšhaba bophelong: Tlhalošo le bohlokwa bja dikošatšhaba di swanetše gore di fihlelele bana e sa le ba banyane. Bana ba swanetše gore ge ba bula mahlo le magatong a kgodišo ya bona ba ikhwetše ba dikaneditšwe ke dikošatšhaba tšona, go gatelela lerato le kamogelo ya dikošatšhaba go bona.

Bokgathatema le boikgafo: Botšeakarolo le boikgafo di swanetše go ba karolwana ya bophelo bja batho ka moka bao ba angwago ke dikošatšhaba gore ba tšee karolo dihlopheng tša go fapana. Maloko a setšhaba a swanetše go fiwa sebaka se sentši sa go opela le go binela dikošatšhaba gore di tsenelele maphelong a bona. Boikgafo bo swanetše go tšwa go setšhaba ka moka gammogo le magoši go bona gore setšo se a phethagatšwa. Barutabana le bona ge ba le dikolong ba swanetše go aba thuto yeo e matlafatšago setšo sa bana bao ba ba rutago.

Kamogelo: Batho ba swanetše go lemoga seo bophelo e lego sona gammogo le bohlokwa bja tumelo le maitshwaro ao a nyakwago ke bophelo ka gare ga setšhaba. Batho ba setšo sa Basotho ba Leboa ba swanetše go amogela seo ba lego sona go feta go inyatša pele ga merafe ye mengwe. Seo se tla matlafatša setšhaba tumelong ya setšo sa sona, gomme sa kgona go phethagatša dinyakwa tša setšo seo ka maemo ao a phagamego, go swana le go tšea karolo tšweletšong ya dikošatšhaba.

Maitshwaro: Batho ge ba ka phela ka go laetša maitshwaro ao a amogelelegago setšong sa bona ba tla hlomphega merafeng ye mengwe. Meragelo ka moka e tla etetšwa ka tlhomphele le lerato gomme ya kgona go tswala dienywa tša go nona setšhabeng. Tšeo ka moka di ka fihlelewa ka tlhomphele ya setšo, le go fa dikošatšhaba sebaka sa go ba šomela bjalo ka ge di hloletšwe bona.

Tšhomišamo: Tšhomišano ke sebetša se bohlokwa kgolong ya setšhaba se sengwe le se sengwe. Tšhomišano e ithekgile kudu ka tlhomphele le lerato. Ka ge Seswana se re 'mphiri o tee ga o lle', setšhaba ka moka go sa kgethwe bong goba bogolo, se swanetše go ba le dikamano tšeo di tlogo tliša botee gore se se tsenwe bogare ke dikgopolo dišele tša go ba šitiša go tšweletša ditiragatšo tša setšo sa bona, go lebeletšwe tšona dikošatšhaba.

Polelo: Polelo ke motheo wa setšo ebile ke sebetša sa bohlokwa tšweletšong ya dikošatšhaba. Batho ba swanetše go swarelela polelo ya bona gomme ba e diriše ka bothakga gore tšweletšo ya bona e be le mooko le molaetša wa go kwagala.

7.6 MAGOMO A NYAKIŠIŠO

Ka gare ga dikanegelotšhaba tša Sesotho sa Leboa go kgethilwe fela dikošatšhaba gore e be tšona motheo wa nyakišišo. Nyakišišo le ge e be e le mabapi le dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa, go ile gwa hlaolwa fela karolo ya Moletši gore nyakišišo e kgone go laolega. Ga se batho ba lefelo leo ka moka bao ba tšerego karolo go phatadiganong

le pogelo, e bile fela bao ba bego ba ikamantše le dihlopha tša dikošatšhaba, go akaretšwa le tša meraloko ya bana. Nyakišišo ga se ya swanela go akaretša morafe ka moka ka ge e dirwa khutlwaneng ye nnyane ya morafe (Onwuegbuzie le Leech, 2005).

Dikutollo di ka se akaretše Basotho ba Leboa ka moka ka ge dikhutlong tše dingwe tša naga go na le ka tsela yeo batho ba gona ba tšweletšago dikošatšhaba ka gona.

Go mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, go hlaotšwe mokgwanyakišišo wa boleng wo o thekgilwego ke mekgwa ye meraro ya kgoboketšo ya tshedimošo, e lego; phatadiganong, pogelo le mehutangwalwa. Kgetho ya mokgwanyakišišo wa boleng e hlohleleditšwe ke mekgwa ya kgoboketšo yeo e hlahlago monyakišiši gore a ye lefelong la nyakišišo moo a tšeago nako ye ntši a na le bakgathatema ba gagwe.

7.7 KAKANYO YA TŠWETŠOPELE YA NYAKIŠIŠO

Go ya ka magomo ao a bilego gona go nyakišišo ye, go bohlokwa gore go dirwe dinyakišišo tše dingwe dikarolong tše dingwe tša naga mabapi le dikošatšhaba tša Basotho ba Leboa, ka ge tše dingwe tša dipolelo tša gona di ka fapana le tša nyakišišo ye gomme gwa tšwa tshedimošo ye mpsha ya tlaleletšo. Lebaka e le gore maitemogelo le mabaka ao batho ba phelago ka tlase ga ona a kgona go ba fa tsela ya ka fao ba kago tšweletša meragelo ya bona ka ga dikošatšhaba, ka go realo, go na le kgonagalo ya tshedimošo ya tlaleletšo.

7.8 MAFETŠO

Nyakišišo e utolotše gore Basotho ba Leboa, kudu bafsa matšatšing a lehono, ga ba latele dikoša tša setšo sa bona ka tshwanelo. Seo se dirwa ke tlhakahlakano ya merafe yeo e aparetšego naga, yeo e hlohleletšago gore batho ba hloke kgahlego go ditšo le dipolelo tša bona, kudu go lebeletšwe dikošatšhaba. Kamegompe ye nngwe e tla le go hloka tlhokomelo ga bathobagolo ka go se ikemišitše go ruta bana meragelo ya setšo go tsenelela. Go tsena dikolo le go se kwešiše seo tlihabologo e lego sona, ke tše dingwe tša mabaka a go gatelela tšwetšopele ya setšo setšhabeng. Batho ba tlogela ditšo tša bona ba latela tša baditšhaba ka kgopolo ya gore go dira seo ke go hlabologa, etšwe go se bjalo. Ditaba tša dikošatšhaba di atile kudu go bathobagolo, mola ba bangwe bafsa ba se ba ikemišetše go tseba selo ka ga tšona ba lebeletše tša sebjalebja. Seo ke yona taetšo ya gore ba furaletše setšo sa bona ba kgahlwa ke dikoša tša tlihamo ya batho ba bangwe tše di sa ba fego motheo wa bophelo. Go

bohlokwa gore batho ba lebelele morago mo ba tšwago gona, ba phethagatše ka mo go swanetšego gore setšo sa bona se se ke sa ba lahlegela. Mehuta, sebopego sa tšweletšo le mehola ya dikošatšhaba di swanetše go gatelelwa setšhabeng gore di kgone go fihlelela maemo a maleba a kgodišo ya setšhaba.

METHOPO

Ampene, K. 2005. Female Song Tradition and the Akan of Ghana: The Creative Process in Nwokoro. *SOAS Musicology Series*.

Aning, B.A. 1973. Varieties of African Music and Musical Types: The Black Perspective in Music. *Journal Storage* 1(1): 16-23.

Armstrong, E. and Ferguson, A. (nd). *Language, Meaning, Context, and Functional Communication*. Australia: Edith Cowan University.

Babbie, E. 2010. *The Practice of Social Research*. 12th ed. Wardsworth: Cengage Learning.

Babbie, E. and Mouton, J. 2014. *The Practice of Social Research*. 14th ed. Cape Town: Oxford University Press.

Baldick, C. 2008. *Oxford Dictionary of Literary Terms*. USA: Oxford University Press.

Barnet, S. 1964. *A Dictionary of Literary Terms*. London: Constable and Company.

Bessant, L. 1994. Songs of Chiwese and Songs of Zimbabwe. *Journal Storage* 93(370): 43-73.

Blacking, J. 1967. *Venda Children's Songs. A Study in Ethnomusicological Analysis*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

Bless, C. and Higson-Smith, C.H. 1995. *Fundamentals of Social Research Methods: An African Perspective*. 2nd ed. Kenwyn: Juta and Co, Ltd.

Boyd, D.L. 1974. The Significance of Language. *Journal Storage*. 9(1): 36-39.

Brewer, J.D. 2000. *Ethnography*. Buckingham: Open University Press.

Bryman, A. 2008. *Social Research Methods*. 4th ed. New York: Oxford University Press.

Burns, R.B. 1994. *Introduction to Research Methods*. 2nd ed. Melbourne: Longman Cheshire.

Cassim, L. 2015. *Post-Graduate Toolkit*. South Africa: University of South Africa.

Chernoff, J.M. 1979. *African Rhythm and African Sensibility*. Chicago: The University of Chicago.

Chisa, K.N. 2012. *Indigenous Language and Intellectual Property Rights in a Networked Environment: The Case of the South Africa Music Archive Project*. Lengwalo la Bongaka: University of South Africa.

Chiwome, E.M. 1992. Traditional Shona Poetry and Mental Health. *Zambesia*. 11: 1-17.

Cresswell, J.W. 2014. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. 4th ed. Canada: SAGE.

Cuddon, J.A. 1977. *A Dictionary of Literary Terms*. Great Britain: Penguin Books.

Denscombe, M. (2013). *The Good Research Guide for Small-Scale Social Research Projects*. 4th ed. London: Open University Press.

Denzin, N.K and Lincoln, Y.S. 2003. *The Qualitative Inquiry Reader*. California: SAGE.

De Vos, A.S., Strydom, H., Fouche, C.B. and Delport, C.S.L. 2011. *Research at Grass Roots*. 4th ed. Pretoria: J.L. van Schaik.

Euba, A. 1988. Juju High Life and Afro-beat: An Introduction to Popular Music in Nigeria. *An Essay on Music in Africa*. Vol.1. University of Bayreuth. Pp.126 - 127

Finnegan, R. 1970. *Oral Literature in Africa*. Oxford: Oxford University Press.

Finnegan, R. 1998. *Oral Literature in Africa*. 3rd ed. Nairobi: Oxford University Press.

Finnegan, R. 2012. Oral Literature: Children's Songs and Rhymes. *Journal Storage* (<http://www.jstor.org/stable/10.20307/j.ctt5vjsmr.21>): 293-304.

Flick, U. 2007. *Managing Quality in Qualitative Research*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Floyd, J. and Fowler, Jr. 2014. *Survey Research Methods*. 5th ed. Boston: SAGE Publications.

Fowler, R. 1973. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London: Routledge.

Gillis, V. 1981. *Traditional Women's Music from Ghana*. Folkway Records and Service Corporation. 1-4.

Glesne, C. 2011. *Becoming Qualitative Researchers: An introduction*. 4th ed. Boston: Pearson.

Goddard, W. and Melville, S. 2001. *Research Methodology: An Introduction*. Lansdowne: Juta & Co Ltd.

Gray, D.E. 2009. *Doing Research in the Real World*. (2nd Ed.). London: Sage Publication.

Grinnell, R. Jr. 1993. *Social Work, Research and Evaluation*. 4th ed. Illinois: F.E. Peacock Publishers.

Guma, S.M. 1967. *The Form, Content and Technique of Traditional Literature in Southern Sotho*. Pretoris: J.L. van Schaik.

Hair Jr, J.F., Celsi, M.W., Money, A.H., Samouel, P. and Page, M.J. 2011. *Essentials of Business Research Methods*. 2nd ed. USA: M.E. Sharpe, Inc.

Hallo, M. and Diallo, Y. 1989. *The Healing Drum: African Wisdom Teachings*. Rochester VT: Destiny Books.

Harris, M. 1993. *Culture, People, Nature: An introduction to General Anthropology*. 6th ed. New York: HarperCollins College Publishers.

Heese, M. and Lawton, R. 1975. *The Owl Critic*. Elsie River: NASOU.

- Henry, G.T. 1993. *Practical Sampling*. Newbury Park CA: SAGE.
- Hudson, R.A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, D. 1962. *The Ethnography of Communication*. In (Eds) Gumperz, J.J. and Hymes, D. *Directions in Socio-Linguistics*. New York: Holt, Rhinehart and Winston.
- Impey, A. & Nussbaum, B. 1996. *Sawubona Africa: Embracing Four Worlds in South African Management*. South Africa: Zebras Press.
- Jones, B. 2010. Relative Chronology within (an) Oral Tradition. *Journal Storage* 105(4): 289-318.
- Joubert, A. 2011. Rain Songs and the Observance of the Rain Cult Among the Lobedu People of Queen Modjadji. *South African Journal of African Languages*. 31(1): 6-16.
- Kaschula, R.H. 1993. *Foundation in Southern African Oral Literature*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Kelle, V. and Kovalson, M. 1973. *Historical Materialism: Outline of Marxist Theory of Society*. London: Central Books Ltd.
- Kgobe, D.M. 1994. *Content, Form and Technique of Traditional and Modern Praise Poetry in Northern Sotho*. Lengwalo la Bongaka. University of South Africa.
- Kgobe, D.M. 1997. *Tebu ya Legapu*. Pretoria: LZ Sikwame PTY (LTD) Publishers.
- Kgobe, D.M. 1998. The Role of Folk Music in an African Community with Special Reference to Northern Sotho Children's songs. *South African Journal of African Languages* 8(1): 39-48.
- Kidula, J. 2006. Ethnomusicology, the Music Canon, and African Music: Positions, Tensions, and Resolutions in the African Academy. *Africa Today* 52(3) 99-113.

- Krappe, A.H. 1965. *The Science of Folklore*. New York: George Braziller.
- Kruger, J. 1989. Rediscovering the Venda Ground-Bow. *Ethnomusicology*. 33(3): 391-404.
- Kumar, R. 2011. *Research Methodology: A Step by Step Guide for Beginners*. London: SAGE Publishers Ltd.
- Kwami, R. 1992. Songs of the Akwa Ibom and Cross River States of Nigeria. *Journal Storage* 5(2): 133-156.
- Lasisi, S. A. 2012. Traditional Music in Nigeria: Example of Ayinla Omowura's Music. *The International Institute for Science, Technology and Education* 2(10): 108-118.
- Lebaka, E.K. 2014(a). The Cultural and Historical Significance of Malopo: A Pedi perspective. *Acta Theologica* 34(2) 29-43.
- Lebaka, E.K. 2014(b). Analysis of Traditional Religious Songs for Curricular Application in Primary School. *In die Skriflig* 48(1): 1-12.
- Leedy, P.D. 1993. *Practical Research – Planning and Design*. New York: Macmillan.
- Leedy, P.D. and Ormrod, J.E. 2005. *Practical Research: Planning and Design*. 8th ed. New Jersey: Pearson Education.
- Lenher, J. 1964. Traditional Karanga Songs. *Journal Storage*. 3(3): 15-19.
- LoBiondo-Wood, G. and Haber, J. 1990. *Nursing Research Methods, Critical Appraisal, and Utilization*. London: Mosby.
- Mabitsela, A.D. 2005. *The Structure and Significance of Northern Sotho Traditional Songs with Specific Reference to Children*. Lengwalo la Mastase. Polokwane: University of Limpopo.
- Maduane, L.H. 2000. *Reta o Reteletša*. Pietersburg: Mogopo Publishers.

- Maibelo, J.R., Nkomo, P.S., Lentsoane, H.M.L., le Mojalefa, M.J. 1991. *Direti tšhe Nne*. Randburg: Vivlia Publishers & Booksellers.
- Makwala, A. J. (nd). *Leswao la Baswana*. Giyani: Linqua Franca.
- Malcolm, X. 1967. *Afro-American History*. New York: Merit Publishers.
- Mans, M. 2005. Aesthetic and Values as Core Determinants of Musical Identity Formation. In Anri Herbst (ed), *The Musical Arts in Africa*. 2: 1.22.
- Mapaya, M.G. 2014(a). African Musicology: Towards Defining and Setting Parameters of the Study of the Indigenous African Music. *Anthropologist*. 18(2):619-627.
- Mapaya, M.G. 2014(b). Dinaka/Kiba: A Descriptive Analysis of a Northern Sotho Song-Dance Performative Compound. *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance (AJPHERS)*. 20(2:1) 426-438.
- Mapaya, M.G. 2014(c). Rhythm and Rhythmic Incentive? An African Justification for a Common Responsive Musical Behaviour. *Humanities and Social Sciences Review*. 3(03):215-242.
- Masekoameng, M C., and Mothapo, M.S. *Mahlogedi a Theto*. 2017. Pretoria: Lingua Franca Publishers.
- Mashabela, D.G. 2005. *Dula o Fihle Motlogolo*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
- Mathangwane, J.T. 2009. Bakalanga Traditional Music: Some Cultural Insights. *Journal storage* 41(2009): 83-94.
- Maxwell, J.A. 2013. *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- May, T. 2011. *Qualitative Research in Action*. 3rd ed. London: SAGE.
- Mbiti, J.S. 1975. *An Introduction to African Religion*. London: Heinemann.

Miller, H., Taylor, P. & Williams, E. 1991. *Introduction to Music*. USA: HarperCollins College Publishers.

Milubi, N.A. 1997. *Aspects of Venda Poetry*. Pretoria: Sigma Press.

Mojalefa, M.J. 2002. *The Verse Form of Northern Sotho Oral Poetry*. *Literator* 23(1): 85-95.

Mothata, T.J. 1991. *Some Aspects of Northern Sotho Songs*. Lengwalo la Onase: Turfloop: University.

Mothemela M.F. 2013. *Tšhomišo le Kgodišo ya Dika tša Sesotho sa Leboa*. Lengwalo la Mastase. Turfloop: University of Limpopo.

Motimele, M.A. le Motimele, M.G. 2007. *Ithute Segageno*. Kreiti 11. Polokwane: Soul of Africa.

Motloutsi, J.M. 2004. *Rutang Bana Ditaola*. Thohoyandou: Nev Productions.

Mugambi, J.N.K. 2005. *African Heritage and Contemporary Christianity*. Nairobi: Longman Kenya.

Mugenda, O.M. and Mugenda, A.G. (1999). *Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Nairobi: Act Press.

Murfin, R. 1997. *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*. New York: Bedford Books.

Muwati, I., Tembo, C. and Mutasa, D.E. 2016. Children' Songs and Human Factor Development: A Comparative Analysis of Shona Children's Songs and Imported Nursery Rhymes. *South African Journal of African Languages* 36(1) 55-64.

Mwaniki, H. S. K. 1986. *Categories and Substances of Embu Traditional Songs and Dances*. Nairobi: Kenya Literature Beareau.

Nemapate, M.A. 1999. *The Structure and Meaning in Tshivenda Traditional Songs*. Lengwalo la Mastase. Polokwane: University of Limpopo.

Nemapate, M.A. 2010. *A Structure, Meaning and Performance in Tshivenda Traditional Songs*. Lengwalo la Bongaka. Polokwane: University of Limpopo.

Neser, J.J., Joubert, S.J., and Sonnekus, E.F. 1995. *Introduction to Methodology: Criminology, Penology and Police Science*. Pretoria: University of South Africa.

Neuman, W. L. (1994). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Boston, MA: Allyn and Bacon.

Newmann, D.M. 2006. *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life*. London: SAGE.

Nketia, J.H.K. 1986. African Music and Western Praxis: A Review of Western Perspectives on African Musicology. *Canadian Journal of African studies/Revue Canadienne des Etudes Africaines* 20(1): 36-56.

Nnamani, S. N. 2014. The Role of Folk Music in Traditional African Society: The Igbo Experience. *Journal of Modern Education Review* 4(4): 304-310.

Ntuli, D.B.Z. 1984. *The Poetry of B. W. Vilakazi*. Pretoria: J.L.van Schaik.

Nunan, D. 1992. *Research Methods in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nzewi, M. 2006. *Growing in Musical Arts Knowledge Versus the Role of the Ignorant Expert*. In Minette Mans (Ed.), *Centering on African Practice in musical Arts Education*. Cape Town: African Minds.

Parry, M. 1930. Millman Parry Collections: *Performance and Performer. The role of Tradition in Oral Epic Song*. <http://119.dis.harvard-edu/mpc/about/du.html> (17/03/2017).

Onwuegbuzie, A.J. & Leech, N.L. 2005. A Typology and Myths Perpetuated in Educational Research Textbooks. *Current Issues in Education*. 8(7): 1-14.

Patton, M.Q. 2002. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. 3rd ed. Thousands Oaks, CA: SAGE Publications.

Patton, M.Q. 2005. *Qualitative Research*. John Wiley & Sons, Ltd.

Peck, J. and Coyle, M. 2002. *Literary Terms and Criticism*. New York: Palgrave.

Petje, R.M. 1998. *A Survey of Bapedi Women's Songs*. Masters of Arts. Mini-Dissertation: University of Johannesburg.

Pretorius, W.J. 1982. *Teaching African Literature: A Theoretical and Methodology Introduction*. Pretoria: University of South Africa.

Punch, K.F. 2014. *Introduction to Social Research-Quantitative and Qualitative Approaches*. 3rd ed. London: SAGE.

Rabothata, T.T. 1991. *A Survey of Traditional Songs in Venda*. Lengwalo la Mastase: University of South Africa.

Rabothata, T.T. 2005. *Women Abuse as Expressed in Tshivenda Female Songs*. Lengwalo la Bongaka. Polokwane: University of Limpopo.

Rafapa, L. 2009. The Use of Oral Hymns in African Traditional Religion and the Judeo-Christian Religion. *South African Journal for Folklore Studies*. 19(2): 76-84.

Rambau, L.A. 2015. *Music in the Making: A Case Study of the Caravan Traditional Dance Group*. South Africa: University of South Africa.

Reece, S. 1999. Some Homeric Etymologies in the Light of Oral Formulaic Theory. *Journal Storage* 93(2) 185-199.

Reeves, D.B. 2004. *Accountability for Learning: How Teachers and School Leaders can Take Charge* (Vol. 160). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Remler, D.K and van Ryzin, G.G. 2011. *Research Methods in Practice: Strategies for Description and Causation*. London: SAGE Publications.

Robson, C. 2002. *Real World Research*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.

Sadie, S. and Lotham, A. 1990. *The Cambridge Music*. London: Cambridge University Press.

Saunders, M., Lewis, P. and Thornhill, A. 2009. *Research Methods for Business Students*. 5th ed. England: Pearson Education Limited.

Serudu, M.S. 1990. *Dipheko tša Bagologolo*. 6th ed. Cape Town: Kagiso Publishers.

Nyota, S. & Mapara, J. 2008. Shona Traditional Children's Games and Play: Songs as Indigenous Way of Knowing. *The Journal of Pan African Studies* 2(4): 189-202.

Skott, B.P. and Ward, M. 2013. *Active Learning Exercises for Research Methods and Social Sciences*. London: SAGE.

Soanes, C and Stevenson, A. 2005. *Oxford Dictionary of English*. 2ed. Oxford: Oxford University Press.

Stewart, P. and Zaaiman, J. 2015. *Sociology: A South African Introduction*. South Africa: Juta & Company (Pty) Ltd.

Storey, M. 1976. How Musical is Man? By John Blacking. *Fortnight*: (137):10.

Taylor, S. 2011. *Ethnographic Research: A Reader*. Thousand Oaks: SAGE.

Terre Blanche, M.T., Durrheim, K. and Painter, D. (2006). *Research in Practice*. Cape Town: Cape Town University Press.

Tomassoni, R. le Fusco, A. 2009. Dance as Art and as Expression of Harmony and Psychosomatic Totality: Some Psychological Considerations. *Journal Storage* 23(3):18.

UNISA-AFL4803: *Only study Guide for AFL4803*. 2011. Pretoria: University of South Africa.

van der Velde, M., Jansen, P. and Anderson, N. 2007. *Guide to Management Research Methods*. Australia: Blackwell Publishing.

van Warmelo, H.J. 1945. The Medicine and Practice of a Sotho Doctor. *Bantu Studies*: Vol 4.

Verhoeven, N. 2011. *Doing Research: The Hows and Whys of Applied Research*. The Netherlands: Eleven International Publishing.

Vissel, A. 2002. Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations. *Journal Storage*. 44(3): 79-105.

Webster, M. 1997. *Reader's Handbook: Your Complete Guide to Literary Terms*. Phillipines: Meriam Webster Incorporated.

Welleck, R. and Warren, A. 1949. *Theory of Literature*. United States: Harcourt, Brace, and Company.

Wilson, W.A. 2014. Indigenous Knowledge Recovery is Indigenous Empowerment. *American Indian Quaterly*. 28(3/4): 359-372.

Wood, E. 1989. The Broad Diversity of Subject in the Traditional Songs of Botswana. *Journal Storage*. 21(1989) 9-21.

METHOPO YA DISWANTŠHO TŠA DIPAPADI TŠA SETŠO.

1. <https://www.pinterest.com>
2. <https://www.brandsouthafrica.com>
3. www.a-chance-to-play.de

KGAOLO YA BOSESWAI: DIMAMARETŠWA

A. SEMAMARETŠWA SA PELE

DIPOTŠIŠO TŠA PHATADIGANONG.

Dipotšišokgolo tšeo di yago go botšišwa ke tšeo di latelago:

1. Na dikošatšhaba ke eng?
2. Na dikošatšhaba di gona mohlobong wa Basotho ba Leboa?
3. E ka ba dikošatšhaba di na le mokgwa wo di tšweletšwago ka wona?
4. Na di arotšwe ka mehuta, gona mehuta yeo ke efe?
5. Setšhaba se ka holega bjang tšweletšong ya dikošatšhaba?
6. Na dikošatšhaba di ka sekasekwa go ya ka sebopego?
7. Na batho ba tlotla dikošatšhaba ka tshwanelo? Fahlela karabo ya gago.
8. Batho ba ka hlohleletšwa bjang go rata le go šomiša dikošatšhaba ka mehla?
9. Na go na le didirišwa tša go ikgetha ge go tšweletšwa dikošatšhaba?
10. Na go na le meaparo yeo e hlaoletšwego tšweletšo ya dikošatšhaba?

B. SEMAMARETŠWA SA BOBEDI

PEGO YA POGELO YA DIKOŠATŠHABA

Dintlha tšeo di latelago di tlo tšeelwa šedi:

1. Tšweletšo ya dikošatšhaba.
2. Mehuta ya dikošatšhaba.
3. Diletšo nakong ya tšweletšo.
4. Meaparo ya nako ya tšweletšo.
5. Maemo a baopedi go ya ka bogolo.
6. Maemo a baopedi go ya ka bong.
7. Maemo a polelo nakong ya tšweletšo.
8. Meragelo nakong ya tšweletšo.

C. SEMAMARETŠWA SA BORARO

KGOPELO YA NGWANA YA BOKGATHATEMA

Lefapha la Maleme le Ditherišano

Yunibesithi ya Limpopo

Private Bag x 1106

Sovenga

0727

Letšatšikgwe:

Motswadi yo a rategago

Nna ke lego, **Maledu AD**, moithuti Yunibesithing ya Limpopo, Nomoro ya moithuti: 200401804, ka tlhompho le boikokobetšo ke kgopela ngwana wa lena go tšea karolo dinyakišišong tša mabapi le dikošatšhaba tša Sesotho ba Leboa. Maikemišetšo ke go utolla mehuta, sebopego sa tšweletšo gammogo le bohlokwa bja dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa.

Ngwana wa lena ge a tšea karolo lesolong le, a ka no tlogela ka nako le sebaka seo a bonago a se sa kgona. O tlo kgopelwa go araba dipotšišo tša phatadiganong tšeo di se nago magomo.

Nka thaba ge motswadi a ka botšiša potšišo efe goba efe mabapi le lesolo le la dinyakišišo. Dikgopolo le dikarabo tšeo ngwana a tlogo di tšweletša ge a araba e tlo ba sephiri sa gagwe le monyakišiši.

Re ka thaba ge le ka lokolla ngwana go tla go tšea karolo.

Wa lena

.....

Maledu AD.

(Moithuti wa dithuto tša Bongaka go Thuto ya Maleme)

D. SEMAMARETŠWA SA BONE

MEMO YA BOKGATHATEMA

Lefapha la tša Maleme le Ditherišano
Yunibesithi ya Limpopo
Private Bag x 1106
Sovenga
0727
Letšatšikgweedi:

Thobela

MEMO YA BOKGATHATEMA

Nna ke lego, **Maledu AD**, moithuti Yunibesithing ya Limpopo, Nomoro ya moithuti: 200401804, ka tlhompole boikokobetšo ke kgopela gore le be bakgathatema nyakišišong yeo ke swaraganego le yona dithutong tša ka tša Bongaka. Maikemišetšo ke go utolla mehuta, sebopego sa tšweletšo gammogo le bohlokwa bja dikošatšhaba tša Sesotho sa Leboa.

Le tsebišwa gore bokgathatema lesolong le ke boikgafo fela, le gore le dumeletšwe gore le ka itokolla nako efe goba efe ge le ikwa le se sa nyaka go kgatha tema. Le tlo kgopelwa go araba dipotšišo tša phatadiganong tšeo di se nago magomo.

Nka thaba ge le ka botšiša potšišo efe goba efe mabapi le lesolo le la dinyakišišo go hwetša tshedimošo ye e tseneletšego. Dikgopolo le dikarabo tšeo le tlogo di tšweletša ge le araba e tlo ba sephiri sa lena le monyakišiši.

Ke a leboga

Wa lena

.....

Maledu AD (Moithuti wa dithuto tša Bongaka go Thuto ya Maleme)

E. SEMAMARETŠWA SA BOTLHANO

MEHUTA YA DIKOŠATŠHABA

DIKOŠA TŠA DIKOMA TŠA BASADI

1. Ntšanantšana

Ntšanantšana ka diforosela, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka diforosela ka tsena ka tlapa, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka tsena ka ga tlapa, tlapa le moribo, ijo banna!
Ahee...ahee!
Tlapa le moribo, ka le ribolla, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka le ribolla ka tsena ntlong, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka tsena ntlong, ka tšea letata, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka tšea letata ka itataila, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka itataila ka leba ga gabo, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka leba ga gabo ka re ke sa tsena, ijo banna!
Ahee...ahee!
Ka re ke sa tsena pudi ka putšana, ijo banna!
Ahee...ahee!
Pudi ka putšana, kgomo ka namane, ijo banna!
Ahee...ahee!
Kgomo ka namane, katse ka katsana, ijo banna!

2. Ke a reta

Ke a reta, ke reta lentšakalana,
Ke retela ina la ka,
Le apara kobo, le apara kobo.
Ka pedi dingwe mathata,
Makgušakguša a ba a mo lokišetša.
Ba mo laile bja bopudi bonyamarokolo,
Bja bonku bo ile kae bothethamenyako,
Bo thethela metse ya rare le metse ya bangwe?
Ke rile ke eya ga gešo ka molapong,
Ka humana mokgopa' tau bapologa,
Ka bapa wa nkwe ra bapa ka moutlwa wa mohlono,
Wa bonoko o ile kae mmapolakobo?

3. Motsoši

Motsoši: Mohlako wee ...!
Bahlakola kgopa!
Balatedi: Mohlako wee ...!
Bahlakola kgopa!
Motsoši: Mohlakoleng, boo ...!
A tsene bangweng ...!
Balatedi: Mohlakoleng boo ...!
A tsene bangweng ...!

Mekgolokwane: Iwu! – Iwu! – Iwu! – Iwu!

Mantšu: Tsena! Tsena! Tsena! Kgopa tsena!
O tlile go tšola ka mo,
Naase o kgopa,
Kgopa ga e ralo ke le mašoboro,
Naase ke wena mosadi!

4. Tsedi

Owee! Tsedi wee tsee!
Owee! Tsedi wee tsee!
Owee! Tsedi ao tseke!
Owee! Tsedi wee tsee!
Owee! Tsedi e tšwa le Makgowa!
Na e tšwile mangangamewete!

Owee! Tsedi wee tsee!
Owee! Tsedi wee tsee!
Na 'kgopana tša mongaga,
Koša ga le rape,
Gape le šiile tele Mokgadi,
Gape e tele sebinakamagetla.
Moka bakgekolo le a lapiša,
Gape lesang ngwanaka a mame,
Gape magoswi re reta magole.

5. Heleuwe, hoa!

Heleuwe, hoa!
Hee, heleuwe!
Hooa! heleuwe!
Basadi le se kwe bohloko,
Ba le weletša makgarebe.
Heleuwe, Hooa!
Basadi le se kwe bohloko,
Basadi le weletša masogana.

6. Modumelatsela

Hee wena modumelatsela!
Wa dumela o a ya modumelatsela,
Tšhilo ya rare e ya bogadi'a mmadumela,
Mmadumela go iwa bogadikana.
Tša phakutšhilo o yo huruhlela,
Ka mafurifušana gwa lla tšhilo,
Samma bogadi o ba tswiri nonyana seotswa,
Samma bogadi bo dulwa ke ditšhakamereba.

7. Heleuwee!

Helewee!
Kua Mogalakwena,
Go na le ketelele,
Ya mapotepote,
Raisibe wešo,
Ka re ke mmitšša,
A mpha sephoto,
Ko se fa mang,
Lerago la mosadi le boleta bjang,
Ere ke tamati.
Lerago la monna le bothata bjang,
Ere ke setena.
Helewee, e re ke setena batho!

8. Tlou

Ahee, hlogo ya tlou,
Ke makhura fela.
Ahee, hlogo ya tlou,
Ke makhura fela.

9. Sebonelwa

Sebonelwa, wee!!! (*Kgoeletšo*)
Tshotshola.
Re apeile setshola ntshotsho,
Re apeile marete ka dipoto,
Re apeile marete le diphese,
Rete le legolo wee
La maboya le a hlaba!

10. Mothalwana wa tseleng

O rupile lešakeng lefe? (*Potšišo ka mogokane*)
Nka be tau e ntšele lešokeng la ga Moepa,
Mothalwana wa tseleng.
O thalwa ke bokubu le bokwena.
Ke nna Raesetša wa bo Kgabiši,
Kgabiši sebakaborena le ba moše wa noka,

E rilego ba re kgarebjana re bone,
Ya ba namanetona e gakaletše moriting wa mohlarekoma.
A re ke a botšiša a hloka mofetodi.

11. Lepelela

Lepelela
Lepelela o we,
Legaga lepelela

12. Re a natlanatla

Re a natlanatla,
Tšie senamooko.

13. Di a goroga

Di a boa,
Di a goroga,
Tša Mmamolobe di a goroga.
Owe! Di a boa, di a goroga,
Tša Mmamolobe di a goroga.

14. Ngwajana

Ee! Ngwajana o ile banneng,
O ile go sametša koma,
Re a nyakanyaka.
Ee! Ngwajana o ile banneng,
O ile go sametša koma.

15. Šupulušupu

Šupulušupu,
Mošemanyana wa molejana,
O tšwela kae?
Owee! Mošemanyana wa molejana,
Ke re o tšwela kae?

16. Ngwana' mašala re wela

Owee! Ngwana' mašala re wela,
Owee! Dinta šedio,
Owee! Makgai ona šeao.

17. Sepipimpi

Ke sepipimpi sepipamolomo pi!
Se pipile mmakwele seremong.
Ke yena mmamogegedi' a mogege ke a gega

DIKOŠA TŠA DIKOMA TŠA BANNA

18. Mankekanankekana

Mankekanankekana
Pudi ya lla mogageno,
E re modiša nkgokolle,
Ke tla go kgoolla ke le kae,
Ke diša dingwe di ngala?
Di kgonwa ke botau le bonkwe,
Bagolo ba dingwe dibata, ba dutše mo kgatheng ga tsela,
Ba bona mphethi a feta,
A feta le mpšanyana tša'gwe,
Mpšanyana tša mafogohla,
A bommutla se sentshwanyana,
Se re bomotho sa re bophaswa.

19. Mmakwele

Pšha! Mmakwele senyadithokolo,
Senyadipikitla ka mo maragong,
Kgomo ga di kate ka mo mohlakeng,
Segokgo sa morwamantšhatšharara,
Ga se ke se loma madikeladike!
Totompane totompedi!
Mathokolopedi a boMoletši,
Kgwadi tena o ya kae?
Ke ya kae, ke ya malaong,
O ye o botše Seilane,
Seilane a tsogele keno.
Kgomo tša magapa ke gapile,
Ke gapišitšwe ke Phogole thungwa;
Ka ntšha pholwana, ka hlaba thungwa,
Dilo tša mešitomegolo thungwa.

20. Matšha

Matšha, alola-alola!
Metse re feta ya balala.
Baruakgomo ra tsena,
Ke gata boloko bja namanekgwana.

DIKOŠA TŠA MOKETE

21. Ba mo tšere

Le be le ile kae bašemane ba mo,
Le be le ile kae bašemane ba mo,
Le be le ile kae bašemane ba mo,
Ba mo tšere ka swele.

22. Ke mogadibo

Jo-na-na-jo-na ke mogadibo
Jo-na-na-jo-na ke mogadibo
Ba mo tšere ka swele.

23. Seolamelora

Moetapele: Seolamelora
Sehlopha: Seolamelora
Seswielamabala.
Se a ikela.

24. Mmane wee!

Bommane ba a tlola.
Moetapele: Mmane wee ii!
Sehlopha: Mmane wee ii!
Moetapele: Mmane'a ngwanaka ba a tlola.
Sehlopha: Ba tlola ka letsoku hlogong.

25. Tšhelete

Moetapele: Tšhelete, tšhelete e a bolela.
Sehlopha: Go bolela tšhelete.
Moetapele: Mmamosetsana,
Sehlopha: Selo sa maribariba
Selo sa dinalanala
Selo se ka ntlong
Go bolela tšhelete.

26. Swara letsogo

Moetapele: Swara letsogo ngwana,
Sehlopha: Sente di a wa.
Moetapele: Swara ngwana,
Sehlopha: Sente di a wa.

27. Tšhwene

Moetapele: O be o eya kae?
Sehlopha: O be o eya kae?
Moetapele: Oho, tšhwene šeo.
Sehlopha: Oho, tšhwene šeo.

28. Tate re bulele

Moetapele: Tate re bulele.
Sehlopha: Oho! re bulele.
Re bulele,
Re bulele,
Re a tsena.
Moetapele: Tate re tsamaile.

Sehlopha: Re ntše re botšiša ga ntate Moloto ke kae.
Moetapele: Oho! re bulele,
Re bulele,
Re a tsena.

29. Basadi le baloi

Moetapele: Basadi!
Sehlopha: Basadi ba mo le baloi.
Moetapele: Le hloka!
Sehlopha: Le hloka le mekgolokwane.
Moetapele: Mmalo!
Sehlopha: Mmalo, mmalo, mmalo, mmalo!
Moetapele: Mmalo!
Sehlopha: Mmalo, mmalo, mmalo, mmalo!

30. Šalang

Moetapele: O! Šalang, šalang.
Sehlopha: Šalang ka kgotso le ka se hlwe le re bona.
Moetapele: Šalang, šalang.
Sehlopha: Šalang ka kgotso le ka se hlwe le re bona.

31. Thonthodi

Thonthodi motswala,
Motswalaka ngwana malome
Ke re ntšee o a gana,
Dikgomo di boele šakeng.

Ge nka se tšewe ke wena,
Ke wena, ngwana wa malome,
Nka ikela le lefase.

32. Ngwana o a ya

Ngwana' rena o a ya.
Re amogwaamogwa ke ba ruilego,
Ba re diatlapedi; ee, ee, o a ya.
Re amogwaamogwa ke maruakgomo.

33. Buti le sesi

Buti le sesi,
Bona ba le babedi.
Ba dumelelane.

Ijo! ba dumelelane mawe,
Ba dumelelane
Oho! ba dumelelane mawe,

Ba dumelelane.

34. Kokoko!

Kokoko! Mme matswale,
Mme o itše re tle le makoti.
Dinako di a re šia x3.

35. Lerato

Lerato!
Lerato la ngwanyana,
Ga le mphe sebaka,
Ke lala ke tsamaya le mašego ohle.
Dikhuswanyana di feng marobalo
Di feng marobalo di tla tsoga di tsamaya.

36. Mmatswale

Hela mmatswale Mmatswale tlogela dipitšana,
Hela mong wa tšona!
Ke yo o fihlile.
Hela! mo šutelele x6
Ke yo o fihlile.

37. Tsogatsoga

Sesi tsogatsoga,
O robaletšeng,
Tsogatsoga, o robaletšeng.
Mmatswale o nyaka meetse a go hlapa,
O robaletšeng,
Tsogatsoga, o robaletšeng.

38. Basadi

Basadi ba mo le baloi,
Le hloka le mekgolokwane.
Mmalo! x5

39. Bonang

Bonang kajeno
Re kopane mo,
Re kopantšhwa ke lerato.
Ijojojo! Lerato.
Lerato x3
Ke nto ye kgolo.

40. Phuthaphutha

Phutha!
Phuthaphutha re sepele,
O rile!
O rile o a mo rata.

Bjale!
Bjale o a mo sotla.

41. Ngwana o swana le butter

Ngwana o swana le butter x3
A a tšwe re nyaka go mmona,
Le ka se mmone.
A a tšwe re nyaka go mmona,
Le ka se mmone.

DIKOŠA TŠA BOIPELAETŠO LE TSHOLO

42. Sebody

Moetapele: Sebody sa boMmašela, sebody wee!
Sehlopha: Sa boMmašela.
Moetapele: Sebody wee! Dinala di a rotha, sebody wee!
Sehlopha: Sa boMmašela
Moetapele: Sebody wee! A re ye tšhemong, sebody wee!
Sehlopha: Sa boMmašela.
Moetapele: Sebody wee! A re ye nokeng, sebody wee!
Sehlopha: Sa boMmašela.

43. Mmоторo wo motala

Moetapele: Mmоторo wo motala.
Sehlopha: Mmоторo wo motala ka Sekinoto.
Tsatsanka lesogana tsotsi,
Ke eme ka maoto ka tenteng.
Moetapele: Ke gana nnang,
Sehlopha: Ke gana nnang go tumulwa.

44. Lenaba

Moetapele: Lenaba ga le bolawe.
Sehlopha: Ohoo! Ga le bolawe,
Moetapele: Gona kua ga Mamaila, ga le bolawe.
Sehlopha: Oho! Ga le bolawe.
Moetapele: Ga le na mošomo, ga le bolawe.
Sehlopha: Oho! Ga le bolawe.

45. Sekgalabjana

Moetapele: Sekgalabjana, i-e!
Sehlopha: Se fetša mabele
Moetapele: Nka be se hwe, i-e!
Sehlopha: Se fetša mabele
Moetapele: Nka be se hwe re ikhutše sona, i-e!
Sehlopha: Se fetša mabele.

46. Hotši

Hotši, hotši, ba ra nna.
Ba ra nna le ngwanešo.
Mokwa ba ra nna,
Ba ra nna le ngwanešo,
Ba re re ja kudu.

47. Moletši

Ko Moletši dithabeng,
Ngwana o tswetšwe a bolela,
A re mme tate o kae?
Ba mo šupetša mabitleng.
Ka diphororo, ijoo! X3.
Pula e ka na.

48. Nkabe

Nka be ke kgona go ngwala,
Ke ngwalele buti wa ka,
Ke mmotše gore ba a ntshwenya.
Ke tshwenywa ke mmane wa ka.
Ba tla re mola ba eja,
Ba re ke fsiele lapa.
Ka šurašura le lapa.

49. Mmangwane

Mmangwane mosadi wa hlola, iyo-iyoy!
O ntimile matlebelekwan, iyo-iyoy!
A bona ge mma a se gona, iyo-iyoy!

50. Dinala di a rotha

A re ye nokeng,
O tla mpona dinala di a rotha
A re ye kgonyeng,
O tla mpona nala di a rotha.
A re ye go jeng,
Go tlotlometša ke go fetša lekako.

51. Mosadi

Mosadi ge a nkgana,
Ke tla mo romela tokološi.
Ya maboya!
Ke tla mo romela tokološi.
Ya mosela!
Ke tla mo romela tokološi.

52. Kgoši

Ke yo botša kgoši,
Kgoši Kgabo Moloto wa Boraro,
Ka re mmago o a nkgana,
O re ga ke na mateke.
Ka re mmago o a nkgana,
O re ga ke na mašeleng.

53. Bopedi

Nka se tšewe Bopedi
Ke tšhaba tšhilo le lwala.
Ponina x4.

54. Mmangwane

Mmangwane mpulele,
Ke nelwa ke pula.
Kgomo di pedi le ge di le tharo,
Nka nyala mosadi.

55. Re a gana

Re gana nnang, tšhelete ya naga.
Re lefela motšhelo,
Komosasa le yena o tsoma dipasa.
Magoši a mabedi re tla a dirang?

56. Mašiagodiša

Mašiagodiša,
A bolaya noga,
A e fa koko'agwe,
A re ke mmutla.
Koko'agwe le yena ka go rata,
A e rutharutha a re ke mmutla.

57. Senwabjala

O nwa bjala o le kaaka,
O lekana le mang.
O nwa bjala o le lesea,
o lekana le mang.

58. Senwamorula

Senwamorula, khumetša,
Malakane khumetša.
Ga o a rogwa ke nna,
Malakane khumetša.
O rogilwe ke Mokgadi,
Malakane khumetša.
Ke mokgadi le Mokgatšana,
Malakane khumetša.

DIKOŠA TŠA MALOPO

59. Helewee!

Moetapele: Helewee, i-e!
Sehlopha: Helewe, i-e!
Moetapele: Ke nna Mašilo'a bo banyana.
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Ke be ke eya bongaka Bolobedu,
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Ka swarwa ke tlala lešokeng
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Ka dula ka tlase ga mohlare.
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Noga ya ntoma bana ba ngwanaka
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Ka ge ke le kgole le motse.
Sehlopha: Helewee, i-e!
Moetapele: Diphoofole tša naga tša mphetša.
Sehlopha: Helewee, i-e!
Motlogolo o a palelwa.
Moetapele: Motlogolo o a palelwa
Sehlopha: Helewee, o a palelwa
Moetapele: O tla belega ngwana wa mošemanyana
Sehlopha: Helewee, o a palelwa.
Moetapele: Leina la o tla fiwa la Kgašane'a Mamatlepa.
Sehlopha: Helewee, o a palelwa.

60. Pelo

- Moetapele: Pelo ya ka e tletše.
Dumelang bana ba ngwanaka.
Sehlopha: Agee! Bana ba ngwanaka.
Moetapele: Le dirile ditaba tše dibotse bana ba ngwanaka.
Sehlopha: Agee! Bana ba ngwanaka.
Moetapele: Pelo ya ka ke ye tšhweutšhweu bana ba ngwanaka.
Sehlopha: Agee! Bana ba ngwanaka.

61. Pokolo

- Moetapele: Ga e kate pokolo.
Sehlopha: Oweledi! Ngwana wa lela.
Moetapele: Ga e kate pokolo.
Sehlopha: Oweledi! Ngwana wa lela.
Moetapele: Agee! Bana ba ngwanaka
Sehlopha: Oweledi! Ngwana wa lela.
Moetapele: Tswalang le ate bana ba ngwanaka.
Sehlopha: Oweledi! Ngwana wa lela.

62. Go llang mo?

- Moetapele: Agee! Go llang mo?
Sehlopha: Go lla makome.
Moetapele: Go llang kgorong ya borare?
Sehlopha: Go lla makome.
Moetapele: Tša malopo di phalwa ke lehu,
Sehlopha: Go lla makome.
Moetapele: Kgorong ya tate motswadi go llang?
Sehlopha: Go lla makome.

63. Mphelesetšeng

- Moetapele: Jo! Ke ya le mang?
Sehlopha: Agee! Mphelesetšeng.
Moetapele: Ke ya le mang thobolong?
Sehlopha: Agee! Mphelesetšeng.
Moetapele: Ke ya le mang ga maina wa ka?
Sehlopha: Agee! Mphelesetšeng
Moetapele: Ga se wena o mo loilego
Sehlopha: Agee! Mphelesetšeng
Moetapele: O loilwe ke batho ba go hwa.
Sehlopha: Agee! Mphelesetšeng.

64. Ke a tloga

Moetapele: Ijo! Ka mmago ke a tloga.
Sehlopha: Ruri ka mmago,
Moetapele: Ge ke tloga ke a nanabela.
Sehlopha: Ruri ka mmago,
Moetapele: Ngwana wa lelopo homola.
Sehlopha: Ruri ka mmago,
Moetapele: Mmago o rapela boroko.
Sehlopha: Ruri ka mmago,
Moetapele: Re bona ka lešika la hlogo.
Sehlopha: Ruri ka mmago.

65. Tonki yela

Tonki yela,
O a o bona mosela wa yona? x2
O a o bona.

66. Malopo

Malopo wee!
A rata go ja ka dinamanyana.
Malopo wee!
A rata go ja ka dinamanyana.

67. Re a tloga

Re a tloga,
Re boela gae.
Re boela gae ga mahlaku,
Re ile go hwetša bomakgolo.

DIKOŠA TŠA BANA: DIKURUETŠO

68. Nanananana

Nana nanana,
Nana robala.
Bommago ga ba gona,
Ba ile mašemong.

Nana nanana,
Ba tlo tla le eng?
Ba tla le magapu.
Nana nanana.

69. Nthoti

Nthoti ntshepediše,
A re ye go bommago.
Nthoti ntshepediše,
Ba tla go rekela malekere.
Nthoti ntshepediše.

70. Kuruwee, kuruwee

Kuruwee! Kuruwee!
Monkane wa gago ke yola!
Monkane wa gago ke yola!

Kuruwee! Kuruwee!
Borakgadi'ago ke bale!
Borakgadiago ke bale!
Kuruwee! Kuruwee!
Bana beno ke bale!
Bana beno ke bale!

71. A ntutulele

A ntutulele,
Nana nanana,
Bommago ga ba gona,
Ba ile kgonyeng,
Ba tla tla le eng?
Ba tla le mabilo.

72. Mammati

Mammati mpelegele.
Mpelegele ngwana yo ke a lema,
Ke lema ke le noši,
Ke le noši.

73. Ngwana wa bomma

Ngwana wa bomma homola,
Nka go lahla ka mafuri,
Mafuri a thašana tšago.
Mma o sa ile nokeng,
Nokeng ga nkhutlane,
O sa ile go tšea meetse,
Meetse sedula-ka-motšega,
Owaa-oo-owaa-oo.

74. Ngwanaka

Ngwanaka, ngwanaka o a lla.
O a lla, mpepu ngwanaka,
Mpepu re tloge.
Homola ngwanaka, homola ngwanaka.
Ngwanaka nka mo sohlola ka mafuri,
Mafuri a thašana tšago,
Ka ipeleša lehlaka,
Lehlaka le sa llogo,
Le llogo ka mohla' pula.

75. Ngwanešo ikhomolele

Ngwanešo ikhomolele,
Ikhomolele o itšalo,
Mmago o sa ile mašemong.
O tla go tlela magapu,
Ga se magapu ke mekopu,
Mekopu ya Mmathamane.
Ngwana ge a lla ga ke mo rate,
Ke rata ge a re mpelege,
Ka tšea thari ka belega.

76. Ngwanaka

Ngwanaka o a lla,
Ngwanaka, ngwanaka o a lla.
O a lla, mpepu ngwanaka.
Homola ngwanaka, homola ngwanaka.

77. Tlatle

Tlatle! tlatle!
Tlatle! Moemi ga a we.
Tlatle! tlatle!
Tlatle! Moemi ga a we.

DIKOŠA TŠA BANA: TŠA DIGOTLANE

78 Pula ea na

Pula e a na,
Mantlapulele.
Pula e a na,
Mantlapulele.
Re tlo ja magapu,
Mantlapulele.

79 Ngwedi o tagile

Ngwedi o tagile,
Nonnonnopi!
Seatla ka se bona,
Nonnonnopi!
Monwana ka o bona.
Nonnonnopi!
Lenala ka le bona,
Nonnonnopi!
Hlogo ka e bona,
Nonnonnopi!
Tsebe ka e bona,
Nonnonnopi!
Nko ka e bona,
Nonnonnopi!
Molomo ka o bona,
Nonnonnopi!

80 Moleketla

Kgogokgogo, moleketla.
Mpšampša, moleketla.
Katsekatse, moleketla.
Nkunku, moleketla.
Mohlaremohlare, moleketla.

81. Nkoko

Nkoko etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.

82. Tatemogolo

Tatemogolo.
O tšwa kae lehono,
Ke tšwa kua sepetlele,
Kgaufsi le dithaba.
O bolawa ke eng?
Hlogo, magetla, sefuba le letheka,
Dikhuru le menwana x2

83. Naledi

Naledi yela,
Ya maruberube,
Rubelela fase,
Re yo nwa meetse.
Meetse ga a gona,
A nwelwe ke Kgaupe,

Kgaupe ga ke mo rate,
Ke rata Mašilwane.

Mašilwane wee!
Bašemane ba kae?
Ba katiša dipere,
Dipere ga di kate,
Go kata kgantswitswi,
Kgantswitswi, kgantswitswi.

DIKOŠA TŠA BANA: TŠA DIPAPADI

84. Komiki

Ahee! Komiki,
Komiki ya lerapo.
Ba thubile komiki,
Komiki ya lerapo.

85. Lekgopana

Lekgopana le le bodilego,
Nna ga se ke bole.
Le bodile, le bodile,
Nna ga se ke bole.

86. Maabane le maloba

Maabane le maloba,
Na o be o ile kae?
Nna ke tlile ga geno,
Ka hwetša o sego,
Seweledi welela.

87. Mašadikana

Mašadikana šadikana,
Etle o bone tšhwene.
Nkane e na le mahlwana,
Etle o bone tšhwene.
Nkane e na le menwana,
Etle o bone tšhwene.

88. Re a tloga

Banyana ba gešo re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?
Ba kgara tša methophitho re a tloga,
Le tlo šala le raloka le bomang?

89. Koko motswala

Koko! Motswala,
Ka gare, motswala.
Nkane ke kwele ba re
Kolobe tša gago di lle
Mabele tšhemong ya ka.
Ke nnete motswala.
A re lwe motswala.
Aha! Aha! ahaa!

90. Sakatuku

Sakatuku sa teke,
O dirang ka sona?
Ke phumola meokgo,
Meokgo ya lerato.
Ke samothilele – thilele.
Mma o a lwala – o a lwala,
Ka lekotwana - otwana,
La baloi.

91. Wa šilašila

Wa šilašila melemele ngwana wa batho,
Wa šilašila melemele ngwana wa batho,
Rato wa tsamaya,
Lerato le fedile.
Rato wa tsamaya,
Lerato le fedile.

92. Pudi ya phooko

Pudi ya phooko x2,
Namela mokalabata.
Se namele kudu,
Ka bošego re ya borwa.
Tselana tša borwa,
Ga sešo ka di tseba,
Mohlang ke di tsema,
Maatla' pudi ga a lalwe.

Dikolobe tše pedi,
Di eme sefateng,
Nka tšea thipa,
Ka di re lailailai!

93. Mašilwane

Mašilwane, Mašilwane, ijo!
Mašilwane bulela di yo fula, ijo!
Di yo fula phulong ga maloba, ijo!
Ga maloba re hlwele re leleka, ijo!
Re leleka ditšhukudu tše pedi, ijo!
Ditšhukudupedi nka be e be tšešo, ijo!
E be tšešo re raloke ka tšona, ijo!
Re raloke ra ema ra tantela, ijo!
Ra tantela ra iša go madimo, ijo!
Go madimo madimo-majabatho, ijo!
Majabatho ba lle mpša ye kgolo, ijo!
Mpša ye kgolo sebata sa polokelo, ijo!
Sa polokelo polokedi ye tsoko, ijo!
Di ye tsoko ra ja-ja botala, ijo!
Go ja botala bo lewa ke khunkhwane, ijo!
Dikhunkhwane dilwana tša Baroka, ijo!
Tša Baroka rokane mamedupe, ijo!
Mamedupe dupula meetse re nwe, ijo!
Meetse re nwe re lebe thotwaneng,
Aowa, thotwana.

94. Dipalo

Ko thokolo,
Ko pedi,
Ko raro,
Ko nne,
Maphetho,
Komoti,
Ya bošupa,
Mabala,
Kokwane,
Lesome.

95. Mma ke lapile

Mma ke lapile,
Ke lapile.
Mma ke lapile,
Ke tšwa kgole.

96. Ngaka

Yo ke ngaka,
Ngaka tšhetšhe,
Tšhetšhe mamaja,
Mamaja phuku,
Phukula motse,
Sa mothwamothwa,
Sa mothwathwane,

Sa la magoši,
Se le kua pele,
Sa menwana ye lesome.

97. Kolobjana

Kolobjana ya mokgowe,
Ge e šuhla e re, ho!
Ge e šuhla e re, ho!

98. Dinonyana tše tharo

Dinonyana tše tharo godimo ga mohlare.
Ye nngwe ya re, monna ka sethunya,
Ye nngwe ya re, a re tšhabeng,
Ye nngwe ya re, a re khuteng,
Ye nngwe ya re, ga re mo tšhabe rena,
Ga re mo tšhabe rena.

99. Šilang mabele

Šilang mabele,
Gamang dikgomo,
Letšatši le a phirima,
Bana ba swerwe ke tlala,
Ba swerwe ke Ramatheka,
Monna yo mosesane.

100. Stoki

Stoki, stoki,
Ngwana' malome,
O nkiša kae
Lapeng la mmago?
Mmago o a loya,
O loya ka eng?
Ka tšhiritšhiri,
Sehlare sa baloi.
Nna ga ke je hlapi,
Hlapi ke noga,
Noga ya meetse.

101. Tšhwene

Ga se nna tšhwene ke nna motho.
Nkane mariba a?
Ga se mariba ke dikepisi tša masogana.
Nkane manala a?
Ga se manala ke diforoko tša masogana.
Nkane mahlwana a?

Ga se mahlwana ke digalase tša masogana.
Nkane maboya a?
Ga se maboya ke dijasana tša masogana.

102. Masakana.

Lesakana la ka ga le šeike,
Nna nka rata nka le šeikiša.
Jo nna ijoo! Thelela,
Thelela, ijoo!
Jo nna ijo! Hlapa madiba.

Bašemanyana ba ile kae,
Dikgomo di fetša mabele.
Tsamaya o yo di thiba Judase,
Judase!
Tsamaya o yo di thiba ngwanamme.

103. Bašemane ba Rakudubela

Bašemane ba Rakudubela,
Ba re ba mpona,
Ba hlaba lepara,
Para le ntseke,
Tseke mphe meetse,
Ke nwe ka lefiso,
Lefiso la barwa,
Barwa ba ile kae,
Ba ile go tsoma,
Phalana yela,
Go lla e reng?
E re ke none,
Ke none hlogo,
Mala le mogodu,
Ke sekwelekwethe.

104. Bašemane ba Rakgorobela

Bašemane ba Rakgorobela
Ke ba hweditše ba eja mokopu
Ka re thola mphe.
Ba nngwathela mokopu,
Ka re tholane ngwanaka,
Etle re tsamaye,
Re ye ga tšhokwe,
Ga tšhokwe mogolo,
Go dula mapedi
A manyokenyoke,
A nyokelwa tsela,
Modiša a hlaga,

A ikokotlela ka lerumotšhipi,
Dimpša ga di mo lome,
Di mo dupa ka nkong.
Hethiaa! Sekokotlela.

105. Fase le godimo

Golela fase ke golele godimo,
Thinya dikhuru,
Ke thinye matolo
Gata ka pela ke gate gabedi,
Oba molala ke go obelele,
Eya ka mabedi ke go kitimiše,
Phakiša ka pela ke go lelekiše.

106. Mo role

Mo role,
Mo role hlogong.
A a toe!
A kgame, a toe!

107. Hlogo

Rakgolo o rwele hlogong,
Rakgolo o rwele.
Rakgolo o rwele hlogong.
Rakgolo o rwele.

108. Mantharela tsela

Ke mang mo?
Ke mantharela tsela.
Ke eng mo?
Ke ngwana' mararela tsela.
Mo?
Mouwe ga go na selo,
Mo?
Le gona ga go na selo.
Mo?
Khurumula o bee fase.

109. Sebjalebja

Le se ke la makala ke sebjalebja,
Ditšheri di penkola marago,
Di penkola marago x3

110. Thonthodi

Thonthodi re bone, wee!
Re bone.
Sebokwana sa thuthusela
Sa thuthusela x3.

111. Moletši

Re bana ba Moletši,
Ge re ka phalwa pula e ka na.
Ka diphororo, ijoo!
Ka diphororo, ijoo!
Ka diphororo, pula e ka na.

112. Re tla le phala

Re tla le phala
Ra ba ra le pasela,
Ka hlogo ya mokoko,
Ye e se nago molala.

113. Pekete

Peketepekete mabule,
Selasela gentleman,
Tikololo tšia,
Planaplana sosothila.
Akga, Jeremia sis tog!
Phuma wena,
Šala wena.

DIKOŠA TŠA MOŠOMO

114. Mphehle le dipitsi

Owe...wee...ee...e...
Ba utswa ka dipitsi.
Owe...wee...ee...e...
Mphehle le dipitsi,
Owe...wee...ee...e...
Malobišapulane,
Owe...wee...ee...e...
Thabeng ya letupi,
Owe...wee...ee...e...
Mpšhatlagane le Makgowa
Owe...wee...ee...e...!

115. Koposa!

Ke a rata lerela nthelela,
Tente!
La nkiša Boroka tlase,
Tente!
Boroka tlase ga se motho.
Tente!
Go le Moswana le Modupi,
Tente!
Bana ba kgoši ka babedi,
Tente!
Ba apere nkoposana,
Tente!
Nkoposana ya lekgeswa,
Tente!
Koposa! Koposa! Koposa! Koposa!

116. Tšhonatšhona!

Tšhona, tšhona peke ya ka!
Mabu tlogang tseleng re tsene,
Tsela di edile peke ya ka,
Tšhona, tšhona peke ya ka.

117. Ga e kate

Heleuwee! A e kate,
Ga e kate pokolo.
Heleuwee, a e kate,
Ga e kate tonki.
Heleuwee, a e kate,
Ga e kate, pokolo, tonki.

118. Mašilwane

Mašilwane, Mašilwane, ijo!
Mašilwane bulela di yo fula, ijo!
Di yo fula phulong ga maloba, ijo.
Ga maloba re hlwele re leleka, ijo.
Re leleka ditšhukudu tše pedi, ijo.
Tšhukudupedi nkabe e be tšešo, ijo.
E be tšešo re raloke ka tšona, ijo.
Re raloke ra ema ra tantela, ijo.
Ra tantela ra iša go badimo, ijo.
Go badimo, badimo ba ja batho, ijo.
Ba ja batho ba lle mpšakgolo, ijo.
Mpšakgolo sebata sa polokelo, ijo.
Sa polokelo, polokedi ye tsoko, ijo.
Ye tsoko ra ejaeja botala, ijo.

Ra ja botala, bolewa ke khunkhwane, ijo.
Dikhunkhwane dilwana tša Baroka, ijo.
Tša Baroka rokane Mmamedupe, ijo.
Mmamedupe dupula meetse re nwe, ijo.
Meetse re nwe re lebe tšhekwane,
Aowa tšhekwana!

119. Nkoko etšwa

Nkoko etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.
Nkoko etšwa,
Ke tla go bopulela ngwana.

120. Ge re šila

Ge re šila lwaleng,
Re re hwaa! hwaa!

121. Morapi

Morapi wee! Wa letšema,
Rapa nna, o rape nna.
Mošomo wo wa letšema.
Kwaa tšhipi e seka nawo.
Tema ye ya letšema,
Ke kudumela tša digadi.
A bo tle re bo šidolle.

122. Ba a šaena

Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena ka difakene.
Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena, ga ba di reke.
Ba a šaena, owelele!
Ba a šaena, ba a šaena, ba a šaena.

DIKOŠA TŠA BOITHABIŠO LE MAETIŠO

123. Le subetše

O a le bona le subetše,
Mmamokgona-tša-batho.
Bangwe banna ke dilege,
Mmamokgona-tša-batho.
Ba rema ka selepe,
Mmamokgona-tša-batho.

124. Beke ye tlang

Beke ye tlang,
Le tle le hlapile,
Ga le hlape.

125. Seeta sa Mandela

Seeta sa Mandela,
Se gata noga e phela.

126. Mosadi o a rekwa

Mosadi o a rekwa,
Mosadi o rekwa ka dikgomo.
Kgope se nkgatele mosadi,
Ka diputsu tša maratha.

127. Heriaa!

Motšhaediši: Heriaa!
Bagobedi: Ho!
Motšhaedi: O ntebelele mo (*O šupa mahlolong*)
Ge o ka se ntebelele,
Ga geno ke thabeng.

128. Ga se nna mpša

Ga se nna mpša,
Ga ke lome batho,
Mosadi wa ka o hloile nyatsi ya ka ya kgalekgale,
Selina, o a tsamaya,
Selina o a tsamaya.

129. Edi nthothe

Edi nthothe,
Nthothe re tšhabe.
Edi nthothe motho wa ka.
Nthothe re tšhabele kgole.

130. Phuti ya ka

Phuti ya ka,
Re yo hlakana kae?
Soding!
Motho wa ka re yo hlakana kae?
Soding!

131. Mmapula

Mmapula o hlapela ntlwaneng,
O hlapa ka sesepe se sehubedu,
Se setala se hlapiša dikgekolo,
Mmapula seithati sa mafelelo.

132. Senwabjala

O nwa bjala o le kaaka,
O lekana le mang?
O nwa bjala o le lesea,
O lekana le mang?

133. Ga bo tle

A bo tle re bo kakate,
Ge bo pala re bo tšholole.

DIKOŠA TŠA PULA

134. Pula ya Borare

Helewee!
Pula ya borare e ka na.
Re tla tsoga re gata monola.

135. Pula ya medupe

Pula a e boe, tlahlamedupe wee!
Ntlong tše pedi, ntlong botšhabelo.
Sena-ka-botele,
Selota-le-monola.
Sephaula-le-meboto,
Semonale-dithaba,
Dithaba tša Baroka,
Dithaba tša Rathobela.
Pula a e boe, tlahlamedupe, wee!

136. Baroka

Ahee! Re a tapa dithabeng tša Madikoti,
A boselopodi sa bagale.
Ba Moletši ba lla ka pula.
Ke Bakwena bailalehlaka,
Baroka ba meetse a pula.

137. Rule, rule

Rulerule Makoma, rulela.
Rulerule, rulela re a naiwa.
Rulela, pula ya medupe e fihlile, rule.
Rulerule, rulela re a naiwa.

138. Kgoši ya rena

Kgoši ya rena Kgabo wa Boraro,
Re a go reta mong wa rena.
Re re Bakwena ba meetse,
Pula a e ne.
Dinoka di pšhele.